

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДДПУ

ВИПУСК ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ

ІСТОРІЯ

ДРОГОБИЧ
РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
ДДПУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
2010

УДК 009+1+4+15+93

Д 75

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол №15 від 16 грудня 2010 р.).

Збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка “Проблеми гуманітарних наук” є фаховим виданням з філософії, історії, філології (Бюлетень ВАК. – 1999. – № 6), психології (Бюлетень ВАК. – 2000. – № 3).

Від 2004 р. виходять за серійним принципом: філософія і психологія – у червні, історія і філологія – у грудні.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 7458 від 20.06.2003 року Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол. **Т. Біленко (головний редактор)**, Р.Попп, С. Макарчук та ін. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2010. – Випуск двадцять шостий. **Історія.** – 270 с.

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2010

© Захарчин Н., Комарницький Я.,

Лозинська І., 2010

© Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2010

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Валерій Скотний, ректор ДДПУ ім. Івана Франка, доктор філософських наук, професор; **Тетяна Біленко**, доктор філософських наук, професор, ДДПУ ім. Івана Франка – *головний редактор*; **Леонід Зашкільняк**, доктор історичних наук, професор, ЛНУ ім. Івана Франка; **Костянтин Кондратюк**, доктор історичних наук, професор, ЛНУ ім. Івана Франка; **Степан Макарчук**, доктор історичних наук, професор, ЛНУ ім. Івана Франка; Оксана Медвідь, кандидат історичних наук, доцент, ДДПУ ім. Івана Франка, *секретар редколегії розділу*; **Олег Петренко**, доктор історичних наук, ДДПУ ім. Івана Франка; **Руслана Попп**, кандидат історичних наук, доцент, ДДПУ ім. Івана Франка, *редактор розділу*; **Михайло Сеньків**, доктор історичних наук, ДДПУ ім. Івана Франка; **Віталій Тельвак**, доктор історичних наук, професор, ДДПУ ім. Івана Франка; **Леонід Тимошенко**, декан історичного факультету, професор, ДДПУ ім. Івана Франка.

Наталія ХИМИЦЯ

ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО У ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНІЙ БОРОТЬБІ ЗА ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ПЕРІОДУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У статті висвітлюється участь Вільного козацтва у розгортанні національно-визвольного руху навесні – влітку 1917 р. Досліджується політична робота самостійницьких партій та організацій серед загонів Вільного козацтва. Аналізується роль воєнізованих формувань Вільного козацтва у протидії деморалізованим частинам російської імперської армії та у боротьбі проти більшовицької агресії восени 1917 р. – взимку 1918 р.

***Ключові слова:** Вільне козацтво, національно-визвольний рух, українська держава, військові організації та формації.*

Формування громадянського суспільства в Україні посилило зацікавлення вітчизняною історією. Глибоке та критичне осмислення подій минулого та аналіз результатів політично-державницьких прагнень українців, особливо в період національно-визвольних змагань 1917 – 1918 рр., усвідомлюються сьогодні як консолідуючі чинники суспільства. У цьому контексті значної актуальності набуває дослідження історії створення та діяльності національної воєнізованої організації Вільного козацтва, що основною своєю метою вважало боротьбу за Соборну Незалежну Українську Державу.

Окремі аспекти історії створення та діяльності Вільного козацтва доби Центральної Ради вже знайшли своє відображення в науковій літературі. Зокрема – це праці М.Кравчука [12], Н.Барановської [1], В.Голубка [6], О.Тадєєва [21], В.Лободаєва [14] та інших сучасних істориків. Інтерес дослідників становили передумови зародження осередків Вільного козацтва, їхнє ідейно-

організаційне підгрунття, соціально-економічні та суспільно-політичні чинники, що впливали на вільнокозачий рух, внутрішні суперечності його розвитку. Однак актуальними є ґрунтовні дослідження всіх аспектів боротьби Вільного козацтва за відновлення української державності. Праці з цієї проблематики покликані служити вихованню почуття патріотизму громадян, сприяти піднесенню національної свідомості.

Зважаючи на актуальність та недостатню вивченість проблеми, авторка поставила за мету висвітлити участь Вільного козацтва у розгортанні національно-визвольного руху періоду Центральної Ради, дослідити політичну роботу самостійницьких партій та організацій серед загонів Вільного козацтва, показати роль воєнізованих формувань Вільного козацтва у боротьбі проти більшовицької агресії восени 1917 р. – взимку 1918 р.

Заснуванню народної військової організації Вільного козацтва сприяли антивоєнні настрої населення і війська, з одного боку, та негативне ставлення провідників української революції до організації української армії взагалі, – з іншого [2, 125]. Вільнокозачий рух, що розпочався навесні 1917 р., ставив за мету: “згуртувати національно творчі елементи сільського населення України у місцеві військові частини, які стали б рушіями відбудови української державності на селі” [3, 6].

Першу організацію Вільного козацтва було засновано в березні 1917 р. у Звенигородському повіті на Київщині за ініціативою двох самостійників І.Ковтуненка і А.Пищаленка [25, 130]. У березні кожна волость Звенигородського повіту мала свою організацію Вільного козацтва. Розгортання вільнокозачого руху потребувало певних організаційних форм і плановості. Тому, в першій половині квітня 1917 р. відбувся повітовий з’їзд Вільного козацтва Звенигородщини. Результатом його роботи була така постанова: “1. Вільне Козацтво організовується для оборони вольностей українського народу та охорони ладу. 2. Воно є територіальною військовою організацією, в яку мають право вступати громадяни повіту не молодші 18 років. 3. Не приймаються до організації люди, ворожі до України, та люди, покарані судом за кримінальні злочини. 4. Всіма справами організації відають командири з радами козацької старшини. 5. На командні посади старшина

вибирається. Вибрана старшина призначає собі помічників”. Аналіз постанов з’їзду дає підстави твердити, що Вільне козацтво не вважало себе ні міліцією, ні оборонцем селянської власності, а навпаки своїм головним завданням називало “оборону вольностей українського народу” [17, 145].

Варто зазначити, що водночас із формуванням загонів Вільного козацтва почалося створення ще однієї селянської організації, так званої Селянської спілки. Вона була заснована за ініціативою Партії соціалістів-революціонерів [18, 73]. Однак більш національною організацією було Вільне козацтво, а Селянську спілку як професійну організацію українського селянства відразу ж підпорядкували собі українські соціалісти. Вільнокозачий рух відштовхнув від себе українських соціалістів, бо з самого початку формувався з метою створення національної військової організації українського селянства [2, 125]. Першими в організації загонів Вільного козацтва були або самостійники, або військові, які виступали проти інтернаціоналізму і розуміли вагу та потребу для сили української нації цього національно-військового руху.

Після повітового з’їзду організація Вільного козацтва на Звенигородщині прискорилась. Основною ланкою у структурі загонів Вільного козацтва стала сотня, яка набиралася з громадян одного села і не мала означеної кількості. Так, були сотні по 35 козаків, а були й по 1000 (с. Кирилівка). Пересічно, сотня нараховувала близько 200 козаків. Сотні однієї волості об’єднувалися в курінь. Курені складали кіш [24, 107].

У квітні 1917 року ідея Вільного козацтва перекинулась із Звенигородщини на сусідні повіти Київщини, а згодом охопила лівий берег Дніпра – Чернігівщину і Полтавщину [22, 36]. Українська преса реєструвала організації Вільного козацтва у бердичівському, уманському, канівському, черкаському, остерському, ніжинському та борзенському повітах [3, 9]. Сільська молодь с. Рожнівки Борзенського повіту на Чернігівщині, “пам’ятаючи, як славні предки наші боронили від ворогів рідний край”, і вважаючи, що “настав рішучий час остаточно та назавжди увільнитись від московського панування”, ухвалили заснувати гурт Вільного козацтва імені гетьмана Петра Сагайдачного, “щоб бути на варті волі та спокою

на Україні”. На Черкащині хлопці із сіл Яблонська, Мала Смолянка та Гречківка заложили “Кіш імені Семена Палія” і вважали себе організацією, “яка стоїть на сторожі, щоб не було контрреволюційних випадків” [4]. Організації Вільного козацтва було засновано і на Волині. Сотні тут організовувалися самочинно силами місцевих свідомих селян. Формування куреня, що започаткувався з’їздом повіту, проводили місцеві старшини та інтелігенція [3, 8].

Вільне козацтво мало відіграти важливу роль у військовому перевороті, який організували самостійники в липні 1917 р. Відповідно до плану, Вільне козацтво повинно було перешкодити московським військам, розташованим поблизу Києва, придушити повстання. За наказом самостійників, Звенигородське Вільне козацтво мало роззброїти московські ешелони, що перебували на території повіту, і вночі з 4-го на 5-е липня вислати понад половини змобілізованих козаків до Києва на підтримку полуботківців. Меншу частину Вільних козаків передбачалося кинути в бік Христинівки і Знаменки. І обидві групи, роззброюючи московські відділи, повинні були захопити залізничні вузли й унеможливити перекидання залізничними лініями російського війська [17, 328].

Узагалі, влітку 1917 р. самостійницькі тенденції все більше ставали провідними у політичній орієнтації козаків. Це відбувалося як під впливом звернення до історичних традицій козацьких вольностей, так і внаслідок зростання напруженості між Центральною Радою та Тимчасовим урядом. На цю ситуацію накладались реальні проблеми відносин з місцевою офіційною владою, зокрема з міліцією, що орієнтувалася на шовіністичну політику Петрограда і була невдоволена існуванням організованих озброєних загонів. Козацтво вимагало від Центральної Ради вплинути на ситуацію з метою припинення фінансування органів місцевого правопорядку [12, 71]. Тимчасовий уряд усе більше починав сприйматися як іноземний.

Виступ Полку імені гетьмана П.Полуботка Звенигородське Вільне козацтво сприймало як початок боротьби з Петроградським урядом і тому організовано вирушило на допомогу полуботківцям [17, 339]. Повстання Полуботківського

полку розпочалося вночі з 4-го на 5-е липня 1917 р. О третій годині ранку полуботківці підійшли до державного банку і стали біля нього на варту поруч з юнкерами. Переважно полуботківцям не чинили опору. Навіть деякі частини Київського гарнізону, зокрема 1-й запасний український полк і технічний полк, приєдналися до повстання. Проте основна маса українських частин Києва не підтримала виступу. Спільними діями збройних формувань Центральної Ради і Тимчасового уряду виступ Полку імені гетьмана П. Полуботка було придушено. Того ж дня, вранці, прибули до Києва загони Звенигородського Вільного козацтва. Вони захопили на ст. Цвітково російські військові ешелони, що везли військо на фронт, відібрали у них зброю і рухомий склад чотирьох потягів та забезпечились навіть гарматами. Проте, коли зв'язкові повідомили їм, що повстання ліквідовано, Вільне козацтво повернулося на Звенигородщину [17, 339].

Восени 1917 р. Генеральний Секретаріат розпочав формування відділів народної міліції. Для реалізації свого плану УПСР та УСДРП вирішили використати Вільне козацтво. Зокрема, у програмовій декларації Генерального Секретаріату, що розглядалася на засіданні Малої Ради 10 жовтня 1917 р., зазначено: “За для боротьби з анархією піддержувати самодіяльність і самооборону населення в формі організації скрізь відділів “Вільного Козацтва” [9, 147]. Проте Вільне козацтво ставило перед собою цілком інші завдання. Наприклад, у Статуті Вільного козацтва села Рожнівки Борзенського повіту на Чернігівщині записано: “що настав рішучий час остаточно та назавжди визволитися Україні від російського панування. Тому ухвалили заснувати в себе гурт Вільного козацтва в числі 160 душ імені гетьмана Петра Сагайдачного, щоб бути на варті волі та спокою на Україні, обороняти її від ворогів” [19]. Отже, Вільне козацтво ставило перед собою далеко важливіші завдання, ніж самооборона та боротьба з анархією. Ці військові формування, обстоюючи самостійність і незалежність України, виступали за звільнення української території від окупаційного московського війська.

Восени 1917 р. організація загонів Вільного козацтва на Полтавщині та Київщині набула ще більшого розмаху. Так, 6

вересня 1917 р. у м. Миргороді утворили організацію Вільного козацтва, до якої увійшли всі студенти та гімназисти міста. У м. Великі Сорочинці Миргородського повіту засновано організацію Вільного козацтва, до якої вступили навіть дівчата. До підрозділу Вільного козацтва Жовненської волості Золотоношського повіту Полтавської губернії записалося 113 осіб, у м. Озерах Кобеляцького повіту Полтавської губернії – 47 осіб, у с. Озеряни Лохвицького повіту Полтавської губернії – 85 осіб, у м. Трипільля Київської губернії – 85 осіб. У списку Вільного козацтва с.Скибинець Таращанського повіту на Київщині числилося 111 охочих [I, 69].

Найбільшою популярністю серед Вільного козацтва користувалися самостійники, позиції яких восени 1917 р. представляли Українська демократично-хліборобська партія, Українська народна партія та “Братство самостійників”. Останнє проводило активну діяльність, пропагуючи ідеї українського націоналізму.

Восени під впливом самостійницької агітації розпочалося формування загонів Вільного козацтва із міського населення. У самому Києві самостійник інженер М.Ковенко сформував цілий полк Вільних козаків [II, 79]. У складі полку було 16 куренів. Подібна чисельна організація Вільного козацтва була в Єлисаветграді [3, 24]. Взагалі, Вільне козацтво, що комплектувалося з робітників, відзначалося не тільки різко виявленими націоналістичними настроями, а й мало антибільшовицький характер [16, 15]. Тому політичні партії лівого спрямування досить негативно ставилися до Вільного козацтва. Представники меншостей у Центральній Раді Рафес, Балабанов, Крупнов, Фрумін та інші при одній згадці про Вільне козацтво непритомніли. Рафес говорив, що Вільне козацтво буде громити євреїв. Він заклинав українську демократію знищити “это шовинистическое погромное казачество” [25, 132].

Питання про ставлення до формувань Вільного козацтва порушувалося і на скликаному з ініціативи В.Винниченка з’їзді губернських і повітових комісарів Київщини, Чернігівщини, Полтавщини, Волині й Поділля, що відкрився 16 жовтня у Києві. На з’їзді основну увагу було зосереджено на проблемі подолання у країні анархії, що наростала. Гостра дискусія

розгорілася про використання Вільного козацтва в боротьбі зі зростаючою загрозою погромів цивільного населення деморалізованими частинами старої армії, що покидали фронт. З'їзд, при наполяганні В.Винниченка, невеликою більшістю голосів висловився проти Вільного козацтва та зазначив, що “необхідно всякими способами старатися якнайскоріше роззброїти існуючі вже відділи Вільного козацтва і направити зброю туди, де вона необхідна – в армію” [23, 16]. Видається, що соціалісти вбачали в самостійницькому таборі більшу загрозу для себе, ніж із боку шовіністично налаштованих російських партій. Активний діяч УПСР і Генеральний писар Центральної Ради П.Христюк називав самостійників авантюристами, діяльність яких врешті призведе до занепаду руху Вільного козацтва. Насправді, як показують факти, усе було навпаки. Політична боязнь лідерів Центральної Ради бути звинуваченими в розколі “єдиного революційного фронту” була настільки велика, що завдавала непоправної шкоди розгортанню національно-визвольного руху [7, 139].

Взимку 1917 р. рух Вільного козацтва набрав величезного розмаху. Склалися цілі реєстри, в які вписувалося майже все чоловіче населення сіл і містечок. Вільне козацтво створювалося безпосередньо під керівництвом “Братства самостійників”, що через ці організації поширювали державну свідомість серед сільського населення, а самі загони Вільного козацтва планували перетворити у регулярні частини Української Армії [13, 50].

На початку 1918 р. сформувалась організаційна структура Вільного козацтва. Основу його становила сотня, що складалася з односельців. Вона налічувала від кількох десятків до кількох сотень осіб. Сотні однієї волості об'єднувалися у курені, курені – у полк, а полки – у кіш. Очолювала всю організацію Генеральна Козача Рада з Військовим отаманом на чолі [10, 379]. Ідейні основи Вільного козацтва базувалися на таких принципах: “1. Самостійна і незалежна Україна. 2. Змагання до злучення всіх українських земель в одній незалежній Українській Державі. 3. Звільнення України від окупаючого її московського війська і урядових інституцій” [3, 18]. Отже, взимку 1918 р. ще більше утвердилася самостійницька ідейна орієнтація Вільного козацтва. Проте протягом тривалого часу,

аж до проголошення незалежності УНР, вона не знаходила схвалення з боку Центральної Ради. Будучи нерегулярним військовим утворенням територіально-міліційного типу, ці формування, під одним кутом зору ніби лежали в руслі політичних вимог більшості правлячих українських партій, що ставили своєю кінцевою метою заміну регулярної армії саме такою формацією. З цієї причини українська влада мала б надати руху озброєного народу всебічну підтримку. Та цього не сталося через низку обставин. Передовсім самостійницькі настрої козаків йшли в розріз з федералістичними поглядами правлячої еліти. Другою перешкодою було панічне побоювання соціалістично налаштованих українських лідерів звинувачення у мілітаризмі та розколі єдиного революційного фронту. До того ж керівництво Центральної Ради було настільки прив'язаним до Петрограду, що аж до більшовицького перевороту віддавало перевагу загальноімперським інтересам над власними українськими, всіма засобами прагнуло уникати конфліктів із Тимчасовим урядом [15, 135].

Взимку 1917 р. вільнокозачий рух поширився на Херсонщину і Таврію. Тут, на півдні України, загони Вільного козацтва не тільки становили реальну військову силу, а й виявляли чималу стійкість до більшовицької пропаганди та агітації. Засноване на давніх історичних традиціях Вільне козацтво значною мірою спричинилося до збереження стабільності в Україні в той час, коли державна адміністрація була ще надто слабка і нездатна до виконання покладених на неї функцій [5, 147]. Навіть у такому зросійщеному місті, як Харків, у листопаді 1917 р. розпочалося створення загонів Вільного козацтва. 29 листопада у місті відбулися організаційні збори, в яких взяли участь представники харківських заводів, де вже існували курені Вільного козацтва. Більшовики, які відводили Харкову стратегічну роль у поширенні своєї влади на Україну, вороже поставилися до створення вільнокозачих організацій [8, 13]. У деяких містах більшовики на противагу Вільному козацтву почали організовувати Червону гвардію. Однак їхні зусилля у цьому напрямку не дали вагомих наслідків. Українські робітники ставилися вороже до більшовицьких ідей. Підтвердженням цього було те, що під час жовтневих подій 1917

р. у Києві значна частина дружин Червоної гвардії підтримала Центральну Раду [III, 103].

Початок більшовицько-української війни та складна внутрішня ситуація змусили український уряд переглянути своє ставлення до формувань Вільного козацтва і відмовитися від попередньої орієнтації на роззброєння цих загонів. У грудні 1917 р. на засіданнях Генерального Секретаріату все частіше порушувалося питання про доцільність залучення Вільного козацтва для оборони України. У самому Києві уряд найбільше міг розраховувати на полк Вільного козацтва (близько 400 багнетів), який складався з українських робітників. Але були й інші загони і частини. На початку грудня відбувся парад київського Вільного козацтва, що мав 16 куренів. Серед них найкращою боєздатністю та вишколом відзначилися курені залізничників. Вони також були організовані самостійниками [20, 176].

Після отримання більшовицького ультиматуму С.Петлюра видав наказ про мобілізацію Вільного козацтва на території України. За цим наказом питання про озброєння Вільного козацтва набуло офіційного характеру. Перед загонами ставили завдання утримувати порядок та безпеку не тільки в містах, але й на важливих залізничних станціях. Вільне козацтво було взято на державне утримання, воно ставало частиною регулярної української армії [11]. У грудні – січні 1917 – 1918 рр. формування Вільного козацтва взяли участь у боротьбі з більшовицькими частинами у Харкові, Бахмачі, Конотопі, Кременчуці, Одесі, Рівному, Катеринославі, у районі Полтави, Чернігова, Глухова. Провідну роль у підтриманні правопорядку та боротьбі з більшовицькою загрозою в столиці відіграв очолюваний М.Ковенком Робітничий полк Вільного козацтва. Цей підрозділ був найчисельнішим серед тих військових частин, які залишилися вірними Центральній Раді. М.Ковенко як особливий комендант міста провів ряд превентивних антибільшовицьких заходів, здійснивши, зокрема, арешт кількох членів Центральної Ради – лівих українських есерів, яких підозрювали у підривної діяльності на користь РНК РСФРР. Вільне козацтво Києва взяло активну участь у придушенні більшовицького повстання у столиці (16 – 22 січня 1918 р.).

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що у 1917 р. національна ідея захоплювала собою сотні тисяч, а то й мільйони українців. Найактивніше стимулювало цю ідею та активно боролосся за її втілення в життя Вільне козацтво, його національно-свідомі воєнізовані частини і підрозділи. Вільнокозачі формування, обстоюючи самостійність і незалежність України, виступали за звільнення української території від окупаційного московського війська.

Проблеми місця і ролі Вільного козацтва у національно-визвольних змаганнях українського народу 1917 – 1921 рр. мають великі перспективи для їхнього подальшого дослідження. Актуальним є висвітлення участі молоді у створенні вільно козачих формувань. Перспективним є також детальніше вивчення організаційної структури міських відділів Вільного козацтва.

Джерела та література

I. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України – Ф. 811. – Оп. 1. – Спр. 1, 2, 3, 4, 6.

II. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 2.

III. Центральний державний архів Громадських об'єднань України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 9.

1. Барановська Н.М. Вільне козацтво – національна військова опора і реальна державницька сила УНР 1917 – поч. 1918 рр. // Збірка науково-методичних праць. – Львів, 1998. – С. 3 – 7.

2. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914 – 1923 рр.: У 2 т. / НАН України, Ін-т українознавства. – Львів, 1998. – Т. 1. – 523 с.

3. Вільне козацтво. Ідея узброєного народу в 1917 р. в Україні. Дослівний передрук зі “Студентського Шляху” (ч. 78). – Львів, 1934. – 30 с.

4. Вісник Союзу Визволення України. – 1917. – 12 квітня.

5. Голубко В. Армія УНР. 1917 – 1918: Утворення та боротьба за державу. – Львів: Кальварія, 1997. – 275 с.

6. Голубко В. Змарнована сила // Наука і суспільство. – 1992. – № 10 – 12. – С. 24 – 26.

7. Дещинський Л., Панюк А. Міжнародні відносини України: історія і сучасність. – Львів: Львівська політехніка, 2001. – 424 с.

8. Добрунова Л.Е. Харків доби національно-демократичної революції (лютий – грудень 1917 р.): Автореф. дис... канд. іст. наук. 07.00.01. / Харків. Нац. ун-т, 2001. – 18 с.

9. Дорошенко Д. Історія України. 1917 – 1923 рр. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. – Т. 1. – 437 с.

10. Історія українського війська / І.Крип'якевич, Б.Гнатевич, З.Стефанів та ін. – Львів: Вид. І.Тиктора, 1936. – 586 с.

11. Киевская мысль. – 1917. – 5 грудня.

12. Кравчук М. Організаційно-правові аспекти розвитку Вільного козацтва та його роль у державотворчому процесі України // Нова політика. – 1999. – № 1 (21). – С. 10 – 15.

13. Кравчук М.В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914 – 1993 рр.: (Орг., структура, штати): Іст.-прав. дослідження). / Прикарпат. ун-т. – Коломия: Вік, 1997. – 292 с.

14. Лободаєв В.М. Українське вільне козацтво (1917 – 1918 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. / В.М. Лободаєв; Київ. нац. ун-т імені Т.Шевченка. – К., 2001. – 20 с.

15. Мельничук К. Вільне козацтво України періоду Центральної Ради // 36. наук. праць Харк. держ. пед. університету ім. Г.С.Сковороди. Серія “Історія та географія”. – Харків: ОВС, 2001. – Вип. 8. – С. 130 – 139.

16. Мірчук П. Українсько-московська війна (1917 – 1919). – Торонто: Ліга Визволення України, 1957. – 80 с.

17. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань, 1917 – 1918 рр.: (Про що “історія мовчить”): [У 2 т.]. – 2-е вид., перегл. і знач. допов. – Торонто, 1970 – 1973. – Т. 1. – 1970. – 568 с.

18. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Український письменник, 1994. – 412 с.

19. Нова Рада. – 1917. – 10 вересня.

20. Патлах Н.С. В боротьбі за радянську владу в Києві. Січневе повстання в залізничному районі // Літопис революції. – 1928. – №1 (28). – С. 176 – 187.

21. Тадеєв О. Історичний феномен Вільного козацтва // Флот України. – 2001. – №3.

22. Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради та Директорії. Передм. В.О.Шевчука. – Житомир: КВО “Житомир. вісн.”, 1992. – 124 с.

23. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції, 1917 – 1920 рр.: [У 4 т.] / Укр. соціол. ін-т. – Відень, 1921 – 1922. – (Укр. Революція. Розвідки і матеріали; Кн. 1, 2, 3, 4. – Т. 1. – Кн. 1. – 152 с.; Кн. 2. – 204 с.

24. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917 – 1921 роках. Спомини і роздуми. – Торонто: Друкарня О.О.Василіян, 1971. – 366 с.

25. Юртик Г. Звенигородський Кіш вільного козацтва: [Спомини] // Літературно-Науковий Вісник. – Львів, 1922. – Кн. 2. – С. 125 – 133.

Химица Наталия. Вольное казачество в общенациональной борьбе за восстановление украинской государст-венности периода Центральной Рады. В статье освещается участие Вольного казачества в развертывании национально-освободительного движения весной – летом 1917 года. Исследуется политическая работа самостийницких партий и организаций среди отрядов Вольного казачества. Анализируется роль военизированных формирований Вольного казачества в противодействии деморализованным частям российской имперской армии и в борьбе против большевистской агрессии осенью 1917 – зимой 1918 гг.

Ключевые слова: Вольное казачество, национально-освободительное движение, украинское государство, военные организации и формации.

Khymytsya Nataliya. Free Cossacks in the national struggle for the establishing Ukrainian statehood in the period of Central Council. Free Cossacks participation in the beginning of national liberation movement in spring – summer 1917 has been revealed in the article. The author studies the political work of independent parties and organizations including Free Cossack detachments. The role of Free Cossacks militias against the demoralized part of the Russian imperial army and the fight against the Bolshevik aggression in autumn 1917 – winter 1918 has been analyzed.

Key words: Free Cossacks, national liberation movement, Ukrainian state, military organization and formation.

УДК 947.04 “1896-1944”

М 42

Оксана МЕДВІДЬ

ДМИТРО ПАЛІЇВ ПРО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ УКРАЇНЦІВ У 1914 – 1920 рр.

У статті проаналізовано наукові студії Д.Палієва з воєнної історії України ХХ ст., насамперед історії легіону Українських січових стрільців, Листопадової революції 1918 р. на західноукраїнських землях, участі Галицької армії в українсько-польській війні 1918 – 1919 рр. Показано цінність творчого доробку Д.Палієва для розвитку вітчизняної військової історичної науки.

Ключові слова: *Дмитро Паліїв, Листопадова національно-демократична революція, легіон УСС, Галицька армія, національно-визвольний рух.*

Українська військова історична наука постала після визвольної боротьби 1917 – 1921 рр. Саме тоді український політикум сформував перші національні (не лише за призовом, але й за духом) військові формування, які у 1918 – 1920 рр. стали зав'язком армії ЗУНР і УНР. Власне це військово-політичне середовище дало Україні сотні старшин, а отже, десятки комбатантських організацій та пресових органів, довкола яких згуртовувалися любителі історії, розвивалася українська військово-історична думка. У когорті військових істориків України першої половини ХХ ст., услід за М.Омеляновичем-Павленком, В.Петрівим, О.Удовиченком, М.Капустянським, М.Какуріним, Л.Шанковським, Д.Микитюком можна сміливо назвати Дмитра Палієва, творчий доробок якого ще не став предметом спеціального розгляду.

В останні десятиліття з'явилися перші узагальнюючі праці з історії визвольних змагань першої чверті ХХ ст., українського січового стрілецтва та Галицької армії, в яких показано участь

Д.Палієва в політичному громадсько-культурному житті Галичини початку ХХ ст. Слід відзначити праці М.Литвина та К.Науменка “Історія галицького стрільцтва”, “Українські Січові Стрільці”, “Історія ЗУНР”, В.Гордієнка – “Українські Січові Стрільці” та “Українська Галицька Армія”, О.Шишки – “Слідами листопадових боїв”, С.Макарчука – “Українська республіка галичан”, М.Литвина – “Українсько-польська війна 1918 – 1919 рр”.

На жаль, науково-мемуарні публікації Д.Палієва лише впорядковуються бібліографами. Епістолярій родини зберігається й упорядковується дочкою Христиною Паліїв-Турченко у Канаді. Частина цього унікального сімейного архіву – світлини, посольські виступи, кореспонденції у малотиражних виданнях еміграції, спомини побратимів –зберігаються в архіві і відділі наукових та інформативних видань Інституту українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України.

Мета цієї статті – проаналізувати науково-історичні праці Дмитра Палієва з історії легіону Українських січових стрільців та Галицької армії, визначити його внесок в історіографію визвольних змагань України першої половини ХХ ст.

Науково-мемуарну та публіцистичну спадщину Д.Палієва можна умовно згрупувати у такі проблемно-тематичні блоки:

- 1) історія легіону Українських січових стрільців (1914 – 1918);
- 2) Листопадова національно-демократична революція 1918 р.;
- 3) Галицька армія, її участь в українсько-польській війні 1918 – 1919 рр.;
- 4) український національно-визвольний рух у Польщі міжвоєнного періоду (1921 – 1939);
- 5) українська проблема у роки Другої світової війни.

Великий світоглядний вплив на студента Д.Палієва мав професор Львівського університету і голова Наукового товариства ім. Шевченка Михайло Грушевський, ранні праці якого, особливо присвячені Княжій добі та козаччині, були популярні в молодіжному та літературно-мистецькому середовищі Галичини. Згодом, у міжвоєнний період, Палієву все більше імпонують дослідження представників консервативної

школи Степана Томашівського (у 1914 – 1918 рр. – член Бойової управи УСС, після поразки ЗУНР – в еміграції у Німеччині, професор східноєвропейської історії Краківського університету) і Василя Кучабського (старшина Галицько-буковинського куреня січових стрільців 1914 р., співзасновник УВО 1920 р.). Думки науковців і бойових побратимів, насамперед про особливу роль армії в державному будівництві, необхідність примноження національних військових традицій вплинули на його подальші наукові погляди. Важливі військово-політичні висновки Д.Паліїв будує на основі дослідження Визвольних змагань 1914 – 1921 рр. Історичні події, що відбувалися в Україні тоого періоду, простежуються вченим у низці публікацій.

Зокрема, у нарисі “Двадцять п’ять літ”, що був надрукований у “Календарі “Батьківщина” на 1939 рік”, Д.Паліїв аналізує геополітичне становище в Європі напередодні Першої світової війни і робить спробу дати соціополітичний аналіз громадської думки краю щодо можливої війни та її перебігу [6, 86]. Там же стверджується: галицьке суспільство сподівалося, що війна, можливо, змінить обриси європейських кордонів, а українці зі зброєю в руках відродять національну державу [6, 86]. Описує він і реакцію добровольців на дозвіл цісаря прийняти до легіону УСС лише 2 тисячі стрільців. “І оце перший раз у житті перед нами молодими станула на весь ріст незрозуміла правда: навіть право віддавати своє життя – треба виборювати”, – писав Д.Паліїв [6, 87]. Далі він розповідає, що добровольці поїхали на Закарпаття і зупинилися у селах Горонда і Страбичів. Тут розпочалась військова підготовка, та вже не було часу на неї. Російська армія дійшла до підніжжя Карпат. У гонведських мундирах (сині з нашитими жовтими прикрасами) вийшла сотня Василя Дідушка, а з нею і Дмитро Паліїв, у перший бій. Виявилось, що половина з молодих солдатів ще в житті не стріляла: “Команданти чет ходили серед куль і вчили стрільців, як відмикати замок у манліхері, купленім за рум у малярських ополченців. Перша лекція стріляння відбувалася, на жаль, у розстрільній. А мізок свердлувала думка: чому не вчили тої штуки скоріше. Чому?” [6, 88].

На думку Д.Палієва, восени 1917 р. російська армія вже не була здатна вести повноцінну боротьбу, бо чимало полків на Південно-Західному фронті українизувалося. У нарисі “У.С.С. на розстайній дорозі. Спомин з-перед 20 літ”: Паліїв докладно аналізує бойовий шлях легіону УСС у Карпатах і на Поділлі, а також реакцію стрілецтва на Російську, а згодом Українську національну революції. “За Збручем – кипучий котел. Отце з хаосу всеросійської революції поволи виколуються зариси, – о Боже! – Української держави! У Києві вже своя влада, своє військо! Мрія, яку леліяли стрільці в 1914 р. ще так несміло – здійснюється. А разом з тим простіші стають хребти, зухваліше дивляться очі, ясніші стають стрілецькі обличчя” [13, 42].

У листопаді 1916 р. цар проголосив незалежність Польщі. На початку 1917 р. стало очевидним, що Галичина, можливо, буде належати до Польської держави. Серед українського населення запанувало обурення. “Серед стрілецтва кипіло. І в наших умах зарисовувався вже зовсім виразно другий фронт. Не на Схід проти своїх, але на Захід”, – згадує Д.Паліїв [13, 48]. Далі він розповідає про долю полку УСС. Власне тієї осені у землянках Гуштинського лісу на Поділлі, де стрільці стояли в запасі, велися безперервні розмови про те, як стрілецтву “честь врятувати” і прислужитися для України.

Змістовним за конкретно-історичним матеріалом та оригінальним висновком є історико-мемуарний нарис “Листопадова революція”, що вийшов 1929 р. у львівському видавництві “Червона Калина”. У ньому показано діяльність Центрального військового комітету щодо підготовки першолистопадового збройного повстання у Львові та регіоні, роль ЦВК у створенні Начальної команди Галицької армії (керівництво, на думку автора, було створено запізно) [11, 13].

У публіцистичному нарисі “Перший листопад” в “Ілюстрованому Українському Національному Календарі на 1928 рік”, що вийшов у Перемишлі 1927 р., цю тему порушено знову. Нове видання вийшло під егідою тижневика “Український голос”. У згаданих публікаціях недавній військовик докладно характеризує політичну й мілітарну ситуацію напередодні розпаду Австро-Угорської монархії: “Жовтень 1918 року. Ніхто не знав, що принесуть наступні дні і

тижні... На основі цісарського маніфесту мали повстати чотири національні держави: німецько-австрійська, чеська, південнослов'янська та українська. А тому, що справа Галичини була досі не в'яснена, то й справа української національної держави стояла під знаком запити” [13, 40].

Д.Паліїв описав і особисту участь у підготовці Листопадового Зриву. Він приїхав до Львова 12 жовтня та одразу ж розпочав організаційну роботу. Брав також участь у створенні Української Національної Ради і виробленні її майбутньої політичної платформи: “18 жовтня 1918 року в малій залі Народного Дому у Львові зібралася УНРада... На цій нараді зустрілися тоді два напрямки. Один співпраці з Австрією і творення української держави в рамках австрійської федерації. Другий – приєднання західноукраїнських земель до української держави. Другий напрям і погляди обстоювали тільки представники Соціал-Демократів і студентства. За першим була більшість і він переміг” [13, 42].

Дмитро Паліїв вважав Листопадовий чин великим, але тимчасовим політичним успіхом галичан. Він визначив причини політичної невдачі 21 – 22 листопада українців у Львові. На його думку, революція відбулася запізно. У другій половині жовтня з Польського королівства перекинуто до Львова тисячі польських легіонерів і членів різних явних і підпільних військових організацій, які створили кадри для польського повстанського війська, що почало битву за місто. Водночас й політичний провід галицьких українців зволікав із повстанням, бо сподівався, що австрійський уряд у Відні добровільно передасть владу українцям, згідно з маніфестом цісаря Карла від 16 жовтня 1918 р. 20 жовтня на площі св. Юра у Львові представники Національної ради оголосили своє рішення творити Українську державу. Однак чимало українських політиків бачили її майбутнє у складі австрійської федерації. У зв'язку з цим Паліїв робить невтішний висновок: “Офіційна політика нації спочивала в руках людей австрійської орієнтації” [13, 41]. Цих галицьких послів “австрійської орієнтації” Д.Паліїв критикує у згаданих споминах.

Другу причину поразки Дмитро Паліїв вбачав у тому, що через свої великі втрати у минулому легіон УСС був уже ослабим

для створення військового центру української революції в Австрії. “Можна сміливо твердити, – зазначає автор, – що на горі Лисоні й під Потуторами У.С.С. втратили майже весь свій актив, зовсім осиротіли... Листопадовий переворот відбувся без стрілецтва, як організації” [13, 42]. І справді, ешелон УСС прибув із Чернівців до Львова аж 3 – 4 листопада, коли польські бойовики відбили в українців основні стратегічні об’єкти – залізничний вокзал, пошту, летовище. Дмитро Паліїв вважав, що катастрофічного запізнення легіону до Львова можна було б уникнути, якщо б стрілецтво діяло самочинно, без наказу або й проти наказу (отже, революційним шляхом) [3, 140].

Д.Паліїв робить висновок: Західноукраїнська народна республіка, до складу якої фактично входила лише Східна Галичина, була короткочасним державним об’єднанням, оскільки місцевий політичний провід, який складався головню з інтелігенції, проявив невпевненість і нездатність до соборного державотворення в екстремальних умовах війни [13, 42]. Він наголошує, що Листопадова національно-демократична революція не мала провідника, який повів би за собою народ до завершення того, що почато так блискуче Першого листопада, Президент Євген Петрушевич і частина Національної ради у переломні листопадові дні була фактично поза революцією, у Відні; не пішов із відступаючим урядом ЗУНР наприкінці листопада і прем’єр Кость Левицький; кілька разів мінялися у листопадові дні й командувачі молодих збройних сил. У зв’язку з цим Д.Паліїв зазначав: “За 21 день боїв у Львові було аж трьох командантів армії. Що це означає? Що за мужем, що став би на чолі революції, щойно шукали... Наведені факти стверджують одну трагічну дійсність: не було на Західній Україні мужа, не було уособлення революції” [7, 44]. Напевно, важко погодитися із такою категоричністю Д.Палієва, але досвідчені тогочасні галицькі політики-посли і справді були не завжди здатні на кардинальні політичні кроки.

Як уже зазначалося, Д.Паліїв рішуче відстоював соборний шлях державотворення ЗУНР, виступив за її злуку з УНР. Зрозуміло, що його обрали членом делегації Державного секретаріату, яка у грудні 1918 р. їздила у Фастів на попередні переговори про злуку, а також домовилася із Директорією УНР

про призначення комендантом Галицької армії досвідченого генерала і начальника штабу. Делегація тоді повернулася з генералом Михайлом Омеляновичем-Павленком і полковником штабу Євгеном Мишковським, які обійняли ключові посади в Галицькій армії 10 грудня 1918 р. Про поїздку на Наддніпрянщину Д.Паліїв пише “Жмут споминів. За генералами” у “Календарі Червоної Калини на 1935 рік” [7, 40].

Торкаючись питання про державотворчі можливості Галицької армії, він доходить висновку, що її тимчасові перемоги (Вовчухівська операція, Чортківський наступ) пояснювалися ініціативою кількох вищих старшин та енергією стрільцтва за відсутності теоретичних здібностей і практичного досвіду Начальної команди [7, 40].

Д.Паліїв аналізує не лише героїчний (осінь 1918 – літо 1919 рр.), а й трагічний етап бойового шляху Галицької армії, коли під тиском переважаючих сил армії польського генерала Ю.Галлера (фактично сил Антанти) вона відступила за Збруч, а невдовзі, охоплена епідемією тифу, підписала договір зі Збройними силами “білої” Росії. У статті “На чисту воду”, що була опублікована у львівському “Літописі Червоної Калини” за 1930 р., четар Д.Паліїв як колишній ад’ютант Начального вождя Української галицької армії ген. Мирона Тарнавського намагається проаналізувати суперечливі заходи старшин, щоб вивести УГА “на чисту воду”. Цей “вихід” потрібен був УГА після договору з Добрармією ген. Денікіна, який укладено 17 листопада 1919 р. в Одесі. Автор називає цей договір “дивоглядним”, бо ж уклала його Начальна команда армії, що боролася за самостійність України, зі стороною, яка цю самостійність повністю заперечувала [10, 17]. За цей договір Д.Паліїв усю відповідальність скидає на плечі Диктатора ЗО УНР Євгена Петрушевича; звинувачує його за те, що “виїхав за кордон, не оставляючи при Армії свого заступника, як виявилось згодом, не даючи командуванню Армії ніяких директив” [10, 17].

Із нарису “На чисту воду” відомо, що Д.Паліїв, як член Начальної команди УГА, брав участь у нараді в Літині під головуванням прем’єра Ісаака Мазепи. На цій нараді було затверджено угоду між командуваннями обох армій і вирішено перебрати під владу УНР містечка, що були зайняті Галицькою

Армією. Д.Паліїв стверджує, що генералу Тарнавському не слід було передавати командування армією генералу Микитці та полковнику Ціріцу: “Вони оба були прихильниками вдержання союзу з Денікіним до самого кінця. Спроба виплисти на чисту воду закінчилась безуспішно” [10, 17].

Військово-політичний досвід та історичні традиції української державності 1917 – 1920 рр. залишилися, на думку Д.Палієва, недооціненими і значною мірою недослідженими, хоча їх вистачило б, щоб виховати цілі покоління державно мислячих, творчих особистостей. Цей досвід так і не ввійшов до скарбниці політичної культури народу, а без нього неможливо сформувати громадянське суспільство. Власне ідеї національно-політичної культури, висновки щодо необхідності підготовки фахових військових діячів на традиціях Княжої та Козацької доби лягли в основу військово-політичної концепції Д.Палієва. Основною умовою відродження української державності він вважав соборно-територіальну і політичну єдність суспільства. Спираючись на історичний досвід 20 – 30-х рр. ХХ ст., Д.Паліїв робить висновок: здійснення стратегічної мети – відродження незалежної соборної України – залежатиме, передовсім, від геополітичної ситуації в Європі, а також стосунків із сусідами і великими державами. Із цим висновком військово-політика важко не погодитися.

Отже, політичний досвід та творчий доробок Дмитра Палієва мають велике значення для становлення багатопартійності й загалом громадянського суспільства в незалежній державі, вдосконалення військово-патріотичного вишколу у сучасних Збройних силах України.

Перспективним напрямом дослідження теми є вивчення та аналіз посольських виступів Дмитра Палієва у сеймі Польщі у міжвоєнний період.

Джерела та література

І. Архів Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. Колекція матеріалів родини Д.Палієва.

1. Верига В. Слідами батьків. Нарис історії 30 полку дивізії “Галичина” – 1-ої дивізії Української Національної Армії. – Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2002. – 246 с.
2. Волинець С. Предвісники і творці листопадового зриву. Західноукраїнські громадські і політичні діячі. – Вінніпег : Тризуб, 1965. – 324 с.
3. Литвин М. Українсько-польська війна 1918 – 1919 рр. – Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України; Інститут Східно-Центральної Європи, 1998. – 488 с.
4. Макарчук С.А. Українська республіка галичан. – Львів : Світ, 1997. – 192 с.
5. Паліїв Д. Гріхи СВУ // Новий час. – 1930. – Ч. 46 (804). – 28 квітня.
6. Паліїв Д. Двадцять п’ять літ. (Спомини) // Календар “Батьківщина” на 1939 рік. – Львів, 1938. – С. 86 – 89.
7. Паліїв Д. Жмут споминів: За генералами // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 рік. – Львів, 1934. – С. 40 – 44.
8. Паліїв Д. Кілька думок сотника Д.Палієва про Українську дивізію. Із доповіді, виголошеної в червні 1944 р. перед виходом Дивізії на фронт // Вісті комбатанта. – Нью-Йорк – Торонто, 1968. – Ч. 5 – 6 (36 – 37). – С. 105 – 109.
9. Паліїв Д. Крилос // Батьківщина. – 1937. – Ч. 33 (142). – 29 серпня.
10. Паліїв Д. На чисту воду: З моїх споминів // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 6. – С. 14 – 17.
11. Паліїв Д. Листопадова Революція : З моїх споминів. – Львів : Б. в., 1929. – 25 с.
12. Палів Д. Самоспалювання чи фанатизм успіху // Перемога. – 1933. – Ч. 1. – 1 листопада.
13. Паліїв Д. УСС на розстайній дорозі. Спомини з-перед 20 літ // Календар “Батьківщина” на 1937 рік. – Львів : Б. в., 1936. – С. 40 – 42.
14. Шанковський Лев. Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен : Дніпрова хвиля. – 1958. – 319 с.
15. Швагуляк М. Національно-політична діяльність Дмитра Палієва у міжвоєнний період // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2000. – С. 405 – 427.
16. Шишка О. Слідами листопадових боїв. – Львів : Львівська політехніка, 1993. – 236 с.

17. Якимович Богдан. Збройні сили України: Нарис історії. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Просвіта, 1996. – 359 с.

18. Klimecki M. Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wshodnią Galicję 1918 – 1919 r. Aspekty polityczne i wojskowe. – Warszawa : Wojskowy Instytut Historyczny, 1997 – 286 s.

Медвидь Оксана. Дмитрий Палиев о национально освободительном движении украинцев в 1914 – 1920 гг. В статье анализируются научные исследования Д.Палиева по военной истории Украины, в первую очередь истории легиона Украинских сечевых стрельцов, Ноябрьского восстания 1918 г. на западноукраинских землях, участия Галичской армии в украинско-польской войне 1918 – 1919 гг. Показана ценность творческого наследия Д.Палиева для развития отечественной военной исторической науки.

Ключевые слова: Дмитрий Палиев, Ноябрьская национально-демократическая революция, легион УСС, Галичская армия, национально-освободительное движение.

Medvid' Oksana. Dmytro Paliyev's publicity about national liberation movement 1914 – 1920. In the article D. Paliyev's scientific research on military history of Ukraine in the 20th century, first of all, the history of the Ukrainian Legion of Sich Riflemen, 1918 November revolution on the Western Ukraine's territory, participation of Galician army in the 1918 – 1919 Ukrainian-Polish war. The author shows D. Paliyev's value of creative heritage for the development of modern military historical science.

Key words: Dmytro Paliyev, November national democratic revolution, Ukrainian Legion of Sich Riflemen, Galician army, national liberation movement.

УДК 93.477.323

Т 41

Оксана ТИМОШЕНКО

**ОБСТОЮВАННЯ ІДЕЙ ФЕДЕРАЛІЗМУ
ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИМИ ПАРТІЯМИ
НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

У статті розглядаються федеративні ідеї в українській суспільно-політичній думці початку ХХ століття. Подано аналіз розвитку ідеї федерації, яку висували українські національні ліберально-демократичні партії Наддніпрянської України – УДП, УРП, а згодом і УДРП. Доведено, що формування цих партій стало свідченням зрілості українського політичного руху початку ХХ століття. Показано принципи на яких українські ліберали ставили собі за мету демократично-федеративну перебудову Росії, вважаючи федерацію справою недалекого майбутнього.

Ключові слова: С.Єфремов, федерація, Українська Демократична Партія, Українська Радикальна Партія, Українська Демократично-Радикальна Партія, українські ліберали, федералістські ідеї.

Процес утвердження суверенної України неможливий без урахування історичного досвіду різних партій та рухів минулого. Саме завдяки українським партіям початку ХХ ст. проблема державності України була виведена на ідеологічний рівень, на рівень практичної політики, вона стала стержнем національного питання в Україні. Хоча в середовищі політичних організацій виявилось різне розуміння питання державності, її перспектив і шляхів досягнення (автономія, самостійність, федерація поєднання того й іншого).

Автономізм та федералізм, ідея самостійності України домінують у поглядах українських діячів, у програмах та діяльності українських партій кінця ХІХ – початку ХХ ст.

© Тимошенко Оксана, 2010

Помітним успіхом українських політичних організацій в обстоюванні національних прав став їхній вихід на парламентський рівень. Про поширення ідей державності в українському русі означеного періоду свідчило активне відстоювання українцями вимог забезпечення державності та посилення їхнього впливу на державне життя. Українська суспільно-політична думка має власну потужну федералістську традицію, використовуючи здобутки якої, авторка змогла здійснити аналіз програмових документів ліберально-демократичних партій Наддніпрянської України.

Слід зазначити, що витоки ідей федералізму в Україні можна віднести ще до періоду XVI – XVIII ст. – від часу політичного оформлення козацтва до втрати Гетьманщиною автономії. Початок поширення федералістських ідей у Російській імперії XIX ст. традиційно пов'язують із таємними уртками, особливо з “Товариством об'єднаних слов'ян”, яке діяло тільки в українських землях, поставивши за мету перебудову Росії на федерацію.

Важливим кроком у розвитку ідей федералізму в Україні стала діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, адже висунута братством ідея федерації уявлялася як засіб забезпечення історичних прав українського народу, що вважалося запорукою вільного розвитку слов'ян і Сходу Європи загалом.

Вагомий внесок у розвиток ідей федералізму в Україні зробив М.Костомаров, котрий, окрім популяризації цих ідей, дав їм наукове обґрунтування, започаткувавши федералістський напрям у вітчизняній історіографії [20]. Ідеї федералізму, які пропагував М.І.Костомаров, були відображені в програмі Кирило-Мефодіївського братства, а також і в багатьох науково-публіцистичних та полемічних творах історика. Остаточо в ідеології національного руху ідеї федералізму було закріплено завдяки працям В.Антоновича, М.Драгоманова та М.Грушевського [4]. У своїх працях вони виступали за перетворення Росії на принципах федералізму й автономії, за визнання культурної і мовної рівності всіх народів, які входили до її складу, за введення парламентаризму західного зразка у поєднанні із

земськими органами самоуправління. Згодом національно-визвольна ідея пропагувалася через громади, “Просвіти”, товариства, гуртки тощо.

Для українського руху важливими були погляди М. Драгоманова на майбутній державний устрій. Він не виступав за відокремлення України від Росії, стояв на федералістських позиціях. Однак при цьому Драгоманов виходив із можливості реорганізації Російської імперії. Її він бачив не централізованою державою, а вільною конфедерацією автономних регіонів. Такі його погляди виходили з положення, що в українському суспільстві немає сил, які б могли справу національного визволення України реалізувати в життя. Сміливою була стаття Драгоманова “Пропаший час”, в якій він доводив, що під російським правлінням українці більше втратили, аніж набули, роблячи закид тим, хто забуває справу українського визволення, марнує надбання власного народу, відмовляючись від мови й культури. З болем у серці Драгоманов писав, що освічені українці, як правило, трудяться для всіх, тільки не для України та її народу.

Незважаючи на появу у 90-ті роки ХХ ст. об’ємних і ґрунтовних наукових досліджень, у яких висвітлюються ідейно-теоретичні надбання української інтелектуальної еліти зламу століть у проблем державотворення, ряд аспектів теми вивчені недостатньо. Зокрема, структура, зміст ідеї державності в українській політичній думці кінця ХІХ – початку ХХ ст., особливості її розвитку залишаються малодослідженими. Поза науковим вивченням усе ще перебуває значна частина ідейно-теоретичної спадщини низки представників української політичної думки – носіїв ідей державності. Отже, одні з них залишаються до кінця непізнаними, а інші – майже повністю забутими, оскільки в радянський час їхні імена були викреслені з інтелектуальної історії з політичних та ідеологічних міркувань, а інтелектуальна спадщина як така, що не вкладалася в рамки моноідеології, проголошувалася неприйнятною і, потрапивши в *index librorum prohibitorum*, підлягала винесенню за межі культурної пам’яті.

У вітчизняній історіографії одними з перших до проблеми висвітлення історії діяльності партій ліберально-демократичного

спрямування у своїх публіцистичних працях звернулися лідери українського руху першої чверті ХХ ст. – І.Стешенко, С.Єфремов, В.Дорошенко [12], обстоюючи ідею автономії України в межах федеративної Росії зі встановленням демократичних свобод і перетворення Росії в конституційну державу.

Важливими історичними джерелами щодо ролі ліберально-демократичних партій у національно-державному відродженні Наддніпрянської України 1904 – 1905 рр. є збірники програмних та довідкових матеріалів політичних партій України означеного періоду [17]; [22]; [23], документи суспільно-політичної думки початку ХХ ст. в Україні [13], тогочасні періодичні та партійні видання [1], мемуарна література. У радянській історіографії безпосередньо проблема українського національного руху у тому числі і діяльність політичних партій ліберально-демократичного напрямку з класово-ідеологічних причин належали до “закритих” тем.

До оцінки діяльності УРП, УДП і УДРП на початку ХХ ст. зверталися сучасні історики у своїх працях Т.Гунчак [3], Г.Касьянов [19], Я.Грицак [2], О.Субтельний [11], О.Голубицький і В.Кулик [1] та ін. [18]; [19]. У них певне місце відводиться аналізу автономно-федералістичної концепції цих партій, їхньої діяльності.

Метою нашої статті є аналіз програм ліберально-демократичних партій із вимогою забезпечення державності через перебудову Російської імперії у федерацію вільних народів. З огляду на процеси державотворення, що становлять основний зміст сучасного періоду в Україні, логічним є зосередження уваги вітчизняних науковців на державо-знавчій проблематиці.

Українські ліберали оголосили своєю метою демократично-федеративну перебудову Росії. Причому, якщо федерація вважалася справою недалекого майбутнього, то з соціалізмом було інакше. “Соціалізм, – писав один з авторів програми УДП Є.Чикаленко, – я вважаю провідною зіркою, яка вказує путь, по якому людство повинно йти, але ніколи не досягне його” [24, 10 – 11].

В останні десятиріччя XIX – початку XX ст. визвольна ідея знайшла наукове обґрунтування у двох чітко окреслених напрямках. Один із них передбачав автономістсько-федералістський шлях розвитку, другий – самостійницький. Однак концепція української держави як федерації у складі майбутньої демократичної Росії залишалася провідною в українській політичній думці. Так, М.Кармазіна вважає: “Теоретично виаргументувавши українство як історичну, культурну, географічну самодостатню цілість, що здатна до саморозвитку, політична думка поставила питання про політичне самовизначення українців у формі власної державності. Федералістична концепція, відповідно до якої Україна мала стати рівноправним суб’єктом того чи іншого федеративного об’єднання, мала більше прихильників, ніж самостійницький ідеал, виплеканий під впливом модерних наукових аргументів з урахуванням особливостей політичного життя Європи...” [18, 173].

Перші ліберально-демократичні партії були утворені на базі Всеукраїнської безпартійної загальної демократичної організації. Вона виникла у вересні 1897 р. на установчому з’їзді в Києві за участю 50 осіб. Це була спроба різних поколінь українців вийти поза рамки старих громад, об’єднати ширші кола національно свідомих українців без огляду на їх соціальні і політичні уподобання.

Ініціатива створення Всеукраїнської безпартійної організації надійшла від Володимира Антоновича та Олександра Кониського. До управи створеної Загальної української організації були обрані Євген Тимченко, Олександр Лотоцький, Мусій Кононенко, Олександр Черняхівський, Тадей Рильський, Вільям Берештам. Почесними членами організації були обрані Володимир Антонович, Микола Лисенко і Павло Житецький [3]. На жаль, Загальна українська організація не стала об’єднуючим чинником в українському житті. Молоді партійці вважали нову організацію занадто консервативною як за програмою, так і за діяльністю. Саме молодь із властивою їй відвагою виразно виставляла суто національні та політичні постулати, тоді як старша генерація і далі перебувала у полоні українофільства.

Уже в серпні 1900 р. Рада Всеукраїнської загальної організації дійшла думки про перетворення організації в нелегальний український парламент, що потребувало розробки і прийняття політичної платформи. У 1901 р. було прийнято новий Статут організації, який передбачав цілковитий перехід від одноосібного до асоційованого членства. Зміни в Статуті і розуміння частиною членів Всеукраїнської загальної організації необхідності розробки політичної платформи поклали початок формуванню інтелігентської організації, яка стала набувати ознак політичної партії.

Питання про політичну платформу викликало велику суперечку. Старші члени Ради В.Науменко і В.Берештам доводили, що ніякої платформи чи програми виробляти не слід, а потрібно дотримуватися тільки традиції, яка вимагає від членів громад праці для національного відродження нації. На їхню думку, внесення в програму політичних, а тим більше соціально-економічних моментів призведе до розколу всіх громад, бо члени Організації, маючи різні політичні і соціальні погляди, можуть не погодитись між собою, і тоді постане тільки розбрат. А це буде заважати національному відродженню української нації. Але з ініціативи молодих членів українських громад Бориса Грінченка, Сергія Єфремова, Івана Стешенка та інших почала виділятися група, яка наполягала на виробленні платформи. Вони доводили, що всім українським громадам слід, крім культурної роботи, проявляти й політичну активність. “Годі вже ставити своєю задачею скасування чи обхід закону 1876 року, як було досі, а треба поглибити й поширити свою діяльність, бо інакше ми будемо завмирати, а серед громадянства нашого будуть брати перевагу країні соціалістичні елементи”, – писав Є.Чикаленко [24, 3].

Загалом молода генерація Всеукраїнської загальної організації вважала, що соціалістичні течії починають загрожувати поступовому демократичному напрямку в українському політичному русі. І.Стешенко доводив, що політична платформа нової партії повинна базуватися на загальнодемократичних засадах, а з організації мають бути виключені праві елементи, які, на його думку, заважають припливу молодих кадрів.

Після довгих суперечок і дискусій у 1902 р. проект платформи було вироблено і передбачалося його обговорення на з'їзді організації.

Проект платформи було розіслано по усіх громадах для ознайомлення. Він був надрукований на цигарковому папері для зручності пересилки і розповсюдження. “Організація вимагає автономії для України (національно-територіальної) та для інших складових частин Росії; Росія повинна бути збудована на основі федерації цих складових частин (країв); вимагає парламенту для загальноросійських справ та краєвих сеймів і повної волі національного життя, української мови по усіх школах, в суді, адміністрації і т. д.” [24, 7 – 8], – такий був зміст платформи.

Вимоги соціально-економічного характеру не висувалися, що дало привід соціал-демократу І.Стешенкові заявити, що коли й загальні збори не внесуть цих питань, то його соціал-демократична громада вийде з організації.

Проект платформи був внесений на розгляд з'їзду 1903 року. Молодші громадівці, пройнявшись ідеями платформи, стояли за нею горою, звинувачуючи старших членів організації за їхні побоювання, які вважали програму занадто радикальною. Як зазначає Г.Касьянов, старі члени організації звикли до зручного, хоч і в нових формах, культурництва, до того ж обтяжені родинами, посадами і побутом, були вкрай налякані політичними вимогами [5, 51].

Проект платформи було прийнято, хоч і невеликою більшістю. Водночас Раді було доручено виробити детальну програму і підготувати проект перетворення організації в партію на зразок галицької “Націонал-Демократичної”. Проектувалися назви: “Українська Народна”, “Українська Національна”, “Демократична”, навіть “Радикальна”.

Старші члени Організації В.Науменко і В.Берештам, соціал-демократ І.Стешенко відмовилися вступити на другий рік до Ради. Членами Ради стали Б.Грінченко, С.Єфремов, Ю.Квасницький, М.Левицький, В.Чехівський і Є.Чикаленко [24, 8].

Упродовж 1903 – 1904 рр. Рада була зайнята винятково проблемами програми та назви партії. Тепер у Раді вже не було членів, які виступали б проти програми, проти внесення до неї

соціально-економічного питання, бо з'їзд 1903 р. постановив виробити замість платформи детальну програму.

З ухваленням проекту програми партії була утворена нова партія – Українська демократична партія (УДП). Цікаво, що дослідники не дійшли згоди щодо питання часу формування УДП. Якщо Ф.Лось та А.Іванов посилалися на 1903 рік, то О.Лотоцький – на 1904-й [7].

На наш погляд, УДП утворилася на з'їзді восени 1904 р., коли була прийнята програма й ухвалена назва партії. Виникнення УДП стало закономірним наслідком прагнення частини українських ліберально-демократичних, поступових сил до політично-організаційного об'єднання. Водночас до здійснення цього кроку, як зазначає О.Субтельний, підштовхувало побоювання, що молоді, радикально настроєні соціалісти, підпорядкувавши собі український рух, спрямують його в таке річище, де буде важко пливти респектабельним професорам, урядовим чиновникам та земцям [11, 263].

Утворення УДП, як і формування інших політичних структур національно-ліберальної орієнтації, було закономірним наслідком розвитку українського політичного руху і свідчило про його розширення та збагачення. І не можна сприймати як обґрунтований висновок радянської історіографії про те, що формування численних партій національно-ліберальної орієнтації (тобто УДП, а потім УРП і УДРП) обумовлювалося лише ростом і активністю буржуазії [8, XVIII], адже тепер відома вирішальна роль у цих процесах української інтелігенції.

Програма УДП, що її ухвалив з'їзд восени 1904 р., передбачала такі завдання: встановлення конституційного правління, забезпечення участі народу в державних справах, здійснення демократичних свобод, здобуття автономії України і нових національних прав для українців у межах федеративної Російської республіки.

Отже, програмні вимоги УДП базувалися на засадах загальнолюдських ідеалів і врахування національних потреб українського народу.

У сфері економічного життя партія вимагала проведення соціальних реформ: встановлення 8-мигодинного робочого дня; державної пенсії німичним, калікам і всім робітникам, які

дожили до 60-ти років; прогресивного прибуткового податку; знищення прав спадщини на фабриках і заводах тощо. “Визначаючи, що орудувати землею можуть тільки ті, що самі власноручно її обробляють, – писалося в Програмі, – уважаємо конечним: а) землі державні (казенні), удільні, кабінетські та монастирські на території України експропріювати (одібрати) у власність автономного краєвого сойму; б) всі приватні землі повинні бути викуплені у власність тої-ж інституції на умовах, які виробить будущий сойм, крім того, потрібно, щоб до викупу всіх земель сойм видав закон, який забороняв би купувати землі більше установлені соймом норми” [21, 54]. Д.Дорошенко згадував: “Ця програма, як і передбачав дехто, внесла розлам в організацію. Старі громадівці не хотіли її приймати, і наприклад, Стара київська, одеська й петербурзька громади просто саботували партію. Причиною були головно пункти програми, що стосувалися питань соціально-економічних: вони відштовхували громадян своїм соціалістичним характером” [16, 44].

Але насправді за своєю програмою УДП примикала до “Союзу визволення” – зародка майбутньої російської партії кадетів. В.Дорошенко був упевнений, що УДП, очолювана В.Чехівським, О.Лотоцьким, Є.Чикаленком, дуже нагадувала російських кадетів, різниця полягала лише в тому, що вона вимагала автономії не тільки Польщі, Фінляндії, а й України [16, 41].

6 липня 1905 р. УДП схвалила заяву до з’їзду земських та міських діячів і до Установчих зборів. У ній партія закликала до децентралізації Росії за обласним принципом на федеративних засадах. Програма УДП вказувала, що поруч “із самодержавієм гнітить Росію централізація, яка найбільше тяжить на народах так званих “недержавних”. Під впливом централізаційного ладу загальна політика не числить ся з індивідуальностями окремих народів; вона примушує їх до такого порядку житя, який не відповідає ані їх національним, ані суспільно-економічним основам” [18, 180]. Уся законодавча база Російської імперії забезпечувала такий стан речей. “Закони, що видають ся для всієї держави, дуже часто суперечать потребам і індивідуальностям окремих народів, не числять ся так з історичними традиціями, як і з сучасним складом їх житя, не

відповідають їх економічним і соціальним потребам”, – писалося у програмі УДП [17, 180]. Партія визнавала, що все це важким тягарем лягає на український народ, “перешкоджаючи його самостійному національно-культурному розвоєви. Ся державна система спиняє його просьвіту, його письменство і тяжко відбиваєть ся на економічному добробуті народу” [17, 181]. Виходячи з цього, УДП вимагала федерації народів Росії та широкої автономії України. “Маючи на увазі шкоду від централізаційної системи, – писалося в програмі УДП, – ми визнаємо, що державний лад у Росії повинен бути збудований на прінціпах найширшої національної і місцевої автономії. А через те опріч загальнодержавного парляменту ми вимагаємо для території, заселеної українським народом, автономії, заснованої на особливім органічнім статуті, виробленім будущим українським соймом,... і запорученим основними загальнодержавними законами... За народами, які живуть на території України (Великороси, Жиди, Поляки та інші), ми визнаємо рівне право з Українцями на задоволенне їх національних, культурних, політичних та економічних потреб” [17, 182].

Отже, пропонуючи проект політичного устрою, УДП вимагала впровадження рівних прав за народами, які проживали на теренах України. Причому здобуття Україною національно-територіальної автономії поступовці з УДП пов’язували з російським визвольним процесом, тобто повалення самодержавства і проголошення демократичних свобод, встановлення парламентського ладу мало привести до автономного статусу.

Щодо центрального державного управління (парламенту), то платформа УДП передбачала утворення 2-х палат: палати народних представників і федеральної палати від автономних частин держави, причому з однаковою кількістю представників в обох палатах. Українська Народна Рада (сейм) повинна була здійснювати “своє особливе і самостійне представницьке правління з законодавчою владою в межах автономної території з виконавчими органами при ній” [17, 182]. Але до компетенцій Української Народної Ради не входило розв’язання питань війни і миру, бюджету на загальнодержавні цілі, зносин з іншими державами та підписання з ними союзів і торгових договорів

загальнодержавного значення. Ці вимоги УДП ще раз підтверджують її автономістську позицію щодо України в межах федеративної Росії.

Платформа УДП проголошувала демократичні права і свободи. “Все населення України, – писалося в програмі, користується рівними і однорідними правами без різниці народності, з забезпеченням свободи і недоторканості особи, недоторканості життя і листування, свободи слова, друку і відкриття типографій, свободи совісті з установленням права неналежності до жодної з релігій, свободи зібрань, сходок, союзів і організацій для досягнення політичних, економічних і культурних цілей, свободи навчання і заснування шкіл, свободи петицій і протестів, знищення станів і привілеїв і відділення церкви від держави” [21, 54].

Українська демократична партія, заснована з такими зусиллями, проіснувала дуже недовго. Усередині партії від самого початку виявилася не тільки “права” опозиція старих громадянців, а й “ліва”, яка вимагала активності на політичному ґрунті і вважала старі громади гальмом для діяльності партії. Лідером лівої опозиції був Б.Грінченко, котрого підтримували С.Єфремов, М.Левицький, Ф.Матушевський та інші близькі до Є.Чикаленка люди. Є.Чикаленко, боячись розколу партії, з усіх сил старався примирити обидва її крила, праве й ліве. Але суперечки між радикалами, яких уособлював Б.Грінченко, і поступовцями в особі В.Науменка розгорялися. Дійшло до того, що Б.Грінченко запропонував навіть виключити з УДП Стару Київську Громаду, яка почала здійснювати саботаж і перестала сплачувати внески. Але ця пропозиція не знайшла підтримки.

Створюючи свою партію, радикали орієнтувалися на відповідну організацію в Галичині. Б.Грінченко провів найбільшу роботу. Він їздив по всій Україні, підбираючи однодумців, активно співпрацював з галичанами та східними емігрантами, вів переговори з РУП, “Союзом Визволення” та ін.

Наприкінці 1904 р. С.Єфремов, Ф.Матушевський та М.Левицький під ідейним керівництвом Б.Грінченка заснували Українську радикальну Партію (УРП), організація якої

завершилась у березні 1905 р. Як бачимо, партію створила та радикальна інтелігенція, яка не сприймала соціал-демократичного напрямку РУП і наближалася за своєю ідеологією до російських ліберальних народників. Соціальну базу УРП складала освічена частина українських середніх верств. Члени партії енергійно взялися за написання партійної літератури, “для видання її вирядили Матушевського до Львова, де він видав програму Радикальної партії” [24, 31].

УРП виступила з критикою існуючого ладу в Росії, проти експлуатації робітників і селян, за політичні свободи. Вона вважала, що всяка експлуатація людини, від кого б вона не йшла – від людини, громади краю чи держави – має бути скасована, а земля зі всіма її багатствами, всі фабрики, заводи і засоби виробництва повинні стати спільною власністю робочих людей. У зв'язку з цим програма УРП передбачала введення прогресивного податку на прибуток та спадщину, викуп у власність краю, округи чи громади усіх підприємств, і насамперед таких, як залізниці, пароплави, копальні та ін., підтримку громадських, товариських (кооперативних) підприємств. В аграрному питанні партія домагалася передачі усіх земель – державних (казенних), удільних, монастирських, церковних і безхазяйних – до крайового земельного фонду під порядкування краю, округи чи громади. Цей фонд мав використовуватися для потреб хліборобів. До цього ж фонду пропонувалося примусово викупити за рахунок крайових, округних чи громадських коштів усі землі приватних власників. Крім того, програма УРП вимагала прийняття цілої низки законів в інтересах селянства, які б передбачали виділення наділів із крайового земельного фонду для малоземельних або безземельних хліборобів, скасування викупної плати і будь-яких податків, що платять тільки хлібороби, знищення “черезполосиці”, впровадження господарсько-хліборобської освіти, застосування до наймитів-хліборобів робітничого законодавства з “одмінами, яких вимагає характер хліборобської праці”, тощо.

Що ж до задоволення інтересів робітників, то УРП висувала такі програмові завдання: 8-мигодинний робочий день і 6-тигодинний підліткам з 14 до 18 років, заборона працювати дітям до 14 років, 36 годин відпочинку на тиждень, два тижні

відпустки на рік, 10 тижнів декрету, встановлення мінімуму заробітної плати, відшкодування робітникам від хазяїнів, коли через нещасні, не з вини робітників, випадки або через професійну хворобу робітник отримує каліцтво чи втрачає працездатність, страхування робітників від старості, інвалідності та ін. [10, 347 – 348]. Отже, в соціально-економічних питаннях УРП стояла між УДРП та РУП, займаючи позицію, близьку до народних соціалістів. Невипадково в публікації партії за 1905 р. “Чого нам треба?” писалося: “До соціалістичного ладу тягне увесь хід нашого життя. Навіть сам капіталізм до його наближає, бо хоч підвалиною у нього приватна власність, але він потроху сам же ту підвалину свою – приватну власність – і руйнує”... “зрозуміймо, що тільки соціалістичний лад дасть нам спокій і щастя й робімо все, щоб йому шлях уторувати...” [21, 45].

УРП свої соціалістично-народницькі програмні вимоги пов’язувала з відчутними і досить радикальними соціальними та економічними реформами. Цілком очевидно, що вся програма УРП значною мірою базувалася як на політичних і соціально-економічних переконаннях С.Єфремова, так і на його розумінні розв’язання національного питання. УРП вважала необхідним піднесення свідомості трудящих мас для боротьби проти існуючого ладу, щоб ця боротьба стала систематичною та інтенсивною. “Всі форми візьме ця боротьба, – зазначалося в програмі, – це залежатиме від того, як поводитиметься з нами далі сьогочасний уряд” [21, 56].

У програмі підкреслювалося, що здійснити всі соціальні ідеали партії можна буде тільки при повній політичній самостійності українського народу і необмеженому його праві самому розв’язувати всі справи, що його торкаються. УРП виступала за перетворення Росії в конституційну державу, за встановлення демократичних свобод і автономію для всіх націй, що проживали в Росії. За програмою УРП новий лад повинен був забезпечити загально визнані людські права, передовсім, “волю від кари на тілі, від кари на смерть та від кари вічною тюрмою – кари, що часом буває гірша за смертну”, “незайманість особи, оселі й листування без судового декрету” [10, 345]. Крім того, передбачалися такі права для кожної людини оселитися й жити скрізь, добирати собі яке схочеш діло й порядкувати своїм добром

як схочеш, без ніякого окремого дозволу, вживати рідну мову в приватному й громадському житті, належати до якої віри, або й ні до якої не належати, проводити зібрання, страйки, створювати спілки й товариства. Громадські права й повинності визнавалися рівними для всіх, а всі привілеї класів, станів, полу, віри, нації мали бути скасовані” [10, 345].

Ідею автономії України в межах федеративної Росії продовжувала програма Української Радикальної Партії. Провідну роль у діяльності та створенні програми УРП відіграв С.Єфремов. Він прагнув системно викласти проблеми України і пов’язати їх з пошуком шляхів визволення. На відміну від соціальних побудов марксистських партій, програма УРП вбачала і суб’єкт дії, і об’єкт впливу, насамперед, у нації. “Партія певна, – писалося в програмі УРП, – що здійснити всі її соціальні ідеали можна буде тільки при повній політичній самостійності українського народу і необмеженому праві його рішати самому у всіх справах, які його торкаються. Вибороти таке становище для нашого народу буде нашою метою” [21, 80]. Політична самостійність була для УРП і метою і засобом для розв’язання інших питань. Отже, у програмі простежується прагнення заявити про те, що Україна сама буде вирішувати свою долю. Водночас, партія вимагала автономії для всіх націй, що проживали в Росії. І реформована держава мала стати федерацією таких національних одиниць. “...Кожна національність, з яких тепер складається Росія, мусить мати автономію на своїй території з окремою краєвою репрезентаційною радою, якій належатиме право видавати закони й поряdkувати у всіх справах у межах цієї території. Кожна така автономна одиниця має право, рівне з правом кожної іншої одиниці. Реформована держава мусить бути федерацією таких національних одиниць. Зв’язком, що об’єднуюватиме ці автономні одиниці, є федеральний парламент, який складається з послів, оплачуваних з державних коштів...” [21, 81], записано – у програмі партії. Цей автономний і федеративний устрій УРП вважала за найкращий лад для багатонаціональної Російської держави.

Програмні вимоги УРП передбачали встановлення демократичних свобод і перетворення Росії в конституційну

державу. У зв'язку з цим у програмі підкреслювалася необхідність боротьби проти самодержавства: "...Зважаючи на обставини, в яких стоїмо, на сили, які зараз маємо, мусимо згодитися, що постановлена вже на чергу мета – перетворити Росію на державу конституційну – мусить бути на сей час і нашою метою; тільки що ми маємо свій погляд на те, якою мусить бути ця нова зреформована Росія, погляд, який впливає з нашого становища яко нації недержавної й пригніченої" [23, 142].

Отже, УРП пов'язувала свої програмні вимоги з федерацією вільних народів. Але, проголошуючи метою боротьби на цьому етапі національно-територіальну автономію у складі федеративної демократичної Росії, лідери УРП водночас висловлювали думку, що коли українцям не вдасться добитися дійсної автономії, Україна муситиме відокремитися від Росії. Цей погляд найясніше проводиться у програмовій праці "Чого нам треба?". У ній зокрема підкреслювалося: "Коли б же показалося, що українському народові не дали автономії, або хоч і дали б, то держава мішалась би до його справ і не дозволяла б нашому народові порядкувати собою так, як він хоче, і завести такий лад із землею, фабриками і заводами, як тут писано, тоді українському народові неминуче доведеться відокремитися від Росії і завести свою Демократичну (Народну) Республіку" [23, 143]. Інакше кажучи, Україна мала вийти з Російської Федерації у разі надання українському народові обмеженої автономії або при намаганні центру урізати повну автономію краю.

Устрій і повноваження Центру, за програмою УРП, були сформульовані коротко і просто. Мав існувати федеративний парламент, який формувався б за змішаною мажоритарно-пропорційною системою. Чотири функції віддавалися до відання федерального парламенту: 1) зносини з іншими державами; 2) фінанси для загальнодержавних справ; 3) позадержавна торгівля і мито; 4) загальнодержавна армія та справа війни і миру [22, 184]. Детальнішої правової розробки майбутнього устрою федеративної Росії лідери УРП не зробили. Щодо ладу на території України, то було проголошено, що всіма справами тут має порядкувати українська виборна Народна Рада, обрана на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування

особами, яким виповнився 21 рік. Термін роботи Ради був визначений трьома роками. За програмою УРП, громадяни України мали самі вирішувати свою долю: “Народня Рада сама виробляє краєву конституцію, яку не може ні відмінити, ні касувати загально-державний парламент. Краєва конституція мусить дати право широкого самоврядування громадам сільським і городським і тим округам, у які громади могли б об’єднатися. Кожна така округа має свій окружний сейм, з правом самоврядування в межах округи. Краєва Народня Рада, окружні сейми й громади приручать виконувати свої постанови вибраним людям, відповідальним перед тими зборами, які їх вибрали. Ця виборна влада і взагалі всі урядовці мусять бути краєві люде; вони одвічальні також перед судом, до якого може їх позвати кожен, минаючи їх зверхність” [21, 58]. Окремо підкреслювалося, що мовою урядових, освітніх та інших установ має стати українська.

Порівнюючи програми УДП та УРП, можна дійти висновку про подібність їхніх політичних вимог, які включали демократичні свободи, встановлення в Росії конституційного ладу та ін. Але програма УРП відрізнялася від програми УДП економічною частиною. Річ у тому, що УДП зробила акцент у своїй програмі на політичних питаннях, а УРП – ще й на соціально-економічних. Але, незважаючи на те, що УРП мала добре розроблену економічну програму, вона не приваблювала широких кіл інтелігенції, а тим більше народ. Українська молодь горнулася до РУП, а “ерупівці” і в пресі, і на громадських сходах дуже гостро критикували радикалів, закидаючи їм “буржуазність”, публічно ганьбили лідера УРП Б.Грінченка. Д.Дорошенко, будучи присутнім на одному з таких диспутів, згадував: “Я застав таку картину: на одній стороні залі під стіною стояв на стільці Борис Грінченко, а на протилежному боці, також під стіною, стояв Микола Порш, і вони провадили понад головами присутніх спір: Грінченко боронив засади аграрної реформи в програмі Української Радикальної Партії (що перед тим була заснована), а Порш боронив програму соціалдемократів. Сперечалися довго і завзято, а публіка слухала. Мене дивувало, що в такий момент іде суперечка не за якісь засади загально-політичного або загальнонаціонального

значіння, а партійні ріжниці. Але такий вже був тоді дух часу. Не пам'ятаю, хто переміг у цім спорі, але симпатії молоді явно були на стороні Порша” [16, 71]. Те, що молодь мало сприймала політичну орієнтацію УРП і більш охоче тягнулася до РУП, дратувало Б.Грінченка. Він вступив у дискусію з Д.Антоновичем, яка розмежувала ці дві партії. Манера Б.Грінченка темпераментно опонувати призвела до того, що він навіть пересварився з колишніми союзниками УРП.

Об'єднання УДП й УРП, котрі висували гасла автономії, національної школи, використання української мови в державних установах, дало початок існуванню УДРП, в якій згуртувалися всі українські національно свідомі поступові елементи. Злиття партій в одну радикально-демократичну сталося внаслідок “глибшого розвитку та узгодження ідеології в спільній програмі” [10, 308], з метою “добитися автономії України в рамках конституції буржуазної Росії” [8]; [9], – так вважали О.Лотоцький та Ф.Лось.

Програма УДРП була також побудована на принципах парламентаризму і федералізму. “Українська Демократично-Радикальна Партія, – писалося в програмі, – обстаючи в справах політичних за глибоко-демократичну державну конституцію, в той-же час розуміє се так, що реформована держава мусить бути федерацією рівноправних автономних національно-територіальних одиниць. Такої автономії вимагає Партія і для свого Українського Народу на всій тій території, яку він фактично тепер заселює суцільною масою” [23, 61].

УДРП визнавала, що вона, сформувавшись і діючи на території російської України, не відокремлює себе від тих частин українського народу, який живе поза межами Росії. Думка про відрізані частки національного тіла, зазначала партія, ніколи не може покинути живу націю. Не може вона покинути і УДРП, що буде знаходити свій прояв у домаганнях партії, її тактиці і політичній боротьбі. Отже, УДРП на програмовому рівні не відкидала в перспективі завдання об'єднання всіх українських земель у межах однієї держави, хоч і висловила це лише в загальних формулюваннях.

Партія визнавала право інших народів на самоуправління. У розділі програми партії “Загально-державні політичні справи”

вказувалося: “Кожна національність, з яких тепер складається Росія, мусить мати автономію на своїй території з окремою красою репрезентаційною радою, якій належатиме право видавати закони й порядкувати у всіх справах в межах цієї території. Кожна така автономна одиниця має право рівне з правом кожної іншої одиниці. Реформована держава мусить бути федерацією таких національних одиниць” [10, 334]. Федеративний парламент повинен був об’єднувати не тільки ці автономні одиниці, а й забезпечувати контроль за виконанням наданих прав громадянам і нації на території усєї держави. Парламент повинен був складатися з послів, обраних на основі вселюдного, рівного виборчого права з таємним голосуванням. Інші національні меншини теж мали право брати участь у виборах і бути політично захищеними.

Парламент розв’язував такі загальнодержавні справи: 1) зносили з іншими державами; 2) фінанси для загальнодержавних справ; 3) позадержавна торгівля і мито; 4) загальнодержавна армія та справа війни і миру. Щодо армії, то передбачалася її реорганізація. Вона передбачала проходження служби в межах країни, зменшення терміну служби, щоб таким чином перейти від регулярної армії до міліції.

Програма УДРП розглядала умови утворення та повноваження автономного національно-територіального парламенту. В основному вона включала ті вимоги, які були висунуті в програмах УДП і УРП, що ще раз підтверджує життєву правильність об’єднання останніх. “Усіма справами на території України, – писалося в програмі, – має порядкувати Українська Виборна Народня Рада (сойм). Вона складається з послів, оплачуваних з краєвих коштів і вибраних на підставі: а) вселюдного, рівного, безпосереднього виборчого права з таємним голосуванням; б) пропорціональності виборів” [21, 63]. Рада обиралася на три роки. Вона розробляла красу конституцію, яку не міг відмінити загальнодержавний парламент. До компетенції Краєвої Ради входило вирішення тих справ, які не належали до федерального парламенту. Вона порядкувала усіма землями української території.

Краєва конституція, як передбачала програма УДРП, повинна була дати право широкого самоврядування сільським і міським громадам, а також округам, у які ці громади об'єднувалися. Кожна округа мала свою окружну раду, з правом самоврядування на своїй території [21, 63]. Щодо інших народностей, які проживали на території України, програма передбачала “рівне з Українцями право задовольняти свої національні, культурні й економічні потреби” [21, 64].

У сучасній українській історико-політологічній літературі (Г.Касьянов та ін.) [19] продовжує домінувати думка, що об'єднана УДРП у частині національних вимог повторювала програми УДП і УРП, була копією програм радикальної та демократичної партій. Але, очевидно, програма УДРП була кроком назад порівняно з програмою УРП. У програмі УДРП домінував підхід М.Грушевського, який породжував суперечності цієї програми. Ідеться, насамперед, про взаємини між українською краєвою владою і майбутнім федеральним центром. У програмі УДРП закладена теза М.Грушевського, яка навряд чи могла розв'язати цю проблему. Процитуємо програму УДРП: “Українська Народня Рада сама виробляє краєву конституцію, яку не може ні відмінити, ні касувати загальнодержавний парлямент, але ся конституція не може суперечити вище згаданим основним вседержавним законам” [10, 335]. Як бачимо, з'явилося суттєве доповнення до програми УРП, яке вимагало узгодження української конституції із загальнодержавними законами. Крім того, з'явилась у програмі і конституція федеративної Росії, яка не передбачалася у програмі УРП. Отже, у програмі УДРП домінувала думка, що національно-територіальну автономію Україна мала отримати з центру, “згори”, після перемоги загальноросійської демократичної революції.

На нашу думку, лідери УРП, передусім, С.Єфремов, розробили іншу схему здобуття національно-територіальної автономії України. Населення України після повалення самодержавства мало обрати крайовий парламент, який повинен був прийняти конституцію України і делегувати вже згадані чотири функції федеральному парламенту. Тобто ніяких узгоджень конституції не передбачалося. Можна констатувати,

що в українському поступовому русі перемогла поміркованіша точка зору М.Грушевського. Український рух був орієнтований на очікування перетворень у центрі. Але вироблена УДРП програма з домаганням національно-територіальної автономії в межах Російської держави мала величезне позитивне значення у відстоюванні прав українців у російському парламенті.

Джерела та література

І. ЦДІА України в Києві. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 1434. – Арк. 2.

1. Голубицький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття: Дослідження. – К. : Смолоскип, 1996. – 124 с.

2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття: [навч. посібн. для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів історичних факультетів вузів, вчителів]. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.

3. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.

4. Див.: Грушевський М.С. Безглузда національна політика Росії: Журн. Діло. – Львів, 1905; Конституційне питання і українство в Росії. – Львів, 1905; Движение политической и общественной украинской мысли в XIX столетии. – СПб. – 1907; Драгоманов М.П. Дивацькі думки стосовно української національної справи; Листи на Наддніпрянську Україну та ін.

5. Див.: Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть: соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – 172 с.

6. Див.: Лось Ф. Україна в буржуазно-демократичній революції 1905 – 1907 рр. – К.: Б.в., 1949.

7. Див.: Лось Ф.Є. Передмова // Революція 1905 – 1907 рр. на Україні. Збірник документів та матеріалів. – К. : Б.в., 1949; Иванов А.М. Революция 1905 – 1907 гг. На Украине // Революция в 1905 – 1907 гг. В национальных районах России. Сб. статей под редакцией А.М. Панкратовой, А.Л. Сидорова и др. – М. : Политгиздат, 1955. – 832 с.; Лотоцький О. Сторінки минулого: У 3-х ч. – Варшава: Літопис революції, 1932 – 1934.

8. Див.: Лось Ф.Є. Передмова // Революція 1905 – 1907 рр. на Україні. Збірник документів та матеріалів. – К. : Б.в., 1949.

9. Див.: Лотоцький О. Сторінки минулого: У 3-х ч. – Варшава : Літопис революції, 1926 р. – Ч. 2. – 420 с.

10. Див.: Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / За ред. В.Ф. Панібудьласки. – К. : Вища школа, 1997. – Ч. I. – 583 с.

11. Див.: Субтельний О. Україна. Історія. – К. : Либідь, 1992. – С. 540.

12. Див: Стещенко І. Український національно-громадський рух і 1905 рік // Вільна Україна. – 1906. – № 1 – 2; Єфремов С. 3 громадського життя на Україні. – СПб, 1909; Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи. – Відень, 1916; Стебницький П. Поміж двох революцій. Нариси політичного життя за роки 1907 – 1917. – К., 1918 та ін.

13. Довідник з історії України. Т. 3. (Р – Я). / За ред. І. З. Підкови, Р. М. Шуста. – К. : Генеза, 1999. – 688 с.

14. Дорошенко В. Євген Чикаленко: його життя і громадська діяльність. – Прага : Б.в., 1934. – 99 с.

15. Дорошенко В. Українство в Росії: Новіші часи. – Відень : Союз визволення України, 1916. – 115 с.

16. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1914). – Вінніпег, Манітоба: Тризуб, 1949. – 167 с.

17. Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець XIX ст. – 1917 р. Ч. I. / Упоряд. : Б.І. Корольов, І.С. Михальський. – К. : Вид-во Європ. Ун-гу, 2003. – 561 с.

18. Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття). – К.: Ін-т політ. і етнонац. досліджень НАН України, 1998. – 350 с.

19. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX ст. : соціально-політичний портрет. – К. : Глобус, 1992. – 176 с.

20. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист. - биогр. Очерк В.А. Замлинского. Примеч. И.А. Бутича. – К. : Изд-во при Киев. Ун-те, 1989. – 739 с.

21. Самостійна Україна. Збірник програм українських політичних партій початку XX ст. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. – 83 с.

22. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. У трьох томах / Упор. Т.Гунчак і Р.Сольчаник.– Нью-Йорк : Сучасність, 1983. – Т. 1. – 510 с.

23. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програмові і довід. матеріали / Упоряд. В.Ф. Шевченко та ін. – К. : Консалтинг, Фенікс, 1993. – 561 с.

24. Чикаленко Є. Спогади (1861 – 1907). – Ч. III. – Львів : Діло, 1926. – 130 с.

25. Яворенко Л. Чого нам треба? – Львів : Б.в., 1905. – 45 с.

Тимошенко Оксана. Отстаивание идей федерализма либерально-демократическими партиями Надднепрянской Украины в начале XX века. В статье представлен анализ развития идеи федерации, которую выдвигали украинские национальные либерально-демократические партии Надднепрянской Украины – УДП, УРП, а со временем и УДРП. Доказано, что формирование этих партий стало свидетельством зрелости украинского политического движения нач. XX в. Показаны принципы, демократически-федеративной перестройки России, поскольку федерация делом представлялось недалекого будущего.

Ключевые слова: С.Ефремов, федерация, Украинская Демократическая Партия, Украинская Радикальная Партия, Украинская Демократически-Радикальная Партия, украинские либералы, федералистские идеи.

Tymoshenko Oksana. Defending the ideas of federalism of the liberal-democratic parties of Naddniprianska Ukraine at the beginning of the 20th century. In the article there is given an analysis of the development of the ideas of federation, which have been pulled out by the Ukrainian national liberal-democratic parties of Naddniprianska Ukraine – the UDP, the URP, and afterwards the UDRP. It has been proven that forming of these parties became the evidence of maturity of the Ukrainian political movement at beginning of the 20th century. There have also been shown the principles of democratic-federal restructuring of Russia, considering a federation the matter of the nearest future.

Key words: S. Yefremov, Ukrainian Democratic Party (UDP), Ukrainian Radical Party (URP), Ukrainian Democratic-Radical Party (UDRP), Ukrainian liberals, federalist ideas.

Наталія ЗАХАРЧИН

**СТАВЛЕННЯ ПАРТІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ДЕМОКРАТІВ
ТА ЇЇ ДРУКОВАНИХ ОРГАНІВ ДО ПРОЕКТУ
СТВОРЕННЯ ХОЛМСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1909 – 1912 рр.**

Стаття присвячена виділенню Холмщини і Підляшшя з Царства Польського в окрему Холмську губернію. Законопроект про Холмську губернію опинився на вістрі гострих політичних дискусій між різними політичними течіями на поч. ХХ ст. Виступи депутатів від конституційно-демократичної партії у Третій Державній Думі, політична полеміка на шпальтах кадетської преси дають змогу дослідити сприйняття холмського питання ліберально-демократичною думкою Російської імперії початку ХХ століття.

Ключові слова: Холмщина, Підляшшя, Холмська губернія, конституційні демократи.

Холмщина і Підляшшя, які на початку ХХ ст. були заселені українською людністю, неодноразово опинилися у центрі боротьби за їхню державно-територіальну приналежність. Тоді ж, у ХХ ст., розгорілася гостра політична боротьба між правими правлячими силами Росії і польськими політичними колами стосовно державно-національної віднесеності регіону.

Державна Дума, громадсько-політична думка Російської імперії були охоплені полемікою стосовно етнографічного характеру краю, його історії та майбутнього.

Актуальність обраної теми зумовлена недослідженістю холмського питання сьогодні: в українській історіографії вона не мала належного висвітлення. Якщо окремі події історичного розвитку Холмщини і Підляшшя початку ХХ ст. все ж піднімалися науковцями, то позиція громадсько-політичної думки Російської імперії стосовно створення Холмської губернії, національного

© Захарчин Наталія, 2010

життя і правового статусу Холмщини та Підляшшя, на жаль, не привернули до себе належної уваги дослідників. Тому метою інакшої статті є висвітлення бачення ліберальним політичним табором Росії, представленого у статті партією конституційних демократів, виділення Холмщини і Підляшшя в окрему Холмську губернію у межах Російської імперії. Дослідження послужить справі глибшого вивчення історії Холмщини і Підляшшя 1909 – 1912 рр. та тої масштабної суспільно-політичної боротьби, що розгорнулася навколо холмського питання.

25 листопада 1911 року в Третій Державній Думі Російської імперії розпочалося обговорення законопроекту “Про виділення зі складу губерній Царства Польського східних частин Люблінської і Сідлецької губерній з утворенням з них особливої Холмської губернії”. Питання про створення Холмської губернії піднімалося не вперше. У другій половині XIX ст. переважна більшість урядовців відхиляла ідеї відокремлення краю. Однак революційні події 1905 – 1907 рр. у Російській імперії зумовили непрогнозовані зрушення у Холмщині і Підляшші. Та частина колишніх уніатів, яка перебувала у стані т.зв. “упорствующих”, майже повністю перейшла у римо-католицтво. Саме через ці події Холмське Свято-Богородицьке Братство створює спеціальну комісію для розробки відповідного законопроекту і наполегливо просуває його урядовими коридорами.

Суть урядового законопроекту, який було передано 19 травня 1909 р. для опрацювання в Комісію законодавчих пропозицій і на висновок Комісії по місцевому самоуправлінню, зводилася до наступного. Зі східних повітів Люблінської і Сідлецької губерній створювалася нова Холмська губернія. До неї мали увійти Білгорайський, Влодавський, Грубешівський, Томашівський і Холмський повіти. Внаслідок цього Сідлецька губернія в адміністративному плані скасовувалася, а її західні повіти передавалися Люблінській губернії. Кордони майбутньої губернії визначалися спеціальною картою. Для обґрунтування виділення цих територій у 1909 – 1911 рр. було здійснено спеціальний урядовий перепис населення Холмщини і Підляшшя. За ним визначалася чисельність православного, а

також населення, яке розмовляло “русской” мовою. Частина повітів, що залишалися поза межами кордонів новоутвореної Холмської губернії, розподілялися поміж повітами інших губерній.

У загальному порядку управління вона передавалася київському генерал-губернатору, в судовому – приєднувалася до округу Київської судової палати. Комісія внесла в урядовий законопроект ряд поправок, які не мали принципового значення.

Основна ідея доповідача по законопроекту, представника “Русской национальной фракции” Д.Чихачова зводилася до того, що чисельність “російського” (тобто українського) населення у краї треба визначати не за релігійною ознакою, на чому наполягали поляки, а за етнографічним принципом. Католик ще не поляк, важливо його етнічне походження – така була головна думка. “Поза сумнівом, – доводив Чихачов, – одним фактом переходу з православ’я в католицизм російська народність жодним чином втрачатися не може”. Посилаючись на академіка А.Соболевського і перепис 1897 р., Чихачов робив висновок, що “російська народність” у Холмському краї переважає, складаючи 450 тис. осіб [2, 706].

Проти виділення Холмщини і Підляшшя в окрему губернію виступила в Думі Конституційно-демократична партія. Це було заявлено відразу після пропозиції направити законопроект у комісію законодавчих пропозицій та для висновку у комісію з місцевого самоврядування [1, 1445].

Один із кадетських депутатів від Санкт-Петербурга Ф.І.Родичев в одній із своїх перших промов, захищаючи права польської нації на самовизначення, звернув увагу і на українське питання. “Якщо в Холмському краї виникне простонародний національний рух проти польських землевласників, він піде під іншим прапором, він піде під прапором українства. Якщо судилося виникнути цьому національному рухові, то всі ваші зусилля будуть безплідні. Я вважаю, що в врешті-решт наступить час і для нього, і не в нашій владі запобігти йому” [2, 3170].

Депутат наголошував на негативній ролі гонінь і утисків будь-якої національності. На думку Ф.І.Родичева, проект передбачає гоніння вже не на українське, а на польське населення. Однак такі дії урядових кіл призведуть лише до протилежних результатів – до полонізації краю. “Якщо ви

насправді хочете піднести населення Холмського краю, піднести селянство в його розвитку, в його самосвідомості, тоді не вашими шаблями біду рубати, не вашими знаряддями це робити. Введіть демократичне самоуправління – це перший засіб” [3, 2055]. Мотивуючи своє заперечення законопроекту, Ф.І.Родичев говорив і про те, що для селян у Царстві Польському наявні набагато кращі умови існування, ніж у всій Російській імперії. У Польщі поміщики зрівнені у правах з іншими верствами населення на місцях, а в Росії вони є привілейованими особами.

Так само в другій своїй промові Ф.І.Родичев нагадував, що населення Холмщини не є польським і не є “русским”. “Пам’ятайте, тут існує підміна понять і пам’ятайте, що в ім’я російського унітаризму українська мова і культура ... переслідувалися і переслідуються. Ви замість польського пригнічення... в цьому місці вводите вельми реальне пригнічення української народної самосвідомості і зародків української культури. Пам’ятайте, що з ними боротися не можна” [3, 2057].

Під час постатєвого голосування проекту Ф.І.Родичев залишався при своїй думці. Він виступив проти утисків польської мови, проти заборони католицьких свят, оскільки, як він вважав, католиків, за статистикою, є більше, ніж православних. Він, як і його однопартійці, виступив проти законопроекту.

Крім Ф.І.Родичева, українське питання у зв’язку із Холмщиною було розглянуте ще двома кадетськими ораторами: А.І.Нікольським (Одеса) та І.В.Лучицьким (Київ).

А.І.Нікольський, зокрема, звернув увагу на те, що в комісії, де обговорювався законопроект, не було жодного представника з українців. І це незважаючи на те, що за урядовою статистикою, більшість населення Холмщини становлять українці. На відміну від націоналістів і діячів польського кола, він стверджував, що повної істини немає ані на тій, ані на другій стороні, що “істина лежить десь поза аргументацією як поляків, так і націоналістів, які пред’являють хазяйські права на Холмський край [3, 1823]”. Розуміючи, – повідомляв А.І.Нікольський, – що більшість населення Холмського краю становлять українці, “хоча б і полонізовані, або, можливо, і русифіковані, але все ж-таки по крові українці [3, 1823]”, він для в’яснення проблеми звернувся за допомогою до професора Львівського університету М.С.Грушевського, професора

Новоросійського університету І.А.Линниченка, професора Санкт-Петербурзьких вищих жіночих курсів О.Я.Єфименко, до інших приватних осіб. Своє звернення він аргументував тим, що названі особи були знавцями та ідеологами, а також істориками українського народу. За словами О.І.Нікольського, більшість із них вбачають у польській нації експлуататорів і поневолювачів як в економічному, так і в духовному аспекті. Однак, визнаючи правильним виділення Холмської Русі з Царства Польського, всі вони наголошують, що виділення слід здійснити не у такому вигляді, як пропонується в законопроекті, і не в даний час. Лише М.С.Грушевський схиляється на користь негайного виділення [3, 1825].

О.І.Нікольський закінчив свою промову побажанням Державній Думі подивитися на законопроект про виділення Холмщини і Підляшшя в окрему Холмську губернію з точки зору Михайла Грушевського.

Слід зазначити, що ще у 1907 р., як тільки холмське питання стало предметом полеміки між польським та російським політичними таборами, український вчений виступив з книжкою “За український маслак”. У цій праці Михайло Грушевський показав тенденційний характер як російських, так і польських національних демократів, що були противниками вилучення Холмщини та Підляшшя з Царства Польського. Також він критикував як кон’юнктурну позицію кадетів, які, зокрема, стверджували добровільний перехід у 1905 р. уніатів регіону у римо-католицтво. Конституційні демократи, на думку М.Грушевського, просто не бажали погіршувати відносини з поляками. Вони оцінювали справу тільки з погляду російської національності, не враховуючи потреб “тих, чії кості й шкура іде на торг тої високої політики” [5, 7].

Інший кадетський депутат І.В.Лучицький заявляв у Державній Думі, що перед розглядом питання передовсім потрібно було дослідити, чи бажає населення Холмщини і Підляшшя виділення з Царства Польського. І цей депутат привертав увагу до українського питання у краї. “Що було зроблено для того, щоб гарантувати права “малоруського” населення ? – запитував він. І сам же відповідав: прав не надано, опитування населення не проведено. “Якщо завтра ця Холмщина буде виділена, то питається, що ж буде з цим малоруським

населенням? Хіба є в законопроекті хоча б невеликий натяк на те, що інтереси цього населення в тій, або іншій мірі будуть забезпечені? Хіба є тут постанова відносно проповіді на малоруській мові, зрозумілій населенню, створення шкіл, в яких мають вчити на малоруській мові?” [3, 467]. Таких прав законопроектом не передбачалося. Це означало, на думку І.В.Луцицького, що уряд має на меті пряме і повне обрусіння краю. Отже, оскільки законопроект не дає гарантій меншості (українцям – *Н.З.*), говорив І.В.Луцицький, він за нього голосувати відмовляється [3, 469].

Дещо з інших міркувань виступав проти законопроекту конституційний демократ О.Ф.Бабяньський. Він називав законопроект останнім актом національної політики, за яким передбачається “захоплення сильними того, що належить слабким ... у пожертву одній половині населення приноситься друга половина” [3, 333], якою є на Холмщині польська нація. Зазначені в законопроекті причини ополчення краю – поміщицькі економії, існування таємних шкіл та костьолів депутат заперечував [3, 334]. Виділення Холмщини і Підляшшя з Привіслянського краю призведе, на його думку, лише до боротьби між окремими частинами населення. “Це буде назавжди непримиренна ненависть” [3, 344].

Центральне друковане видання партії конституційних демократів “Речь” почала видаватися у 1906 р. як орган партії та її політичних однодумців. Статті, надруковані в газеті, часто перегукувалися з виступами кадетських депутатів у Державній Думі. Для критики законопроекту кадетська “Речь” використовувала і деякі формальні порушення, що їх допустили укладачі документу. Мовляв, законопроект не був достатньо підготовлений. Попередні законопроекти мали 50 друкованих примірників, а Холмський – лише один, і то в рукописному варіанті. Найбільше такою спішкою, на думку “Речи”, були вражені польські депутати. В інтерв’ю газеті польські депутати, зокрема депутат польського кола Володислав Жуковський, наголошували, що на Холмщині і Підляшші живуть 350 тисяч поляків, що проти відокремлення виступали попередні генерал-губернатори Привіслянського краю [8, 4]. Дуже гостро кадети виступали проти пункту законопроекту, що передбачав зміну календаря. “Сотні років святкуються там польські свята за григоріанським

календарем (західним). І ось Державна Дума скаже полякам: від сьогодні святкуйте свої свята не разом з Варшавою, а водночас з Москвою [8, 4]”. Хіба можна таке проектувати без згоди Папи Римського, і крім того, як на це подивляться 350 тисяч поляків? Газета звертала увагу і на те, що у законопроекті не було достовірних статистичних підрахунків населення [6, 1].

Проти відокремлення Холмщини і Підляшшя виступав на сторінках “Речи” професор О.Л.Погодін. Він висловлював сподівання, що законопроект, буде відхилений і не відбудеться “ломки”, бо не зрозуміло, “в ім’я чого і на користь кого” вона має відбутися [7, 2]. А, якщо законопроект приймуть, то це лише погіршить російсько-польські відносини.

Проти законопроекту виступив інший автор і дописувач “Речи” Микола Дубровський. Він зробив висновок, що всі погрози ініціаторів законопроекту польському католицькому духовенству аж ніяк не вплинуть на останнє. Через такі погрози, а також утиски католицького духовенства, його сили не ослабнуть. Так само насильства над уніатами можуть у них лише “посилити моральну привабливість польського духовенства”, і тим самим прихилити їх на протилежний православ’ю бік [5, 3]. Саме цим пояснюються дотеперішні впливи католицького духовенства, яке, незважаючи на утиски і власні невеликі матеріальні достатки, вже добилося значних успіхів.

Спостерігаючи за думськими дебатами, “Речь” в зрештою змушена була погодитися з фактом, що після порозуміння між такими непримиренними опонентами у Думі, як Гучков та Пуришкевич, прихильникам законопроекту – правим фракціям – немає чого боятися. Законопроект буде прийнятий. Однак, “переможці моменту так спокійні і впевнені у собі, що їм вже мало простої бесіди. Вони дозволяють собі розкіш тонкого знущання”, ставлячи (на розгляд – *Н. З.*) перед Холмським законопроект про міське уложення у Царстві Польському. Цим вони розраховують залучити на свій бік націоналістично настроєних польських депутатів Думи [9, 2]. Так і сталося – вже у першій своїй заяві Польське коло заявило, що, хоч у багатьох містах Царства Польського євреї є більшістю, воно вважає “ці міста польськими [9, 2]” і не заперечує проти обмежень прав євреїв. Ця заява поставила, на думку “Речи”, польських депутатів на позиції російських націоналістів у Холмському

питанні. Незважаючи на те, що більшість населення у Холмщині і Підляшші становлять поляки, польські депутати визнавали регіон російським. “Речь” кваліфікувала такі заяви як шовіністичні, що стоять на рівні “великоруського” шовінізму [9, 2].

Один дописувач газети – Олександр Стахович особисто відвідав регіон восени 1911 р. і на основі побаченого та почутого прийшов до думки, що ініціатором виділення Холмщини і Підляшшя є лише одна людина. “Для мене повністю очевидно, що єпископ Євлогій проявив так багато енергії та наполегливості виключно внаслідок природнього роздратування і гіркої образи, яку православне духовенство краю відчуло у 1905 р.” [13, 2]. Євлогія, мовляв, зовсім не турбували потреби місцевого населення, але його енергійна агітація за законопроект викликала у населення надії на щось краще [14, 2]. Насправді ж, твердив О.Стахович, народ Холмщини і Підляшшя не бачив причин відокремлення. Більше того, пам’ятаючи насильницьке навернення на православ’я у ХІХ ст., він побоюється повторення подій. І причиною створення окремої Холмської губернії зовсім не є прагнення місцевого люду захиститися від польського засилля. Вона впливає із боротьби в регіоні між вищою польсько-католицькою культурою і російсько-православною. “Результатом цієї боротьби стало національне засліплення, роздратування і озлоблення, викликане ображенням самолюбством руського православного духовенства, яке спонукало голову його, єпископа Євлогія, так наполегливо добиватися виділення Холмщини” [13, 2].

Один висновок “Речи” був правильним: і противники, і прихильники законопроекту бачили у ньому лише свої політичні інтереси [10, 2]. Межею виділення Холмщини і Підляшшя для російських націоналістичних сил є те, щоб “створити символ своєрідної державності, помахати націоналістичним прапором і дати роботу патріотичним барабанам” [12, 2]. Хоч раніше, за задумом П.Столипіна, законопроект мав практичну ціль, що передбачала припинення історичних зв’язків регіону із Польщею. З часом, однак, він змінив свою форму на демонстративну. Прийняття його в такому вигляді нікому не потрібне [11, 2].

Холмське питання відстоювала інша московська газета – “Русские ведомости”. У 1868 р. газета була заснована як орган ліберальної московської професури, але вже у 1905 р. стає органом правого крила кадетів.

Внесення законопроекту на розгляд Державної Думи оцінювалося газетою як неактуальне, бо є більш важливі “органічно” потрібні для Росії законопроекти, що потребують розгляду. Законопроект нічого не дає для польського населення Холмщини і Підляшшя. “Зрозуміло, що він направлений не на користь поляків, але набагато менше зрозуміло, чиї інтереси він захищає” [13, 2]. Принаймні для місцевого населення, яке не належить до польської нації, він, за оцінкою “Русских ведомостей”, нічого суттєвого принести не може. Висловлювалось здивування, що законопроект підтримують українські кола. Мовляв, створення Холмської губернії не допоможе у розвитку української культури. Якщо українські кола в цьому зацікавлені, то слід було б робити втручання радше у регіонах, де проживає більшість українців: “...здавалося б, забезпечення цих інтересів повинно виявитися перш за все не тут, а у районах, заселених суцільно малоросами” [13, 2], бо саме в таких районах найбільш яскраво виявив себе російський націоналізм, обмежуючи українців у всьому – і у мові, і у літературі, школі. Виділення Холмщини і Підляшшя, коли й передбачає захист, інтересів, то хіба це інтересів чиновників, які займають тут нові посадові місця. Нову бюрократичну армію, як і завжди буде годувати русифікаційна політика уряду [13, 2]. Газета апелювала до міфічних колишніх урядових осіб, які нібито в минулому відмовлялися від таких змін і виступали проти створення губернії передовсім через великі матеріальні витрати. Велика небезпека прихована також у тому, що схвалення законопроекту викличе “розпалювання національної ворожнечі і поглиблення тої прірви, яка фатально розділяє Царство Польське і решту Росії” [13, 2]. Той факт, що фракція октябристів у Державній Думі об’єдналася із депутатами націоналістичного спрямування і обидві фракції виступають за створення Холмської губернії, призведе зрештою до важкого удару “справі польсько-російського зближення [13, 2]”.

Отже, при обговоренні законопроекту про створення Холмської губернії у Третій Державній Думі Російської імперії

партія конституційних демократів одна з небагатьох закликала враховувати українське питання. Але, виступаючи за самовизначення українців, кадети безпідставно заперечували пригнічення українського населення панівними колами поляків і колонізаційні процеси в регіоні; очевидно, з тактичних міркувань виставляли себе прихильниками польської культури і нації, лякали, що створення губернії буде також сприяти порушенню свободи релігійних вірувань польського населення Холмщини і Підляшшя. Кадетська преса в основному була співзвучною з промовцями від партії конституційних демократів у Думі. І все ж “Речь” неприхильно оцінювала підтримку своєю партією польських депутатів у Державній Думі. Орган кадетів констатував, що польські депутати ставляться до законопроекту з націоналістичних позицій рівно ж, як і більшість російських. “Звичайно, польський націоналізм “Речью” перетравлюється легше, ніж націоналізм російський, – іронізував над “Речью” “Голос Москвы”, – але... все-ж таки неприємно” [15, 2].

Слід зазначити, що історія Холмщини і Підляшшя, які на початку ХХ ст. були заселені українським етносом, на наш погляд, потребує подальшого поглибленого вивчення у розглянутому напрямі. Перспективним може стати вивчення різних позицій депутатів Державної Думи у їхньому ставленні до виділення Холмщини і Підляшшя з Царства Польського.

Джерела та література

1. Государственная Дума. Стенографические отчеты. Третий созыв. Сессия вторая. – С-Петербург, 1908 – 1909. – Ч. 4.
2. Государственная Дума. Стенографические отчеты. Третий созыв. Сессия пятая. – С-Петербург, 1912. – Ч. 1.
3. Государственная Дума. Стенографические отчеты. Третий созыв. Сессия пятая. – С-Петербург, 1912. – Ч. 2.
4. Грушевський М. За український маслак. – К., 1907. – 20 с.
5. Дубровский Н. Польское духовенство и русский национализм // Речь. – С-Петербург. – 1911. – № 295. – 27 октября.
6. Итоги 1910 года // Речь. – 1911. – № 11. – 1 января.
7. Погодин А. Из новой литературы по Холмскому вопросу // Речь. – 1911. – № 8. – 9 января.
8. Поляки и Холмская Русь // Речь. – 1909. – № 126. – 10 мая.
9. Речь. – 1911. – № 324. – 25 ноября.

10. Речь. – 1911. – № 326. – 28 ноября.
11. Речь. – 1912. – № 54. – 25 февраля.
12. Речь. – 1912. – № 20. – 21 ноября.
13. Русские ведомости. – 1911. – № 272. – 26 ноября.
14. Стахович А. Холмский вопрос // Речь. – 1911. – № 326. – 27 ноября.
15. Холмский вопрос // Голос Москвы. – 1911. – № 274. – 29 ноября.

Захарчин Наталия. Отношение партии конституционных демократов и ее печатных органов к проекту образования Холмской губернии в 1909 – 1912 годах. Статья посвящена выделению Холмщины и Подляшья из Царства Польского в отдельную Холмскую губернию. Законопроект об образовании Холмской губернии оказался в центре острых политических дискуссий между разными политическими силами в начале XX века. Выступления депутатов от конституционно-демократической партии в Третьей Государственной Думе, политическая полемика на страницах кадетской прессы позволяют исследовать восприятие Холмского вопроса либерально-демократической мыслью России нач. XX ст.

Ключевые слова: Холмщина, Подляшье, Холмская губерния, конституционные демократы, Государственная Дума.

Zakharchyn Natalia. The attitude of the party of constitutional democrats and their press to the project of the establishment of the Kholm province 1909 – 1912. The bill of the establishment of the Kholm province became the subject of heated political discussions among different political movements at the beginning of the 20th century. The speeches and statements of the representatives from the Constitutional Democratic Party at the State Duma gave us the chance to investigate the perception of the Kholm issue by liberal-democratic public in Russia at the beginning of the 20th century. A number of publications by the party's newspaper "Rech" were devoted to the idea of the establishment of the separate Kholm province.

Key words: Kholmschyna, Pidliashia, Kholm province, constitutional democrats.

УДК 94(477.83)“1916”

Л 18

Ірина ЛОЗИНСЬКА

**ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ РОСІЙСЬКОГО
ВОЄННОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВА
У ГАЛИЧИНІ У 1916 р.**

У статті на основі архівних матеріалів висвітлюється утворення та діяльність у Галичині влітку 1916 р. російського воєнного генерал-губернаторства. Досліджено організацію управління Галичиною, охарактеризовано основні напрями діяльності російської адміністрації та ставлення українців галицького краю до російської окупаційної влади, російської державної, соціально-економічної й національно-релігійної політики.

Ключові слова: *Перша світова війна, воєнне генерал-губернаторство, Галичина, Росія, Австро-Угорщина, окупація.*

У нових суспільно-політичних умовах, які склалися на рубежі ХХ – ХХІ ст., вітчизняна наукова думка, що відмовилася від застарілих догм, веде активний пошук щодо всієї палітри суспільно-політичних, національно-визвольних, культурно-релігійних та інших проблем, пов'язаних з періодом Першої світової війни.

Актуальність дослідження військової проблематики визначається масштабністю подій світового конфлікту, впливу його на подальший розвиток світу і, передовсім, європейських народів. Одним із напрямів вивчення цієї проблеми є дослідження історії російських військових генерал-губернаторств у Галичині в період Першої світової війни. Комплексне дослідження теми дасть змогу краще з'ясувати зміст російської окупаційної влади в Галичині, ставлення керівників Австро-Угорщини і Росії до царського населення Галичини та використання української карти у цьому імперському конфлікті.

© Лозинська Ірина, 2010

Водночас дослідження передбачає висвітлення ставлення українців галицького краю до російської військової адміністрації, російської державної, соціально-економічної й національно-релігійної політики.

Новітні дослідження в українській історіографії водночас показують, що Перша світова війна вплинула на прискорення процесу формування української модерної нації, коли український етнос, розділений кордоном між Російською та Австро-Угорською монархіями, піднявся на новий рівень національної консолідації, власного державотворення, а “українське питання” стало однією з проблем європейського устрою і нової конструкції повоєнної Європи. Передовсім сучасну українську історіографію теми складають роботи, які охоплюють загальну проблематику історії Першої світової війни. В.М.Литвин подає періодизацію війни, а також в контексті війни розглядає проблему української революції [6]. Л.Є.Дещинський висвітлює українську тематику воєнного періоду в міжнародному аспекті [2], а О.С.Кучик аналізує взаємовідносини України з країнами Антанти [5]. В роботах М.Литвина, К.Науменка охарактеризовано національний військовий потенціал [7]. В.Ф.Солдатенко, Ю.Павленко, Ю.Храмов, О.С.Рубльов, О.П.Реєнт, В.Ф.Верстюк зосереджують увагу на військових та національно-революційних процесах періоду Першої світової війни та української революції [11], [8], [9], [1].

Метою статті є проаналізувати утворення Тимчасового військового генерал-губернаторства у 1916 р., в час повторного зайняття Галичини російською армією, та висвітлити зміст його роботи.

За час евакуації російських установ зі Східної Галичини штаб тимчасового військового генерал-губернаторства разом з генерал-губернатором Г.О.Бобринським переїхали до Києва. Формально апарат генерал-губернаторства не був розформований і продовжував працювати в Києві до своєї ліквідації 25 серпня 1915 р. наказом Верховного головнокомандуючого. Але, незважаючи на це, питання про управління Східною Галичиною остаточно не було знято. Г.О.Бобринський запропонував

створити комісію для вироблення нового положення управління Галичиною, в якому передбачалося врахувати допущені помилки. Дозвіл було надано [XIV].

У листопаді 1915 р. була створена комісія, в яку увійшли службовці військового генерал-губернаторства, представники дипломатичної канцелярії при Ставці, декілька громадських діячів. Завдання комісії в широкому значенні слова полягали в тому, щоби “виправити помилки в управлінні під час першого зайняття нами Галичини і при цьому відновити престиж російської влади в найширшому розумінні” [I]. Конкретніші завдання комісії зводилися до перегляду попереднього “Положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни”, а також вирішення завдань, пов’язаних з поверненням галицьких біженців на батьківщину і поліпшенням їхнього становища в час перебування у Росії [I].

“Положення про управління окупованими територіями Австро-Угорщини”, затверджене в серпні 1914 р., викликало численні нарікання ще у 1914 – 1915 рр. Незадоволення організаційною сферою управління Східною Галичиною поглиблювалося численними прорахунками місцевої цивільної і військової адміністрації. Найбільші помилки попереднього періоду – низький освітній і моральний рівень місцевих чиновників, реформаторські заходи в освіті і віросповіданні – змушували задуматися про необхідність більш оптимальної організації галицького управління. Це питання і почало розроблятися в 1915 р., після відступу російських військ із Галичини.

Робота комісії, зміни принципів управління у Східній Галичині у разі повторного вступу російських військ на її територію прикувала увагу державних і громадських діячів як у Російській імперії, так і за її межами. Основну увагу було зосереджено на вивченні численних помилок, здійснених у Галичині у 1914 – 1915 рр. Очевидні недоліки в організації цивільного управління, у діяльності адміністрації, у кадровій політиці заставляли задуматися над тим, які зміни необхідно внести для того, щоб не повторити подібних помилок у майбутньому.

Особливо хвилювалися польські громадські діячі, яких цікавив майбутній курс російського уряду щодо Східної Галичини.

Серед численних помилок російської адміністрації польський громадський діяч С.Ф.Грабський відзначав: відсутність єдності в управлінні, яке виражалося, по-перше, у тому, що кожний начальник повіту вів свою особисту політику – “один з них проводив на ділі основну думку визвольної війни, інші ж вели політику завойовників”, по-друге, єдність управління порушувалася внаслідок недостатньої свободи дій і повноважень генерал-губернатора і постійного втручання в управління Галичиною незнайомих з місцевими умовами “центральных Петроградських властей і політичних партій” [II]. Очевидно, що записка С.Ф.Грабського відбивала інтереси тільки однієї частини населення Галичини, яка займала там привілейоване становище. Але в записці були і досить об’єктивні зауваження – як, наприклад, про ставлення російських чиновників до Галичини як до російської області.

Зауваження і пропозиції С.Ф.Грабського зустріли різке неприйняття з боку чинів військового генерал-губернаторства, у яких була можливість ознайомитися з її змістом. Г.О.Бобринський з приводу цієї записки зазначав, що “услід за зайняттям Галичини російськими військами, російській військово-адміністративній владі слід уважно відтінити свій погляд на Східну Галичину як на чисто російську область і не даючи ніяких переваг полякам, представити їм ті ж права, що і місцевому російському населенню” [III].

Про необхідність нових принципів в організації управління Галичиною на початку 1916 р. багато писала російська періодична преса. “Ми віримо, що на цей раз не будуть повторені ті помилки галицького управління, які були зроблені в 1914 – 1915 рр. Доки продовжується вперта боротьба, завойовані частини Австрії залишаються передовими позиціями. На цих позиціях уся увага російського управління має бути зосереджена на всемірному сприянні військам, що просуваються, на забезпечені і зміцнені тилу. Завдання політичні, національні, просвітні не повинні зараз відволікати увагу знову створюваної влади”, – писала газета “Киевлянин” [3, 1].

Говорячи про передбачуване введення російського управління у Східній Галичині, “Речь” також відзначала необхідність зміни принципів основ керівництва цієї території. “Якщо ми домагаємося, – писала газета, – зміцнення дружніх почуттів до Росії, якщо державна точка зору владно диктує повну відміну від традиційної української політики, якщо російська влада повинна в силу свого становища стати вище партійних і національних угруповань, то цим визначається зовсім інше, ніж у минулому році, відношення до мови, церкви і культурних закладів усіх груп населення Галичини і Буковини” [10, 2].

Комісією були внесені окремі зміни в “Положення про управління тимчасово окупованими областями Австро-Угорщини”, прийняті рішення з питань мовної і конфесійної політики в краї. Урядовою мовою в Галичині і далі вважалася російська, а водночас генерал-губернатор міг допустити вживання “місцевих мов, якщо визнає це доцільним” [IV].

Декілька місяців, аж до весни 1916 р., продовжували працю управління галицького генерал-губернаторства і комісія з перегляду “Положення”. Але в кінці лютого 1916 р. у Ставці і в Міністерстві закордонних справ було піднято питання про розформування штату галицького генерал-губернаторства. Співробітники канцелярії і штату колишнього військового генерал-губернатора Галичини, які передбачалося ліквідувати запропонували перетворити названі структури у тимчасовий відділ із галицьких справ при головнокомандуючому арміями Південно-Західного фронту. Необхідність подібної реорганізації зумовлювалося тим, що у разі повторного вступу російських військ у Галичину управління може бути доручено новим людям та знову доведеться вивчати край на місці і повторювати попередні помилки [V].

Успіхи російських військ на Західному фронті влітку 1916 р. призвели до того, що Східна Галичина знову була зайнята російськими військами. Повторний вступ російських військ на цю територію в 1916 р. не був таким ефективним, як улітку – восени 1914 р. Уже ніхто не говорив про довгождане возз’єднання єдиного народу, про возз’єднання Русі. Дипломатичний чиновник російського МЗС при Ставці

Верховного головнокомандувача писав із Бердичева 9 липня 1916 р.: “Сумну картину являє зайнята нами частина Галичини, сліди боїв... мало населення... хто говорить, що австрійці відвели, а хто переконує, що просто поховалися, але особисто я думаю, що населення само втікало і в той, і в інший бік. Настрій населення мені не сподобався”. І підсумував: “Побувавши тепер на ділянках, близьких до позиції, я переконався, що від попередньої Галичини (в першу окупацію) і сліду не залишилось” [VI].

Навесні 1916 р. вирішено було повернутися до питання про способи управління Галичиною. Якщо в 1915 р. діяльність комісії для вироблення нового положення управління Галичиною мала доволі абстрактний характер і була розрахована на перспективу, до весни 1916 р. становище стало більш визначеним.

Колишній генерал-губернатор Галичини граф Г.О.Бобринський і дипломатичний представник МЗС Олфер'єв у березні 1916 р. були відряджені у розпорядження головно-командуючого Південно-Західним фронтом генерал-ад'ютанта О.О. Брусилова. Зустрівшись з ним 25 березня 1916 р., вони почули, що у разі успішних дій російських військ на Південно-Західному фронті і повторного заняття Галичини, не можна допустити повторення першої помилки щодо підпорядкованості генерал-губернаторства. Брусилов вважав, що, по-перше, генерал-губернатор Галичини повинен бути більш самостійним, по-друге, підпорядковуватися головнокомандувачеві [VII].

Ще до цієї розмови Олфер'єв приступив до вироблення загальних положень нової схеми управління Галичиною. У своїй записці “Про бажані зміни, стосовно порядку відносин військових властей до потреб мирного населення в місцевостях, що знаходяться в районах діючої армії взагалі, і галичан зокрема”, Олфер'єв писав, що однією із найважливіших проблем в управлінні Галичиною є складність взаємовідносин військових і цивільних властей. На думку Олфер'єва, підпорядковані військовим цивільні власті, були обмежені у своїх діях, позбавлені права та можливості приймати самостійні рішення і вдаватися до важливих заходів, виконуючи виключно військових. Військові власті, в свою чергу, діють виключно в

інтересах армії, інтереси місцевого населення опиняються на останньому місці. Олфер'єв вважав, що головнокомандувач арміями фронту, начальник штабу і головний начальник постачань не можуть приділяти належної уваги цивільним справам. Розв'язати питання Олфер'єв пропонував за рахунок структурних перестановок.

Фактично Олфер'єв пропонував створити проміжну ланку між галицьким військовим генерал-губерна-тором, головнокомандувачем і головним начальником постачання. Нічого принципово нового проєктована Олфер'євим схема в майбутнє управління Галичиною, порівнянні із попереднім періодом не вносила. Створення ще однієї проміжної ланки в управлінні не змінювало складену в 1914 – 1915 рр. систему взаємовідносин цивільного і військового управління Східною Галичиною. Брусилів вважав, що єдино можливий спосіб організації управління Східною Галичиною – це розширення компетенції влади і ліквідація будь-якого втручання в управління зайнятої території.

У листі головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту генерал-ад'ютанта Брусиліва начальнику штабу Верховного головнокомандувача Алексєєву від 6 червня 1916 р. вказувалося, що в “...діяльності військового управління не може бути місця якій-небудь іншій політиці, крім єдиної цілі – підтримання повного спокою в краї і забезпечення арміям повної свободи дій” [XVI]. Але погляд Брусиліва, якого цікавили виключно військові питання, не збігався з позицією чиновників з Міністерства закордонних справ.

У МЗС, безумовно, розуміли, що основним принципом управління завойованими областями до закінчення війни повинно бути не орієнтація на суто політичні цілі, а створення умов, що полегшують військам виконання цих завдань, (зокрема, зміцнення і стабілізація тилу), але при цьому настійно підкреслювали, що все одно зберігається коло питань, які вже в час війни потребують політичних оцінок і рішень на загальнодержавному рівні. До таких питань у Міністерстві закордонних справ відносили українське і єврейське питання.

Водночас зазначали, що, як і раніше, “ніякі послаблення” у боротьбі з проявами українофільства недопустимі. Стосовно євреїв пропонувалося змінити тактику: відмовитися від примусових заходів, оскільки, практиковане у 1915 р. виселення євреїв із прифронтових територій не дало бажаного ефекту, “виявилось нездійсненним і тільки призводило до безладу, що вносив труднощі для військ” [IX]. Тому пропонувалося заборонити повернення біженців з австрійської території, щоб запобігти поверненню євреїв у Східну Галичину.

Крім питань, пов’язаних з організацією і виробленням принципів управління Галичиною, на початку літа 1916 р. слід було розв’язати кадрові питання. Першим генерал-губернатором Галичини був граф Г.О.Бобринський, діяльність якого викликала численні і різноманітні нарікання. Вибір кандидатури на пост генерал-губернатора Галичини, враховуючи проблеми попереднього періоду, був доволі довгим і складним. Єдине, що було очевидним із самого початку – неможливість повторного призначення Г.О.Бобринського. З цього приводу цілком визначено висловився сам імператор. 10 червня 1916 р. генерал Алексєєв телеграфував генералу Брусилову: “Государ імператор у випадку повторного зайняття частини Галичини не вважає можливим призначити генерал-губернатора гр. Бобринського, маючи на увазі необхідність особи твердого характеру, не схильного піддаватися сторонньому впливу” [XV].

Кандидатуру на пост генерал-губернатора паралельно обговорювали в Міністерстві закордонних справ і в Ставці. С.Д.Сазонов 14 червня 1916 р. телеграфував у Ставку: “Вважаю найбільш підходящим для зайняття посади генерал-губернатора Галичини О.В.Кривошеїна, якщо військовий, то С.Д.Євреїнов” [X]. Пропозиція С.Д.Сазонова призначити О.В.Кривошеїна в Галичину не була випадковою. С.Д.Сазонов знав його як доброго тактичного адміністратора, особу, що дотримувалася близьких до нього поглядів на польське питання. Переговори з приводу призначення О.В.Кривошеїна на пост галицького генерал-губернатора вів директор дипломатичної канцелярії у Ставці Верховного головнокомандуючого Н.А.Базилі. Кандидатура О.В.Кривошеїна була відкинута начальником

штабу Верховного головнокомандуючого М.В.Алексєєвим. Єдиним і головним аргументом Алексєєва проти призначення Кривошеїна було те, що останній не був військовим. Н.А.Базилі телеграфував С.Д.Сазонову 15 червня 1916 р.: “Переговорив з начальником штабу. Призначення цивільної особи на посаду генерал-губернатора Галичини виключено, як несумісне з потребами військового управління...” [XI].

С.Д.Сазонов передбачав можливу відмову Ставки саме у зв’язку з тим, що Кривошеїн був цивільним чиновником. Він запропонував Н.А.Базилі узгодити кандидатуру військового (Сазонов назвав крім О.В.Кривошеїна, кандидатуру С.Д.Євреїнова). С.Д.Євреїнов мав досвід роботи у Східній Галичині в 1915 р., зарекомендувавши себе діяльним виконавцем. Наприкінці зими – на початку весни 1915 р. Євреїнов активно критикував діяльність місцевих цивільних властей за “перегини” у віросповідній і мовній політиці. Це дало йому репутацію людини широких державних поглядів. Проти кандидатури С.Д.Євреїнова М.В. Алексєєв не заперечував, але і не підтримав її (“прийняв до відома”, як повідомив Н.А.Базилі). У кінцевому підсумку питання про те, хто займе пост генерал-губернатора Східної Галичини, було вирішено влітку 1916 р. у Ставці Верховного головнокомандуючого. О.О.Брусилів висунув кандидатуру генерал-ад’ютанта Ф.Ф.Трепова. Зі своєю пропозицією Брусилів звернувся безпосередньо до імператора, і вона була прийнята. 3 липня 1916 р. Ф.Ф.Трепов прибув у Ставку [XVII].

У записках великого князя Миколи Михайловича від 23 вересня 1914 р. наводиться оцінка ділових якостей Ф.Ф. Трепова, який був відряджений у Холм для організації евакуації поранених: “Генерал-ад’ютант Федір Трепов, ... бачачи ці безпорядки, які творяться з пораненими та їх евакуацію і, маючи інструкцію очистити місця для майбутніх поранених, зовсім розгубився... цей пан з важною поставою і очима блудного шахрая нічого не розуміє в цій відповідальній справі, але надіється самовпевнено відзначитися на новому поприщі при великій заробітній платі...” [4]. Але оцінку великого князя не можна визнати справедливою хоча б тому, що згадані записки

наповнені переважно негативними і різними характеристиками, очевидним є крайній суб'єктивізм їхнього автора.

Військові власті, які почали відігравати провідну роль в управлінні Східною Галичиною у 1916 р., дотримувалися того, що необхідно “уникати всякої політичної тенденції при управлінні краєм” [XII]. О.О.Брусилів вважав, що в умовах, які склалися у Східній Галичині у 1916 р. можливим є лише суто військове управління, без політики релігійної, шкільної та інших питань, які були важливими у 1914 – 1915 рр., що все населення повинно бути рівним, без різниці національності і релігії [XII]. Подібної позиції дотримувався і начальник штабу генерал-ад'ютант Алексєєв. Такий підхід, здавалося б, повинен був виключити будь-які прояви націоналізму на території Східної Галичини.

Новий генерал-губернатор зайнятих російськими військами областей Австро-Угорщини, генерал-ад'ютант Ф.Ф.Трепов приступив до виконання своїх обов'язків, керуючись саме цими принципами. Проблеми, які стояли перед ним, як перед генерал-губернатором, були, загалом, такими ж, як і в попередній період: організація життя цивільного населення – освіта, суд, постачання продуктами (оскільки врожай 1915 р., в основному загинув) [XIII], запобігання епідеміям.

Отже, військовими властями влітку 1916 р. були вирішені питання організації управління Східною Галичиною. Основні принципи рішення належали О.О.Брусиліву. Незалежно від роботи комісії з вироблення нового положення про управління Галичиною, ним були сформульовані основні підходи до діяльності російських властей у Галичині. Брусилів вважав, що завдання управління тимчасово окупованими територіями Австро-Угорщини в час війни повинне вичерпуватися заходами з організації сприяння військам та підтримкою порядку в тилу і повністю контролюватися військовою владою.

Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо аналіз діяльності російської окупаційної влади в Галичині у сфері національно-культурно-релігійної політики.

I. Архів зовнішньої політики Російської імперії (м. Москва, Російська Федерація). (Далі – АЗПРІ). – Ф.135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 223.

II. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 272.

III. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 277.

IV. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 278.

V. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 281 – 285

VI. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 191. – Арк. 47 – 47 зв.

VII. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 191. – Арк. 3.

VIII. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 191. – Арк. 3.

IX. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 328 – 330.

X. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 300.

XI. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 302.

XII. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 191. – Арк. 48.

XIII. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 332.

XIV. Російський державний військово-історичний архів (м. Москва, Російська Федерація). (Далі – РДВІА) – Ф. 2005. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 4.

XV. РДВІА. – Ф. 2005. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 5.

XVI. РДВІА. – Ф. 2005. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 45.

XVII. РДВІА. – Ф. 2005. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 22.

1. Верстюк В. Українська Центральна Рада. – К. : Б.в., 1997. – 205 с.

2. Дешинський Л.С., Панюк А.В. Міжнародні відносини України: історія і сучасність. – Львів: Світ. – 2001. – 424 с.

3. Киевлянин. – 1916. – № 177

4. Красный архив. – 1931. – № 4 – 5 (47 – 48). – С. 169.

5. Кучик О.С. Україна в зовнішній політиці Антанти (1917 – 1920 рр.). – Львів : Світ, 2001. – 214 с.

6. Литвин В.М. Україна: доба війн і революцій (1914 – 1920). – К. : Генеза, 2003. – 486 с.

7. Литвин М., Науменко К. Збройні Сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адміралаи. – Львів; Харків, 2007. – 305 с.

8. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917 – 1918 рр. – К. : б.в., 1995. – 262 с.

9. Рубльов О.С., Рєєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр. // Україна крізь віки. – Т.10. – К. : Альтернативи, 1999. – 319 с.

10. Речь. – 1916. – № 211.

11. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія. – К. : Знання, 1997. – 214 с.

Лозинская Ирина. Организация управления русского военного генерал-губернаторства в Галичине в 1916 г. В статье на основе архивных материалов освещается образование и деятельность в Галичине летом 1916 года русского военного генерал-губернаторства. Исследована организация управления Галичиной, охарактеризованы основные направления деятельности русской администрации и отношение украинцев галичского края к российской оккупационной власти, российской государственной, социально-экономической и национально-религиозной политике.

Ключевые слова: Первая мировая война, военное генерал-губернаторство, Галичина, Россия, Австро-Венгрия, оккупация.

Lozynska Iryna. Management organization of the Russian military governor-general in Galicia in 1916. In the article on the basis of the archived materials education and activity of the Russian military governor-general in Galicia in summer 1916 have been elucidated. The question of management organization in Galicia has been investigated; basic directions of Russian administration activity and attitude of Galician Ukrainians to the Russian occupational state, social-economical and national-religious policy has been characterized.

Key words: World war I, military governor-general, Galicia, Russia, Austria-Hungary, occupation.

УДК 821.161.2:33(477.83)

Г 19

Володимир ГАЛИК

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ НАСЕЛЕННЯ САМБІРСЬКО-ТУРКІВСЬКОГО ПІДГІР'Я ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст. В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА

У статті на основі окремих сюжетів із наукової спадщини Івана Франка висвітлюється соціально-економічне становище населення Самбірсько-Турківського Підгір'я. З'ясовується багатогранність Франкових поглядів на соціально-економічне становище жителів краю, на основі чого доведено, що у Франка не було єдиного підходу до вивчення даного питання.

Ключові слова: *соціально-економічне становище, Самбірсько-Турківське Підгір'я, науково-публіцистичні праці, спеціальні дослідження, Іван Франко.*

Чимало уваги у своїх науково-публіцистичних працях Іван Франко приділяв вивченню соціально-економічного становища населення свого краю. Він залишив після себе велику кількість спеціальних досліджень із означеної проблеми, які у значній своїй частині не втратили власної наукової цінності і сьогодні. Тому вивчення та аналіз спадщини визначного українського вченого щодо соціально-економічного становища населення Самбірсько-Турківського Підгір'я має важливе значення. Тепер практично не вивчено розробку І.Франком проблем регіональної історії, і тому пропонуємо простежити вивчення питання в історіографічному річищі, взявши за основу аспект окремих праць, які так чи інакше демонструють окремі штрихи соціально-економічного становища населення Самбірщини, Старосамбірщини і Турківщини, що було предметом прискіпливої уваги та зацікавлення письменника.

Деякі аспекти досліджуваної проблеми представлені у науково-популярних нарисах дослідника Бойківщини Г.Дем'яна [1], де простежено дослідницьку діяльність Івана Франка на теренах Самбірщини, Старосамбірщини і Турківщини, охарактеризовано його зацікавлення вивченням статистичних даних у регіоні.

У дослідженні Я.Грицака [2] подано певні штрихи дослідницької спадщини Івана Франка на теренах згаданого регіону. При аналізі політичного портрета Івана Франка дослідник немало уваги приділяє його пошуковій діяльності на теренах Самбірщини та Старосамбірщини, де окремими сюжетами представлена і Турківщина, простежує передумови, які зумовили еволюцію ідейних поглядів Івана Франка [2, 2]. У фундаментальній праці “Пророк у своїй вітчизні” Я.Грицак розглядає Франкове життя на тлі малих спільнот: його сім'ї, рідного села, товаришів у навчанні, редакцій газет і журналів, у яких він працював і ділився своїми спостереженнями щодо соціально-економічного становища населення Самбірсько-Турківського Підгір'я [3].

Варто згадати також багатотомні праці Р.Горака, Я.Гнатива, присвячені різним періодам життя і творчості Івана Франка, в яких автори розкривають різні аспекти досліджуваної нами теми, зокрема його діяльність, контакти із провідними діячами на теренах Самбірсько-Турківського Підгір'я [4 – 12]. Значна увага у працях відведена виборчим перегонам до віденського парламенту і галицького сейму, в яких брав участь Іван Франко, та проводячи політичну пропаганду на теренах Самбірсько-Турківського Підгір'я, під час якої і знайомився з соціально-економічним становищем його мешканців.

На сторінках “Дрогобицького краєзнавчого збірника” чимало статей та розвідок присвячені саме історико-краєзнавчим дослідженням Івана Франка. Тут варто виділити праці М.Кріля [13], І.Смутка [14], Б.Янишина [15] та ін. У студіях автори торкаються окремих історико-краєзнавчих аспектів Франкових досліджень Самбірсько-Турківського Підгір'я, простежують його участь у виборчих процесах до Австрійського парламенту, розкривають погляди вченого на соціальне та матеріальне становище населення й діяльність окремих інституцій у регіоні.

Зазначимо також, що в період 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. з'являється багато науково-публіцистичних та газетних статей, у яких розкриваються деякі аспекти досліджуваної проблеми. Зокрема, у праці С.Безродного розглянуто діяльність І. Франка під час кандидатства в депутати на Самбірщині, Старосамбірщині та Турківщині [16].

Сьогодні українська франкознавча наука має значні здобутки у дослідженні Франкових поглядів на соціально-економічне становище населення Самбірсько-Турківського Підгір'я, проте недостатньо проаналізовано їх із джерельно-критичного погляду. Оцінюючи цей доробок, зауважимо, що багато аспектів досліджуваної проблеми залишилися поза увагою науковів.

Отже, метою дослідження є розгляд праць І.Франка, присвячених аналізу соціально-економічному становища населення Самбірсько-Турківського Підгір'я, його внеску у вивчення історії цього регіону в суспільно-політичному аспекті. Для досягнення мети були конкретизовані такі основні завдання: визначити рівень наукової розробки теми в історіографії кінця ХХ – початку ХХІ ст.; проаналізувати погляди вченого на соціально-економічне становище населення Самбірщини, Старосамбірщини й Турківщини.

Самбірсько-Турківське Підгір'я посідає значне місце у науковій діяльності Івана Франка. З 80-х рр. ХІХ ст. І.Франко часто відвідував міста і села цього регіону. Його шлях через Самбірщину не раз пролягав через села Бісковичі, Ваневичі, Воютичі, Дубляни, Калинів, Конюшки-Семенівські, Ралівку, Хлопчиці та інші [1, 12].

Важливим аспектом досліджень І.Франка є соціально-економічне становище краю. Так, аналізуючи фінансове становище робітників Східної Галичини, в тому числі і Самбірщини, на основі “Звіту торгівельно-ремісничої палати у Львові про торгівлю і промисловість, а також транспортні засоби в окрузі, підпорядкованій палаті, за 1866 – 1870 рр. високому цісарсько-королівському міністерству торгівлі” та “Огляду існуючих зарплатних відносин в окремих галузях промисловості в окрузі львівської торговельно-ремісничої палати в 1870 р.” він констатує, що воно є вкрай незадовільним [17, 44 – 45]. Зміст

цих документів свідчить, що Самбірщина од 1866 р. до 1870 р. включає в себе 5 повітів [17, 45]. Уся зарплата трудівників подається у загальній формі для того, щоб приховати надто низькі цифри. На основі заробітної платні робітників можна згрупувати у три гурти. Перший гурт, це ті, що заробляють протягом дня щонайменше 2 золотих ринських*, а протягом цілого тижня 12 і більше; другий гурт – від 2 до 1 ринських щоденно та від 12 до 6 ринських на протязі тижня; третій гурт – від 1 ринського щоденно та 6 ринських протягом тижня [17, 46].

Отже, очевидно, що лише незначна кількість працівників отримує за день заробітну плату в розмірі 60 крейцерів*, а решта, восьма частина робітників, отримує близько четверті усієї платні, тоді коли більша половина взагалі заробляє мізер, якого ніяким чином не вистачає для прожиття [17, 47].

На основі матеріалів торгово-промислової палати заробітна плата робітників Самбірщини за 1867 – 1870 рр. виглядає так: у 1867 р. плата робітника з врахуванням харчування становила 18,8 крейцера щоденно, без харчування – 31,4 крейцера щоденно; у 1868 р. плата робітника з урахуванням харчування становила 15,6 крейцера щоденно, без харчування – 30,0 крейцера щоденно; у 1869 р. плата робітника з урахуванням харчування становила 18,2 крейцера щоденно, без харчування – 35,8 крейцера щоденно; у 1870 р. плата робітника з урахуванням харчування становила 27,2 крейцера щоденно, без харчування – 44,6 крейцера щоденно [17, 49].

***Ринський** (ренський, золотий ринський) – назва австрійського (австро-угорського) гульдена (флорена) у Галичині в період її перебування у складі Австрійської імперії (з 1867 р. – Австро-Угорської імперії). В обігу перебували монети номіналом 1 і 2 ринських. Під час грошової реформи 1892 р. ринські було вилучено з обігу і замінено на нову грошову одиницю – корону, у співвідношенні 1 ринський на 2 корони.

***Крейцер** – австрійська розмінна грошова одиниця, що була в обігу на грошовому ринку західноукраїнських земель у другій половині XVII – XIX ст. Була запроваджена у Галичині після 1772 р., а на Буковині після 1774 р. До 1857 р. 1 крейцер дорівнював 1/60 гульдена (флорина), а в 1857 – 1892 рр. складав монети з номіналом 5/10, 1, 4, 5, 10, 20 крейцерів. Під час грошової реформи 1892 р. крейцер було вилучено з обігу і заміщено на нову розмінну одиницю геллер, що дорівнював 1/2 крейцера.

У 1873 – 1883 рр. на Самбірщині внаслідок ліcitaції* селянських і маломіщанських господарств масово зруйновано дрібні посілости. Самбірський судовий повіт викриває 459 ліcitaцій. Це був найбільший показник у Східній Галичині впродовж одинадцяти років [18, 352 – 353]. Здебільшого населення закладало свої земельні володіння державній скарбниці та її фондам (сирітський фонд, фонд убогих тощо), ощадним каса́м та кредитним товариствам, банкам і приватним особам (щодо приватних кредиторів, то в основному це були багатші особи та євреї) [18, 357], до яких ставилися з довірою [18, 355]. Проте найбільша кількість доходу зі своерідних аукціонів належала банкам, які займалися скуповуванням переважно володінь дрібних землевласників [18, 356]. Отже, дрібні землевласники Самбірщини, переживаючи скруту, змушені були звертатися за позиками та кредитами, але врешті-решт такі дії призводили до втрати володінь та подальшого зубожіння.

Досить авторитетне місце в історії Самбора та його регіону посідає факт заснування громадських шпихлірів* у Галичині, який датується 1 червнем 1784 р. Надвірний едикт цісаря Йосифа II визнає “зведення громадських шпихлірів дуже пожаданим” і підкреслює, що їх створення не має бути примусовим. Для початку впровадження таких реформ було вибрано громади Самбора та Дрогобича, де були вже деякі фонди, призначені цій меті. Надвірним універсалом від 30 травня 1788 р. встановлено “постягати залягаючі суми кар преграваційних” і використати їх на закупівлю збіжжя, “бо се буде найліпший спосіб усе піддержати підданих” [19, 256]. Джерела фонду громадських шпихлірів, згідно з декретом 7 жовтня 1790 р., були тимчасовими, охоплюючи 1) “кари та винагороди преграваційні”; 2) проценти від них; 3) частину податків, які піддані сплачували “домініям”; 4) однорічний запас збіжжя в камеральних приміщеннях; 5) подвійний податок, який раніше стягувався для утворення фонду для розширення

***Ліcitaція** – земельний аукціон або спосіб продажу землі, за яким покупцем стає особа, котра запропонувала найвищу ціну.

***Шпихлір** – житниця або комора для зберігання збіжжя.

шкільництва; б) повний “дволітній добуток домініальних ліверунків” (поставок для війська) за 1789 та 1790 рр. [19, 257]. Щодо першого джерела фонду громадських шпихлірів, то І. Франко зазначає, що ці “кари”, які були встановлені панами, переважно не сплачувалися готівкою, але фіксувалися тоді, коли становили більшу суму, по “правосильності засуду на гіпотіку” панських угідь, із яких ще наростали проценти. Наприкінці 1818 р. сума таких штрафів, включаючи проценти, становила 282 061 ринський. Якщо ці дані детальніше розглянути по околицях з 1791 р., то видно, що найбільше пені припало власне на східногалицькі округи: Жовківський (23 769), Самбірський (24 736), Стрийський (11 438), Бережанський (10 585), Станіславський (11 746), Заліщиський (14 752), Тернопільський (11 776) і Золочівський (9 558) [20, 639 – 640]. Проте організація шпихлірів затяглася на довгі роки. І вже 24 жовтня 1819 р. розпочато фактичну систематичну організацію громадських шпихлірів, а також окрему, спрощену адміністрацію шпихлірових фондів при львівській губернії [19, 257].

Поряд із Самбірщиною в історико-краєзнавчих розвідках та дослідженнях І.Франка важливе місце займає Старосамбірщина. Міста Старий Самбір, Добромиль, Хирів, села Мшанець, Тур’є, Велика і Мала Волосянки та ін., відіграли неабияку роль у житті та творчості письменника. Відвідуючи ці місцевості (то пішки, то на селянських возах чи санках), І.Франко дізнавався про реальності визискуваного національно і політично бойківського селянства, старався підтримувати в нього почуття власної гідності, залучати до визвольного руху.

Уперше І.Франко відвідав цей край улітку 1874 р. Повернувшись із Лолина до Дрогобича, він незабаром вирушив у Західну Бойківщину, з Борислава пройшов через села Опаку і Смільну, звідти помандрував через Тур’є до Волосянки (тепер Велика і Мала Волосянки Старосамбірського району), де кілька разів навідувався до свого родича по матері Івана Гвоздецького [1, 34].

На Старосамбірщині особливу увагу І.Франко приділяв містам Старому Самбору, Добромилю та навколишнім селам – з метою вивчення соціально-економічного і політичного становища. Так, студіюючи матеріали відділу повітової ради в Добромилі, у газеті “Kurjer Lwowski” він зазначав, що

циркуляром від 4 січня 1890 р. філія закликає двірські території та начальників громад упродовж трьох днів упорядкувати вичерпні преїскуранти про кількість живого реманенту, а також дані про ресурси збіжжя та прикинути, чи вистачить його упродовж зими аж до весняних посівних. Переглядаючи ці списки, І.Франко зауважив, що в середньому втрачено 80% коней, натомість рогатої худоби набагато менше, ніж було пораховано, до того і є тільки 48%, дефіцит кормів перевищував усі попередні згоди. З усіх господарств лише 5% має менш-більш стільки, скільки потребує на власне прожиття. Такий підсумок даних, який був складений для кількох найближчих до Добромилля громад, справляв приголомшливе враження [21, 144].

У таких умовах населення було змушене шукати засобів порятунку в тамтешнього “Авансового товариства”, яке було засноване за принципом кредитного кооперативу для дрібних земельних власників (започатковане на основі т. зв. народних банків, які організував Ф.Шульце-Деліч у Німеччині у 50-х рр. ХІХ ст. “для захисту” дрібних виробників від експлуатації лихварів) [22, 714]. У зв’язку з цим “Авансове товариство” видало постанову, де “зваживши, що загальний рахунок 1 166 членів нашого товариства маємо, 890 рільників меншої посілості, які без винятку, попри свої давніші борги товариству, настирливо домагаються нових позичок для купівлі необхідних кормів, аби дозимувала решта тягла, зваживши, далі, що, крім тих, що уже належать до товариства, багато інших рільників масово зголошуються, щоб їм також було надано дрібний кредит, – зваживши нарешті, що надання допомоги рільникам, які внаслідок своєї безпорадності неминуче втратили б і решту майна, належить до першорядних завдань нашого товариства, – зваживши на все це й з’ясувавши думку чільної ради, дирекція Авансового товариства в Бірчі винесла таку ухвалу” [21, 144 – 145], згідно з пунктами якої, вносилися певні умови та застереження щодо надання таких кредитів [21, 145].

Проте надання допомоги мало значні труднощі, оскільки було дуже малоймовірним, що в Добромильському повіті є надлишок кормів чи зерна. Саме перевезення з віддалених околиць при нестачі тяглової сили й великої відстані до

залізничної станції (близько 4-ох миль*) коштуватиме стільки, як самі поживи. Таким чином, мабуть, єдиним виходом з такої прикрої ситуації, було об'єднання людей з-поміж населення регіону, які б виявили бажання прийти на допомогу населенню, яке їй потребує і рано чи пізно зможе оцінити й належно відзначити надані їм послуги [21, 145 – 146]. Дослідник також зазначає, що у 1890 р. на “добротильському торгу ціна селянських коней підскочила на 80%, а великої рогатої худоби – на 20%, і це тоді, коли покупців із дальших сторін краю, ані з-за кордону не було зовсім, та не прибуло так само й кормів, що можна бачити з цілком порожніх засіків” [21, 146].

1890 рік був несприятливим не лише для Добротила, а й для усієї Старосамбірщини, навіть для Східної Галичини. У цей час регіону загрожувала небезпека голоду. Досліджуючи нотатки засідань і діяльності центрального рятівного комітету у Львові, І.Франко звернув увагу на організацію і результати функціонування згаданого комітету. З них випливає, що розміри лиха були вкрай катастрофічними [23, 189]. Так, у Староміському повіті (тепер Старосамбірський район) у 7-ми громадах нараховано 2 135 осіб, які страждали від голоду, і близько 5 000 тих, кому голод загрожує навесні. У деяких селах, таких як Стрільки, Терло, і містечках, як Хирів, голодує третина населення, а навесні буде голодувати уже дві третини. Проте у цій місцевості знайшовся “патріот”, а саме священник латинського обряду з села Біличі (маєток графа Водзицького), який у своєму листі до рятівного комітету написав, що в цьому регіоні з провізією все гаразд і немає загрози голоду [23, 194].

Подібні ж закиди подала “Gazeta Łwowska”, стверджуючи, що у Старосамбірському регіоні голоду нема й не буде, водночас наводить “певні докази”, у яких стверджує, що “громада Терло належить до найзаможніших у повіті і має запаси ще на три місяці (чи громада як така, чи тільки окремі її члени?); громаді Терло пропонувано допомогу й безпроцентну позичку (навіщо ж, коли це така заможна громада?); громада Терло відмовилася й від однієї, і від другої; громада Хирів справді належить до

***Миля** (від латинського *milia passuum*, тисяча подвійних кроків) – британська та американська міра довжини. 1 миля = 1609,344 метрам.

убогіших громад (тож, значить, таких є більше, а є, мабуть, і найубогіші), але мешканці її не перебувають зараз у гіршому становищі, ніж у попередні роки (певне, так само, як у Борині, де злидні одвічні), і громада Угрів також не хотіла прийняти ані позики, ані допомоги. Ясно, рішуче й переконливо” [24, 207 – 208].

Однотипними були сигнали про голод і злидні з Хижини, Дубецької з околицями, Боршевичів, Нижанковичів, Аксманичів (ці місцевості в часи І.Франка входили до Перемиського повіту, тепер Старосамбірський район). Безхліб’я панувало у 35 громадах, у яких 3 471 особи уже голодували, а під загрозою голоднечі було ще 4 194 особи. Проте, як і з зазначених місцевостей, так і тут з села Корманичів пишуть: “Голоду нема, злидні як щороку” [23, 193].

Про розміри загрози голодування на Старосамбірщині, які І.Франко оповістив у газеті “Kurjer Lwowski”, “Gazeta Lwowska” зробила такі спростування: “Як може панувати голод у Дубецьку й Нижанковичах, коли в тих містечках “населення, крім рільництва, займається ще й торгівлею або ремеслом”. На таке здивування кореспондентів І.Франко відповідав народним прислів’ям: “Казав циган: мій батько між двома хлібами помер: старого не було, а нового не дочекався”, зауваживши, що саме в такому становищі перебуває населення наших містечок, причому не тільки Дубецька і Нижанковичів [23, 203]. Також газета стверджувала, що “в Аксманичах і Боршевицях голоду бути не може, бо громади “не просили безпроцентної позички” [23, 204].

Відомим є факт, що у 1890 р. Турківщина, як і інші регіони Східної Галичини, переживала кризу – небезпеку поширення голоду. В одному зі своїх досліджень [23, 204] І.Франко зауважив, що у Турківському повіті в 14 населених пунктах 4 041 особа страждає від нестачі хліба і ще близько 6 500 особам така участь загрожує найближчим часом. Найгіршим становище є в містечках. Так, із Турки надходять повідомлення, що там безхліб’я загрожує майже всім мешканцям, з Борині доходять звістки, що тут “голод панує завше, а найбільший – зараз”. У Боберці “Голод панує вже нині, а навесні не буде чого їсти всьому селу, за винятком 24 господарів”. У селі Яблуневі, що так само, як Бориня, належить

до маєтку барона Лібіга, “голод пустив коріння, великий неврожай, 150 осіб уже вдаються до ласки інших, тобто жебрають” [23, 189 – 195].

На ці сигнали І.Франко оповістив у газеті “Kurjer Lwowski” про масштаби небезпеки голодування на Турківщині, “Gazeta Lwowska” навела спростування: у цьому повіті “...картопля вродила так добре, що її вистачить до нового врожаю. Проте в деяких місцевостях бракує кормів”. Ознайомившись із такими “переконливими” фактами, які подала “Gazeta Lwowska”, І.Франко робить висновок: “...полемізувати з таким цифровим і детальним спростуванням ми не маємо ніякої можливості; проти голосливого й безіменного заперечення пошлемося тільки на цифри наших повідомлень, які походять з джерел, на які де-не-де спираються й самі спростовники. А саме – від парафіяльної адміністрації” [24, 204].

Аналізуючи соціальне становище регіону, дослідник зауважив, що у 1890 р. в Турківському повіті смертність трохи перебільшує народжуваність, що є наслідком “інфлюенції” (грипу – *В. Г.*) [25, 312]. Густота населення в Турці складає близько 43 особи на кілометр квадратний [25, 313]. Розглядаючи регіони Східної Галичини щодо віросповідання, І.Франко зазначає, що у Турківському повіті менше 10% населення належить до римо-католицької церкви і 86,08% мешканців – до греко-католицького віросповідання [25, 315]. Також, на думку вченого, дуже прикрим є й той факт, що окреслений район характеризується масовою неписьменністю (більше 60%) [25, 317].

У науково-публіцистичних працях І.Франка чільне місце посідає характеристика повсякденного життя населення Турківщини. Під час етнографічної експедиції на теренах Бойківщини у 1904 р. І.Франко разом з іншими чільними вченими Наукового товариства ім. Т. Шевченка зробили другу велику зупинку у селі Дидьова. Проте їм зашкодила погана погода, яка завадила зібрати колекцію народних експонатів з елементів культурного та побутового життя місцевого населення і провести такі ж докладні дослідження, як у Мшанці. Пізніше учасники експедиції з Диньової попрямували через Локоть, Тернаву, Турочки до містечка Бориня, де їх гостинно прийняв місцевий парох Г.Мороз. Тут вони пробули 4 дні, впродовж яких

було зроблено певні вимірювання, фотографії і дещо придбано. Після чого мандрівники через Верхнє Висоцьке направилися до Сморжа на терени Сколівщини [26, 18].

Під час етнографічних досліджень Турківщини І. Франко виокремив деякі особливості життя людей, притаманні тільки цій місцевості. Своєрідним було й те, що майже в усіх будинках печі збудовані без димарів, що дуже шкодило здоров'ю мешканців. Це явище було настільки розповсюдженим, що турківський окружний староста видав особливу директиву, у якій беззаперечно зобов'язав звести у старих хатах димарі і вивести їх на дахи. Оскільки жандармерія ретельно стежила за реалізацією розпорядження, то незабаром у садибах Турківського повіту почали використовувати димоходи, виготовлені з дерева та глини, що було до вподоби війтові. Проте жоден димар не мав сполучення з піччю і не міг пропускати диму, а хати, як раніше, залишалися димними. Кілька років по тому, коли у Турці з'явився новий, не такий суворий війт, він призабув розпорядження свого попередника, і всі "бойки з певним злидарством скинули обридливі опудала із своїх дахів" [26, 11]. У селах Дидьова і Мшанець практично була відсутня кераміка. Це пояснюється тим, що гончарне ремесло у бойків не було поширеним і розвинутим. Зазвичай посуд (глиняні горщики), який виробляли мешканці долин, бойки купляли у містечках [26, 11].

Ще однією самобутньою рисою цього регіону було тваринництво. Літні та осінні ярмарки в гірських містечках Сморже, Бориня і Лютовиська відомі не лише в Галичині, а й в Угорщині. Вони асигнуються кількістю і красою волів, яких бойки приводять на продаж. Щодо відгодівлі овець, то мешканці Турківщини також не досягли нічого особливого, і ця галузь у них на межі зникнення [27, 11].

Отже, Самбірсько-Турківське Підгір'я посідає значне місце в науковій спадщині Івана Франка. Тут І. Франко вивчав та аналізував особливості соціально-економічного становища краю на основі статистичних документів. Подані нами сюжети Франкових досліджень досить повно характеризують соціально-економічний стан населення Самбірщини, Старосамбірщини і Турківщини. Численні спостереження та матеріали, які віднайшов

І.Франко в окресленому регіоні, прислужилися йому для написання чималої кількості науково-публіцистичних та художньо-літературних творів, які потрібно ще віднаходити, і досконало вивчати та аналізувати із джерельно-критичного погляду.

Джерела та література

1. Дем'ян Г. Таланти Бойківщини / Григорій Дем'ян. – Львів : Каменяр, 1991. – 325 с.
2. Грицак Я. “...Дух, що тіло рве до бою...”: Спроба політичного портрета Івана Франка / Ярослав Грицак. – Львів : Каменяр, 1990. – 177 с.
3. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856 – 1886) / Ярослав Грицак. – К.: Критика, 2006. – 631 с.
4. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко / Кн. перша. Рід Якова / Роман Горак, Ярослав Гнатів. – Львів : Видавництво отців Василіян “Місіонер”, 2000. – 232 с.
5. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко / Кн. друга. Цілком нормальна школа / Роман Горак, Ярослав Гнатів. – Львів : Видавництво отців Василіян “Місіонер”, 2001. – 204 с.
6. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко / Кн. третя. Гімназія / Роман Горак, Ярослав Гнатів. – Львів : Видавництво отців Василіян “Місіонер”, 2002. – 360 с.
7. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко / Кн. четверта. Університет / Роман Горак, Ярослав Гнатів. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 472 с.
8. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко / Кн. п'ята. Не пора! / Роман Горак, Ярослав Гнатів. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 426 с.
9. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко / Кн. шоста. В поті чола / Роман Горак, Ярослав Гнатів. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 532 с.
10. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко / Кн. сьома. Протистояння / Роман Горак, Ярослав Гнатів. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 584 с.
11. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко / Кн. восьма. Роки страждань / Роман Горак, Ярослав Гнатів. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 346 с.

12. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко / Кн. дев'ята. Катастрофа / Роман Горак, Ярослав Гнатів. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 480 с.

13. Кріль М. Іван Франко в австрійському виборчому процесі 1890-х років / Михайло Кріль // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. ІХ. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 115 – 125.

14. Смуток І. Франки в Озимині XVIII ст. / Ігор Смуток // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. ІХ. – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 11 – 15.

15. Янишин Б. Іван Франко та галицькі народовці у 1880-их рр. XIX ст. / Богдан Янишин // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. ІХ. – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 106 – 114.

16. Безродний С. Іван Франко як кандидат у депутати / С.Безродний // Віче. – 1997. – № 8. – С. 32 – 37.

17. Франко І. Промислові робітники в Східній Галичині і їх плата р. 1870 / Іван Франко // Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 44. – Кн. І. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 44 – 51.

18. Франко І. Ліцитації господарств селянських і маломіщанських в рр. 1873 – 1883 / Іван Франко // Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 44. – Кн. І. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 352 – 358.

19. Франко І. XXXIV. Старі акти нової нужди / Іван Франко // Франко І. В наймах у сусідів. Збірник праць, писаних польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора. – Т. І. – Львів: Загальна друкарня у Львові, 1914. – С. 256 – 259.

20. Франко І. Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784-1840 рр. III. Галицький становий виділ і його соціальна політика / Іван Франко // Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 44. – Кн. II. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 632 – 640.

21. Франко І. Малюнок з одного повіту / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 44. – Кн. II. – С. 144 – 146.

22. Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. Коментарі. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 44. – Кн. II. – С. 714.

23. Франко І. Розміри лиха / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 44. – Кн. II. – С. 189 – 204.

24. Франко І. Град спростувань / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 44. – Кн. II. – С. 196 – 209.

25. Франко І. Скільки нас є ? / Іван Франко // Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 44. – Кн. II. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 312 – 317.

26. Franko I. Eine ethnologische Expedition in das Wojkenland, Zeitschrift für osterreichische Volkskunde / Ivan Franko. – Lemberg, 1905. – Heft I – II. – 36 S, 3 Tbl.

27. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину / Іван Франко // Франко І. Збір. творів у 50-ти т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 36. – С. 68 – 100.

Галык Владимир. Социально-экономическое положение населения Самборско-Турковского Подгорья второй половины XIX в. в оценке Ивана Франко. В статье на основе отдельных сюжетов научного наследия Ивана Франко освещается социально-экономическое положение населения Самборско-Турковского Подгорья. Сделана попытка выяснить многогранность взглядов И. Франко на социально-экономическое положение жителей края, на основе чего установлено, что у него не было единого подхода к изучению данного вопроса.

Ключевые слова: социально-экономическое положение, Самборско-Турковское Подгорье, научно-публицистические труды, специальные исследования, Иван Франко.

Halyk Volodymyr. Socio-economic state of Pidhirya population in Sambir-Turka districts in the second half of the 19th century in Ivan Franko's assessment. In the article on the basis of individual plots of Ivan Franko's scientific legacy of socio-economic state of Pidhirya population in Sambir-Turka districts has been highlighted. The author has made the attempt to find out I. Franko's views diversity on socio-economic situation of the inhabitants of the region and prove that the researcher was not in a holistic approach to studying this issue.

Key words: socio-economic situation, Pidhirya of Sambir-Turka districts, scientific-publicistic works, special studies, Ivan Franko.

УДК 94(477) “поч. ХХ ст.”

Ш 25

Любов ШЕПТИЦЬКА

**ПЕРШІ ПОЛІТИЧНІ КРОКИ СТЕПАНА БАРАНА
ТА ФОРМУВАННЯ ЙОГО СВІТОГЛЯДУ
ПІД ВПЛИВОМ ІВАНА ФРАНКА**

У статті аналізуються перші кроки Степана Барана у громадсько-політичному житті Галичини на початку ХХ ст. На матеріалах преси й особистих спогадах С.Барана показано його взаємини з Іваном Франком та вплив останнього на формування світогляду молодого політика. Простежуються особисті зустрічі С.Барана та І.Франка, обговорення ними різноманітних історичних тем, проблем тогочасного політичного життя краю: також подано факт складання заповіту І.Франка адвокатом С.Бараном.

Ключові слова: *С.Баран, І.Франко, Галичина, “Академічна громада”, виборча кампанія, віче, заповіт.*

Постать Степана Барана, донедавна майже забута, сьогодні привертає увагу широкої дослідницької аудиторії. Політичний діяч, публіцист, правник Степан Баран був непересічною особистістю. Відомий політик і громадський діяч Мілена Рудницька наголошувала, що життєвий шлях Степана Барана “так тісно пов’язаний з історією боротьби українського народу в Галичині в першій половині ХХ століття, – а історичний шлях Галицької України у цьому періоді, її розвиток, її змагання впродовж кількох десятиліть так сильно позначені печаттю його духа, збагачені його творчою ініціативою, його невсипущою працею, що годі розглядати одне без зв’язку з другим...” [4, 336 – 337].

В українській історичній науці постать Степана Барана згадується фрагментально, зокрема, можна назвати статті М.Рудницької [4] та А.Качора [9], які свого часу мали можливість працювати зі Степаном Бараном. Серед сучасних

© Шептицька Любов, 2010

істориків варто виділити В.Расевича [10], І.Патера [11], Ю.Шаповала [12], які, вивчаючи ті чи інші проблеми української історії першої половини ХХ ст., згадують про С.Барана і зовсім не торкаються проблеми цієї статті – дослідити особисте знайомство двох громадсько-політичних діячів Галичини першої половини ХХ ст. та з'ясувати, наскільки авторитет великого Каменяря вплинув на формування світогляду С.Барана.

Степан Баран народився 25 січня 1879 р. у містечку Крукеничі Мостиського повіту. У 1890-х роках С.Баран навчався в державній класичній гімназії з польською мовою навчання у Самборі – єдиній польській гімназії в Галичині, яка мала тоді абсолютну українську більшість серед учнів, а половину вчительського колективу становили українці. Українська мова була обов'язковим предметом навчання в кожному класі. Вона була панівною серед учнів. За словами С. Барана, саме українські учні творили гімназійну духовну еліту. Вони утворили гурток, що цікавився суспільно-громадською проблематикою. На квартирі, де проживав С.Баран із гімназійними товаришами, передплачували “Діло” на адресу господині. Отримували вони також львівські часописи “Зоря”, “Жите і слово”, “Правда”. Зокрема, зі “Зорі” і “Правди” вони вчитували літературну частину. “Правда” О.Барвінського не була дуже цікава йому, оскільки замовчувала польсько-українські взаємини й була далека, за словами С.Барана, “від повчасних суспільно-політичних ідей”. Найцікавішим було “Жите і слово” І.Франка з різномірною тематикою, яке переходило з рук в руки і пильно вчитувалося, залишаючи в гімназистів “відповідні тривкі сліди”. Наприкінці 1897 р. “Зоря” і “Жите і слово” перестали виходити, і з початком 1898 р. у Львові появився “Літературно-науковий вістник” з багатою і цікавою тематикою. Одним із головних редакторів цього на європейський зразок видаваного журналу був Іван Франко. Його твори, що до того часу виходили друком, гімназійний гурток мав у цілості, зачитувався ними. На С.Барана і його гімназійних товаришів І.Франко справляв враження духовного велетня, його вплив на формування світогляду був безперечний. З цього Самбірського гімназійного гуртка вийшли С.Томашівський – історик, політичний діяч, професор Краківського університету; Р.Сембратович – відомий український

журналіст, редактор “Ruthenische Revue” у Відні; о. Юрій Кміт – письменник.

За словами С.Барана, тодішні польські гімназії давали найчілльніший український актив молоді, що займала пізніше керівні позиції у студентському русі [1, 442].

Виборчі кампанії 1890-х рр. до австрійського парламенту і Галицького крайового сейму підсилювали зацікавлення гімназійної молоді проблемами політичного життя краю. С. Баран уважно слідкував за перипетіями виборчої боротьби до Державної ради 1897 р. Саме тоді австрійський парламент ухвалив додаток до закону про вибори, створивши п’яту виборчу курію для безмаєтних громадян. На цю курію призначено сімдесят п’ять послів, яких мали вибрати всі повнолітні громадяни. Зацікавлення С.Барана підсилювало те, що в окрузі Перемишль – Мостиська – Добромиль кандидував І.Франко. Його ім’я було популярне серед українського селянства, яке вважало Франка за свого духовного провідника і раде було бачити його в лавах своїх політичних обранців на посаді посла австрійського парламенту [2, 1897, 14 березня].

С.Баран, будучи учнем вищих гімназійних класів, читаючи постійно “Діло”, “Батьківщину” (від 1897 р. – “Свободу”), радикальний “Громадський голос”, цікавився виборчою акцією І.Франка. У виборчій кампанії брав участь батько С. Барана, який особисто був знайомий з ним. І.Франко часто приїжджав на віча до Мостиськ, що відбувалися у т.зв. червоній корчмі на Закостеллі з великим заїздом для возів. У цих вічах брали участь не лише українські селяни, а й люди із польських сіл, що ставилися до І.Франка з великою довірою і всіма силами підтримували його кандидатуру. Однак за існуючої виборчої системи і практики майже неможливо було незалежному опозиційному кандидатові стати послом. Проте І.Франко отримав поважну кількість голосів – понад 40%, що було його чималою моральною перемогою.

У своїх спогадах, характеризуючи цю виборчу кампанію, С.Баран окремо виділив свій рідний Мостиський повіт із чималою кількістю суто польських сіл, “так званих латинників, тобто людей римо-католицького обряду з виключною українською розговорною мовою, з українськими звичаями і чисто українським побутом”. І.Франко отримав велику перевагу

голосів, на відміну від Перемиського (який здобув лише половину голосів) і Добромільського (що мав лише кільканадцять голосів). Із розповідей батька С.Баран дізнався, що з сумом виборці сприйняли вістку про поразку їхнього кандидата.

На С.Барана та місцевих селян велике враження справляли “вічеві промови І.Франка, який говорив спокійно, речево, наче батько до рідних дітей. Зміст його промови залишався незатертий у пам’яті слухачів” [1, 442]. У влаштуванні віч і загалом у проведенні української політичної акції організаційну роль відіграла адвокатська канцелярія д-ра Корнера, єврея, який був щирим прихильником українського відродження. До І.Франка, якого знав особисто, ставився з великою пошаною. З оповідань свого батька С. Баран дізнався, що саме ця адвокатська канцелярія, в якій канцелярійний персонал складався з українців, творила перший осередок національної організації в повіті. І. Франко після закінчення віча, маючи якихось дві години часу або й більше до від’їзду поїзда, запрошував невеличкий гурток відомих у повіті господарів до окремої кімнати в корчмі, де “при шклянці меду проводив з ними гутірку на громадські теми”. У цьому гуртку був батько С.Барана, гордий з цього ближчого знайомства з І.Франком.

Після Самбора С. Баран продовжив своє навчання у Перемиській та Львівській академічній гімназіях. В останній він склав матуру у 1902 р. Влиття в національний рух нового покоління молоді – учнів старших класів гімназій та студентів – надало нового імпульсу політичним змаганням українців.

Після переїзду до Львова С. Баран став членом “Молодої України”. До числа її засновників, перших організаторів та ідейних провідників належали Є.Косевич, Л.Цегельський, Т.Мелень, О.Грабовський, С.Горук, М.Галушинський, А.Крушельницький, В.Темницький, Л.Ганкевич та ін. За словами С.Ріпечького, “була це високодейна, характерна громада, що мала в своїм середовищі багато людей великого інтелекту, високоосвічених у всіх галузях людського знання, а зокрема основно ознайомих із сучасними світовими суспільними рухами та поступовими теоріями й умовними течіями” [8, 7].

Ще навчаючись у гімназіях, С.Баран дізнався про діяльність “Академічної громади”, створеної 26 січня 1896 р. після об’єднання студентських товариств “Академічне братство” і “Ватра”. На перших установчих загальних зборах М.Грушевський чітко визначив мету і завдання новоутвореного товариства: “Ще найважливіше є спільна мета для всіх: приготувати себе якнайліпше до цієї служби народної – виробити собі міцні підвалини моральні, згуртувати в собі волю, розвинути енергію, здобути якнайширшу освіту, щоби з своїми ідеалами правди і добра в обставинах життя як найліпше зорієнтуватися. В цьому мета всякого академічного товариства – помагати в тім приготуванню цьому товариству, поставити високий рівень моральний та культурний і вести до нього, а такому, слабому і з громадського й культурного і матеріального погляду народові, як ми, власне треба як найбільше загартованої морально, високо освіченої інтелігенції. В тім лиш надія на подвиження народу, на поступ, на побіду над невідродними обставинами. А дорога до того – праця, неустанна, невисипуща праця коло свого морального й розумового уссовершення” [6, 75].

У 1902 р. С.Баран став студентом права Львівського університету. Тоді серед українського студентства, що гуртувалося в товаристві “Академічна громада”, вкорінювалася українська соборно-державницька ідея, яку в 1895 р. висунув і узасаднив Ю.Бачинський у своїй книжці “Україна ірредента”. С.Баран став одним із перших пропагандистів цієї великої ідеї [1, арк. 34].

Студентська молодь, у т.ч. й “Академічна громада”, одним із першорядних завдань ставила боротьбу за український університет. Ця справа стала консолідуючим чинником не тільки студентства, а й усього українства краю. Побратим С.Барана – О.Назарук – пізніше писав, що “найгарячішим” періодом життя української академічної молоді були роки діяльності “Академічної громади”. Саме тоді “наша молодіж видала більшу масу енергії, чим в усіх попередніх періодах разом” [5, 14].

Відправним моментом у змаганнях галицьких українців за власний університет слід вважати 1899 р. На цей час ідея організації української вищої школи у Галичині вже набула суспільного резонансу, була значною мірою обґрунтована теоретично й навіть подана у 1898 р. урядові в кількох

меморандумах НТШ, “Просвіти”, Народної Ради, а також як депутатський запит Д.Танячкевича у віденському парламенті 20 грудня 1898 р. По-справжньому загальнонаціональної ваги університетська справа почала набувати внаслідок виходу на арену політичної боротьби української академічної молоді.

Після затвердження намісництвом статуту 7 листопада 1902 р. відновила свою діяльність “Академічна громада”, двічі її головою обирали С.Барана [3, 1902, вип. 4, с. 139 – 140]. Також відновилася діяльність “Наукового кружка”. Саме на одному із його засідань у 1902 – 1903 навч. році зимового семестру відбулася перша особиста зустріч С.Барана з І.Франком. На цьому засіданні (у приміщенні українського студентського товариства “Академічна громада” у Львові) один зі студентів виступив із доповіддю про повстання 1648 р. під проводом Б.Хмельницького. Доброю традицією товариства стали запрошення І.Франка на найважливіші доповіді, зокрема з тематикою з літератури, історії, соціології, політики. Взаємини І.Франка з активом молоді на зламі двох століть були живі й безпосередні, що уможливило йому і особистий вплив на формування загального світогляду і національно-політичної ідеології студентів. До реферату і промов окремих дискусантів він прислухався уважно і брав слово наприкінці дискусії. Згадуючи участь І.Франка у студентських наукових дискусіях, С.Баран наголошував: “Говорив спокійно, зрівноважено і без тіні пафосу. Старався при цьому підкреслити дотичні місця реферату та вказував на його недоліки. Метою його промови було не знеохочувати референта до дальших виступів, навпаки – до них заохочувати та поширювати і поглиблювати знання, причому подавав і відповідну літературу. Те саме стосувалося і замітніших виступів окремих дискусантів. Промова Франка була не лише спростуванням і доповненням виголошеного реферату на подану референтом тему, а властивим ядерним рефератом і цікавою повчальною лекцією для слухачів.” Тут Франко виявляв величезний виховний хист, і не раз доводилося чути між студентами жаль, що Франкові не судилося зайняти університетську кафедру” [1, 444].

С.Баран знав причини, як і більшість студентів, чому після смерті професора О.Огоновського І.Франко не здобув у 1890-х роках кафедри української мови і літератури у Львівському університеті, яку дістав молодий доктор Олександр Колесса. На

протизага до останнього, що намагався виявити благодатний вплив Міцкевича на Шевченка, І.Франко у 1897 р. написав простору статтю “Der Dichter des Verrates” (“Поет зради”), яку опублікував у поширеному впливовому віденському тижневику “Die Zeit”. За тему своєї статті Франко взяв “Конрада Валенрода” – відому поему Адама Міцкевича з вихваланням зради, що й одержала назву валенродизму. У цій статті І.Франко виявив шкідливий, з морального боку, вплив валендоризму на читачів, а далі – й на суспільство. Ця стаття наробила багато галасу в польському суспільстві, у пресі на І.Франка велася нещадна атака.

На згаданому засіданні в “Академічній громаді”, присвяченому темі всенародного повстання 1648 р., доповідач присвятив замало уваги економічній і соціалній сторінці українського життя в Польщі першої половини XVII ст., зосередившись ширше на релігійному і національному чинниках. У дискусії взяв слово С.Баран, який, вказавши на цей недолік, намагався заповнити прогалину. У своїй промові він зауважив, що масовий народний селянський рух за часів Хмельниччини мав свою головну основу у щораз більшому закріпаченні селян. Вони сподівалися, що при всенародному повстанні проти Польщі зможуть скинути з себе кріпацьке ярмо і зажити як вільні хлібороби. Очевидно, і релігійний та національний гніт українців мав свою визначну роль у всенародному рушенні 1648 р., але це стосувалося більше української шляхти, що залишалася ще в українському національному таборі, до нього повернулася та пристала, а далі це стосувалося й козацтва та мішанства. На думку С.Барана, якраз ці верстви були безпосередніми носіями української церковної і національно-політичної ідеї в час Хмельниччини. Останнім із промовців виступив І.Франко, який визнав слухність зауваг С.Барана до реферату. Після закінчення зібрання коли референт і диспутанти оточили І.Франка і дякували йому за його промову, І.Франко дізнався, що С.Баран – родом із Крукенич, а його батько – Іван Баран, який допомагав у його виборчій кампанії.

Зустрічі І.Франка і С.Барана стали частішими і систематичними після цього засідання. Під час першого візиту студента до помешкання І.Франка останній розпитував про

навчання. “Хатня обстава в просторій і ясній кімнаті Франка була проста, а навіть убога. Посередині кімнати – великий довгий стіл, на ньому купа книжок, дві чи три великі шафи з книжками і стоси книжок попід стінами, складених просто на долівку. Два-три дерев’яні крісла біля стола доповнювали умеблювання кімнати”, – так С.Баран описував робочий кабінет І.Франка. На питання про плани на майбутнє С.Баран відповів, що студіює право і після закінчення студій, здачі правничих державних іспитів, осягнення ступеня доктора права і після відбуття обов’язкової семилітньої практики в суді й адвокатській канцелярії та складанні адвокатського іспиту він хотів би працювати як адвокат. С.Баран вважав, що на незалежній посаді адвоката матиме змогу розгорнути “широку працю для народу”. На свій прожиток заробляв сам, водночас усвідомлював, що шлях до власної адвокатської канцелярії не так легко перейти [1, 445].

І.Франко уважно прислухався до цієї своєрідної сповіді С.Барана і до його планів на майбутнє, схвалив вибір, наголосивши, що в Галичині ідейний український адвокат “міг віддати безпосередньо найбільше прислуг своєму народу, зокрема безпомічному селянству, яке на кожному кроці потребувало правної допомоги і захисту”. Він знав це і з власної практики громадського діяча, який сам вийшов із села і у своїй громадсько-політичній праці стикався з селянами. Такого українського ідейного адвоката, щирого дорадника й обранця українських селян І.Франко змалював в одному зі своїх романів в особі молодого адвоката д-ра Рафаловича.

Ведучи далі розмову, С.Баран сказав, що його цікавить історія, суспільна економія, соціологія і політичні рухи та загалом суспільно-політичні явища в житті людської спільноти. Знання цих ділянок, хоч би й енциклопедичне, на його думку, мало пригодитися в майбутній громадській праці. Студент також розповів, що суспільно-політичними явищами і подіями цікавилася передова українська молодь. Наприкінці зустрічі І.Франко подав ще кілька своїх зауважень і коротких запитань, після чого закінчилася їхня перша півторагодинна розмова у помешканні І.Франка.

Восени 1902 р., після того, коли сецепісти повернулися до Львівського університету, відновилося видавництво місячника

“Молода Україна”. С.Баран увійшов до редакційної колегії, особовий склад якої часто змінювався (нормальна практика у студентських організаціях із плинним завжди складом членства). І.Франко цікавився появою і змістом цього журналу, в розмовах з С.Бараном порушував тематику деяких статей, друківаних у “Молодій Україні”. “Критика була дуже оглядна, це були тільки наче завваги досвідченого і доброзичливого товариша, що і як треба писати, – згадував С.Баран. – При цьому заохочував молодь до подальших пильних студій, щоби вона збагачувала свою скарбницю знання, з якої опісля зможе користати в житті [1, 447].

У квартирі І.Франка С.Баран був кілька разів щороку до 1906 р. і то лише тоді, коли перший при нагоді його запрошував. Найчастіше предметом їхніх розмов були національно-політичні справи і суспільне життя студентства (літературно-мистецької тематики в цих розмовах не порушувано, оскільки С.Баран у цій ділянці “мало визнавався”). Це був період найбільшого організаційного росту і розбудови національного життя в Галичині у всіх його ділянках. З другого боку, на цей час припадав початок систематичної польсько-української боротьби в Галичині, що знаходила свій відголос і в стінах Львівського університету. На польській політичній арені в Галичині з’явилася нова польська політична партія – народно-демократична, популярно звана випольською, що незабаром стала панівною серед польської інтелігенції в Галичині, передусім – серед професури і студентства Львівського університету. Ця партія ставилася вкрай вороже до вимог українців, проте прихильно – до москвофільського руху. Проблема польсько-українських взаємин була також серед тем розмов С.Барана та І.Франка, зокрема часто йшлося про потребу заснування у Львові окремого державного університету з українською мовою навчання. І.Франко, зі слів С.Барана, був радий, що українці нарешті зуміли зорганізувати цю боротьбу і ведуть її планово й систематично. Він звертав увагу на польський шовінізм, жертвою якого став сам, але не радив українській молоді наслідувати його, адже цей шовінізм позбавлений будь-яких моральних і етичних основ. Слепе наслідування всякого польського шовінізму, на думку І.Франка, могло завдати українському рухові великої шкоди.

На зустрічах обговорювалася також єврейська проблема, яка в Галичині мала більше соціально-економічне зафарблення в українсько-єврейських взаєминах. На думку І. Франка, українська соціально-економічна емансипація “вдарить з господарського погляду і по жидах. Цього годі оминати, бо ми мусимо усамостійнюватися від теперішньої залежності від жидів на господарському секторі” [1, 448]. І. Франко завжди виразно остерігав від антисемітизму. В одній із розмов з С. Бараном І. Франко констатував позитивне ставлення австрійських українців до соціалістичного руху і щиро вітав пропозицію українського посла Юліана Романчука в австрійському парламенті визнати євреїв за окрему націю з усіма наслідками, що випливали з 19 статті австрійського державного основного закону від 21 грудня 1867 р. про зрівняння в публічному житті всіх австрійських народів і забезпечення їм вільного національного розвитку. Хоча ця пропозиція Ю. Романчука в парламенті не пройшла, але І. Франко у розмові з С. Бараном назвав цей факт таким, що українці перші в Європі стали на захист єврейських національних прав.

Змальовуючи І. Франка на тлі його епохи, С. Баран вже після Другої світової війни наголошував: “Франко з універсальною гуманістичною освітою, поет, письменник, учений, критик і публіцист, а при тому і невтомний громадський діяч, бажав освіти і добра для свого народу. Він був справжнім каменярем, що лупав скалу темряви й мостив шлях, щоб, пробивши цю скалу, вийти в новий, ясний світ. Розпорошення праці на різні ділянки і брак зосередження духовної творчості на одній відчував Франко. Але він не міг робити інакше, коли в тодішній нашій мізерній дійсності всюди було потрібно національних робітників, а їх майже не було. Діапазон між натхненним провідником, пророком, що ним був Франко, і щоденним чорним робітником у повсякденному житті – надто великий” [1, 442].

Взаємини С. Барана та І. Франка перервалися 1906 р. С. Баран закінчив Львівський університет, успішно склавши правничі державні іспити, і перейшов як кандидат адвокатури на адвокатську практику, яку відбував частково поза Львовом. Після однорічного стажування у крайовому суді, 9 березня 1909 року С. Баран став доктором права. Паралельно з навчанням

на правничому факультеті він студіював на філософському факультеті Львівського університету.

С.Баран як правник виконав ще одну історичну справу – написав останній заповіт І.Франка. Як відомо, І.Франко тяжко захворів 1907 р. і ця недуга його фізично і духовно виснажила. Стан здоров'я письменника помітно погіршувався, а з початком 1916 р. лікарі звернули на це увагу судовому кураторові й опікунові родини І.Франка – К.Бандрівському. Останній запропонував С.Барану, який знав І.Франка особисто, часто відвідував його і мав у І.Франка “добру опінію”, відповідно підготувати написання заповіту. С.Баран це доручення виконав у середині березня 1916 р. у стрілецькому притулку в дяківській бурсі у Львові, де І.Франко лежав хворий під опікою Українських Січових Стрільців.

Особисте знайомство з І.Франком було тим чинником, що викликав у С.Барана велике зацікавлення суспільно-політичним життям, справило неабиякий вплив на формування свідомості молодого політика, дало змогу йому визначитися у своїх поглядах, брати активну участь у студентському русі, боротьбі за український університет, організовувати вічеві акції української молоді.

Перспективним напрямом дослідження теми є пошук і вивчення епістолярної спадщини С.Барана.

Джерела та література

І. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІАУЛ). – Ф. 682. – Оп. 1. – Спр. 30.

1. Баран С. З моїх спогадів про Івана Франка / С.Баран // Спогади про Івана Франка. – Львів : Каменяр, 1997.– С. 440 – 453.

2. Діло. – Львів. – 1900 – 1939.

3. Молода Україна. – 1901 – 1903.

4. Рудницька М. Степан Баран на тлі своєї епохи / М.Рудницька // Мілена Рудницька. Статті, листи, документи [Упор. М. Дядюк]. – Львів, 1998. – 844 с.

5. Назарук О. До історії революційного часу на Україні: українські політичні партії, їх союзи і теорії / О.Назарук. – Вінніпег, 1924. – 212 с.

6. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX – XX ст. / Р.Ковалюк. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 420 с.

7. Кугутяк М.В. Проблема українського університету в суспільно-політичному русі Східної Галичини (1848 – 1918) / М.Кугутяк // Науковий збірник Українського Вільного університету. Матеріали конференції “Український Вільний Університет з минулого в майбутнє”. – Мюнхен – Львів, 1993. – С. 18 – 19.

8. Ріпецький С. Українське січове стрілецтво / С.Ріпецький – Львів : НТШ, 1995. – 426 с.

9. Качор А. Д-р Степан Баран /А.Качор // Передвісники і творці Листопадового зриву. Західноукраїнські громадські і політичні діячі. – Вінніпег : Тризуб, 1965. – С. 181 – 192.

10. Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни / В.Расевич // Вісник Львівського університету. – 1999. – Вип. 34. – С. 317 – 330. (Серія “історична”).

11. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / І.Патер – Львів : Інститут українознавства, 2000. – 345 с.

12. Шаповал Ю.Г. “Діло” (1880 – 1939): Поступ української суспільної думки / Ю.Шаповал. – Львів, 1999. – 383 с.

Шептицкая Любовь. Первые политические шаги Степана Барана и формирование его мировоззрения под влиянием Ивана Франко. В статье анализируются первые шаги Степана Барана в общественно-политической жизни Галичины в начале XX в. На материалах прессы и личных воспоминаний С.Барана показаны его взаимоотношения с Иваном Франко и влияние последнего на формирование мировоззрения молодого политика. Прослеживаются личные встречи И.Франко и С.Барана, обсуждение ими разнообразных исторических тем, проблем тогдашней политической жизни края; представлен также факт составления завещания И.Франко юристом и адвокатом С.Бараном.

Ключевые слова: С.Баран, И.Франко, Галиция, “Академическая громада”, избирательная кампания, вече, завещание.

Sheptytska Lyubov. Stepan Baran's first political steps and his views formation under the influence of Ivan Franko's creative work. Stepan Baran's first steps in the Galicia's social and political life at the beginning of the 20th century have been analyzed

in the article. In the press it was reported about Stepan Baran's mutual relationships with Ivan Franko and his influence on the young politician views formation. Stepan Baran's and Ivan Franko's private meetings, their discussion on different historical themes, problems of the regional political life of that time have been analyzed. The facts of making Ivan Franko's will by the lawyer Stepan Baran have been shown.

Key words: Stepan Baran, Ivan Franko, election campaign, public meeting (viche), "Academic Society", testament.

УДК 821.161.3:94(477.83)

Г 85

Галина ГРИЦЕНКО

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА ГАЛИЧИНИ У ТВОРАХ МАКСИМА БОГДАНОВИЧА

У статті на основі історико-етнографічних і літературних нарисів Максима Богдановича охарактеризовані основні напрями його зацікавлень західноукраїнськими землями. Звернена увага на питання історії і культури. Простежені впливи та відгуки українських письменників на його творчість. Визначено перспективні напрями подальших наукових досліджень теми.

Ключові слова: Україна, Білорусь, українсько-білоруські зв'язки, Максим Богданович.

Між білоруським та українським народами склалася давня традиційна дружба. Нас єднає спільна історична доля, близькість мов і культур, схожі політичні, національні, економічні та культурні проблеми на всіх історичних етапах боротьби за свою національну незалежність і державність. Вельми плідним був та залишається обмін науковими та культурними досягненнями. Адже період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в історії білорусько-українських відносин був одним із найбільш цікавих і плідних. При цьому треба брати до уваги, що українсько-білоруські зв'язки налагоджувалися і розвивалися в умовах бездержавного існування двох народів у складі Російської та Австро-Угорської монархій, куди їхні землі потрапили в різний час і за неоднакових обставин. Умови для культурного розвитку також були різними, а це певним чином впливало на процеси національно-культурного відродження українців і білорусів.

Сьогодні актуальність вивчення названої проблеми визначається формуванням і розвитком сучасної системи міждержавних

© Гриценко Галина, 2010

взаємин і зв'язків у розглядуваному регіоні, зближенням їхніх культур між собою, що має важливе суспільно-політичне значення. І тому всебічне дослідження та творче використання накопиченого в минулому досвіду співробітництва та обміну науковими цінностями неодмінно має сприяти збагаченню сучасної науки.

Для розвитку білорусько-українських зв'язків вагомий внесок зробив відомий білоруський громадський і культурний діяч Максим Адамович Богданович (1891 – 1917). Коло його літературно-наукових інтересів було широким і, зокрема, стосувалося літератури, культури, історії Білорусі та України. Українці він широко популяризував серед білоруських читачів. Велику увагу у сфері творчих зацікавлень приділив західноукраїнським землям. Це питання дослідники спеціально не вивчали, хоча фрагментарні відомості в літературі зустрічаються. Одна з перших згадок про білоруського дослідника в українському друкованому виданні належить І.Свенціцькому. У 1908 р. у брошурі “Відродження білоруського письменства” він охарактеризував оповідання М.Богдановича “Музикант” [20]. Білоруський поет займає центральне місце у дослідженнях І.Крип'якевича [13], Д.Дорошенка [10], М.Драй-Хмари [9]. Постаць М.Богдановича та його науковий доробок Д.Дорошенко зобразив досить синтетично на фоні тодішнього національного і культурного білоруського відродження. Проте М.Драй-Хмара був одним із перших в Україні, хто з таким братерським почуттям писав про творчість М.Богдановича, перекладаючи його поетичну спадщину, стільки зробив для популяризації його музи серед українського народу. Певні відомості про нього є в узагальнювальних працях з історії науки і культури Білорусії [8], [19]. Роботи П.Охріменка [1], [2], [14], [17], Т.Кабржицької [11], А.Мажейка [15], С.Майхрович [16], Б.Чайковського [21] мають скоріше літературознавчий характер. Низку творів білоруського поета переклав Р.Лубківський [6].

Мета цієї статті – на підставі аналізу праць М.Богдановича, дослідницької літератури охарактеризувати основні напрямки його зацікавлень сюжетами, присвяченими західноукраїнським землям.

Велика увага білоруського дослідника М.Богдановича до України, її історії, культури на початку ХХ ст. пояснюється бездержавним становищем українців і білорусів, їхніми визвольними змаганнями. М.Богданович почав займатися проблематикою підавстрійських українців під впливом професора Б.Кістяківського. Саме в його бібліотеці письменник знайшов необхідні джерела, на основі яких написав свої перші історико-етнографічні та літературні нариси. Серед історико-етнографічних праць були “Українське козацтво”, “Галицька Русь”, “Угорська Русь”, “Червона Русь”, “Львів”, “Австрійські українці”, а з літературознавчих – “Забутий шлях”, “Образи Галичини в художній літературі” та ін. [6, 85]. Цими працями він зробив спробу ознайомити ширшу білоруську громадськість із різними сторонами історико-етнографічного, народно-поетичного і літературного життя українців в Австрійській державі. У цій царині М.Богданович виступив уже як активний речник білорусько-українського культурного єднання.

На підставі конкретного матеріалу М.Богданович доводив, що українці мають повне право на самостійний розвиток, що вони створили багату і славу історію, прославляв героїчне минуле українського народу. У нарисі “Українське козацтво” білоруський письменник відзначав мужність і героїзм козаків, які “неждано-негадано виконували велику справу: захист української землі та української народності” і закликав до об’єднання українських земель в одній державі [11, 133].

У нарисі “Угорська Русь” автор описав події початку Першої світової війни, коли російська армія захопила західноукраїнські землі. Він засудив русифікаторську діяльність графа Бобринського та єпископа Євлогія. “Нарешті, недавно гр. Бобринський та ін. особи спробували поширювати тут російську мову та православ’я, але все закінчилося арештами і упередженим судом, із звинувачуванням у державній зраді” [6, 285].

Певний вплив на названі нариси мали твори М.Коцюбинського, присвячені описам життя населення Галичини. Так, у нарисі “Червона Русь” М.Богданович, описуючи природу, клімат і заняття жителів Галичини, вказував: “Гуцулів добре зобразив талановитий український

письменник М.Коцюбинський в повісті “Тіні забутих предків”...” [14, 28]. М.Богданович документально підтвердив єдність гуцулів з усім українським народом. “Руські племена заселили прикарпатську область ще в доісторичні часи. Цей народ є невідривною частиною українського народу” [7, 189]. Білоруський дослідник відзначив високий рівень науки і культури австрійських українців (“Червона Русь”). “Священики і вчителі часто виходять із селянських же сімей, а тому дуже близькі до народу і міцно стоять за нього; стараються просвітити їх, заводять різні сільські товариства, бібліотеки, влаштовують читання і т.п.” [6, 277]. Автор розказував про діяльність культурних, освітніх і наукових товариств, а саме “Галицько-руська матиця”, “Просвіта”, “Наукове товариство ім. Шевченка”. “Коли в Європі почалася епоха Відродження, то вона відбилася й тут. Вирувало громадське життя, засвоювались і своєрідно перероблялись впливи сусідніх культур, відкривалися школи, наукові товариства, засновувались друкарні, створювалась на основі розмовної книжна українська мова...” [6, 274 – 276].

У нарисі “Львів” розповідається про особливу роль цього стародавнього міста в житті західноукраїнських земель, у розвитку економіки і культури краю. “Славне місто Львівське” багатіло, міцніло і, природно, робилося головним оплотом руської народності цілого краю в боротьбі за національні права; його міщани об’єдналися в так звані братства, при яких були засновані знамениті свого часу школи, влаштована прекрасна друкарня...”, “тут же зосереджене все державне життя Галичини” [6, 288 – 289].

Слід відзначити, що усі статті М.Богдановича були написані на початку світової війни, коли увага російської громадськості зосередилася на Галичині як на плацдармі військових дій. В умовах соціальної і національної пригніченості слов’янських народів його хвилювало питання про шляхи розвитку боротьби за їхнє самовизначення. Він ніколи не виділяв етнографічну групу в окрему народність, постійно тримав у полі зору етнічно-духовну цілісність українства [11, 135 – 136].

Серед літературознавчих праць М.Богдановича заслуговують на увагу: “Забутий шлях” і “Образи Галичини в художній літературі”. У нарисі “Образи Галичини в художній літературі” М.Богданович підкреслював, що М.Коцюбинський зумів розповісти про красу Карпат просто і художньо, в живих і картинних описах [14, 28]. Він захоплювався спостережливістю М.Коцюбинського, художньою зримістю його рядків: “Цей дикий, співучий гірський край багато хто пробував описати, та ніхто не зробив цього так довершено, як український белетрист М.Коцюбинський...” [7, 204]. М.Богданович посилався на М.Коцюбинського також при описі звичаїв, одягу, вірувань, усної народної творчості. Він використав для ілюстрації окремі твори І.Франка, як-от “Сам винен”, “Великий шум”, “Мирон”, і назвав Каменяра першим серед українських письменників, який подав найбільш вдалу ілюстрацію галицького життя. Нарис “Образи Галичини в художній літературі” укомплектований російською мовою із уривків творів І.Франка та М.Коцюбинського. Хоча перша робота не була закінчена, але викладений у ній матеріал дає підстави стверджувати, що автор хотів зробити огляд усієї нової української поезії, починаючи від зачинателя нової української літератури. Про М.Богдановича як знавця української культури, літератури свідчить і той факт, що він написав українською мовою статтю “Забутий шлях”. Усе це підтверджує, що М.Богданович так чи інакше спричинився до того, що його зацікавлення Україною стало послідовним і знаковим [17, 23].

І.Франка білоруський письменник вважав незрівнянно компетентним знавцем української літератури та авторитетним критиком. Відомо, що М.Богданович працював над великою статтею “І.Франко в галицькій літературі”. Він її так і не довів до кінця. У чернетках збереглися тільки дві сторінки цієї статті, у яких він звернув увагу на наукові праці І.Франка “Іван Вишенський”, “Варлаам та Іоасаф”. Із його художніх творів М.Богданович ставив на перше місце “Бориславські оповідання”, “Захара Беркута” та збірки поезій “Зів’яле листя”, “З вершин і низин”, “Мій Ізмарагд”, які, на його думку, не тільки

були окрасою української літератури, а і входили у світову культурну скарбницю [2, 22].

Так твори І.Франка та М.Коцюбинського сприяли зміцненню дружнього ставлення М.Богдановича до українського народу, про який він з повагою писав під час Першої світової війни, коли українська культура, особливо в Галичині, переслідувалася з боку офіційної влади. Дослідження суспільних умов буття українського народу допомогли М.Богдановичу в пошуках шляхів національного самовизначення білорусів і розвитку білоруської культури, привели його до думки про необхідність корінних змін у житті всіх народностей Росії.

У працях “Червона Русь” та “Образи Галичини в художній літературі” автор звернув увагу на твори прогресивних західноукраїнських письменників, згадував серед них М.Шашкевича, Ю.Федьковича, В.Стефаніка, О.Кобилянську. Дослідник зазначив, що твори більшості названих авторів вийшли в перекладах російську мову. Цим самим він пропагував творчість західноукраїнських письменників серед білоруського читача, яка відіграла значну роль у формуванні М.Богдановича як письменника-демократа.

У своїх нарисах та брошурах М.Богданович велику увагу приділив усній народній творчості, особливо пісенній [15, 108]. “Русини (українці. – Г.Г.) всі дуже охочі поспівати і потанцювати. Пісень у них величезна кількість, притому дуже гарних словами і мотивом”. Українців Галичини він вважав “одним з найспівучіших народів у світі”. Особливо чарували М.Богдановича динамічні й мелодійні пісні коломийки, які, за його словами, “співаються під час танців з тією ж назвою. Наспів їх своєрідний і приємний” [6, 16].

Говорячи про пісні українців Галичини, М.Богданович підкреслював, що взагалі в цих піснях та решти України багато спільного, і “більшість цих пісень відома як там, так і тут” [6, 285]. Будучи добрим знавцем народної творчості східних слов’ян, М.Богданович один з перших звернув увагу на підкреслену близькість пісенної творчості білоруського і українського народів.

Вплив української народнопоетичної творчості, переймання українських коломийок, якими захоплювався М.Богданович, виявилися в його віршах “У Максима на кашулі вышыты галубкі”. Поетична вигадка народу, його своєрідне уявлення про природу, захоплююча фантастика відбилися в багатьох віршах Богдановича, зокрема в таких, як “Лясун”, “Падвей”, “Змяіны цар”. Ряд творів написані цілком на фольклорній основі, в дусі народної лірики. Не випадково поезії “Слуцкія ткачыі”, “Не кувай ты, шэрая зязюля” стали згодом народними піснями. За життя поета вийшла у світ єдина збірка його віршів “Вінок” (1913) [7, 231 – 233].

Зі свого боку, не залишилися в боргу й українські письменники та літературознавці, які тепло відгукнулися про особу і творчість цього славетного білоруського поета.

М.Богданович займав важливе місце в літературознавчих та перекладацьких працях Михайла Драй-Хмари. “Вінок” М.Богдановича в перекладі М.Драй-Хмари – особлива сторінка українсько-білоруських літературних зв’язків. Це перша білоруська книжка в українському перекладі (1929 р.), яка за висловом самого перекладача, “перша ластівка, що перелетіла з Білорусі на Україну”. На питання, чому Богдановича, а не когось іншого, “пересадили” передовсім на український ґрунт, М.Драй-Хмара дав таку відповідь: “А ось чому: по-перше, він є одним із тих письменників-класиків, що творили основу білоруської художньої літератури; по-друге, він є видатний майстер слова, який чуло відгукувався на всі прояви національного та соціального визволення білоруського народу; по-третє, він з надзвичайною любов’ю ставився до української культури взагалі, а до літератури зокрема: публічно виступав на захист уярмленої Галичини... друкувався в наших журналах, вивчав наше письменство, мову, писав про наших письменників статі, перекладав їхні твори і навіть сам пробував писати українські вірші” [9, 285 – 286]. Таку високу й об’єктивну оцінку М.Богданович вперше одержав на Україні від глибокого знавця літератури М.Драй-Хмари, творча манера якого мала багато спільного з білоруським письменником.

Подібні думки висловив І.Крип'якевич у дослідженні "Білоруси". Він зазначав, що М.Богдановичу із великою симпатією ставився до українського народу [13, 8].

Любов до українського слова білоруський письменник проніс крізь усе своє коротке, але славне життя. На початку 1917 р. раптово погіршився стан його здоров'я, загострилася хвороба (туберкульозу), і поет виїхав у Крим на лікування. Там 25 травня того ж року він помер [4, 221].

Місце М.Богдановича в історії білорусько-українських культурних зв'язків винятково почесне. Історично-пізнавальний зміст його творчості полягав у тому, що вона відображала споконвічні прагнення простих людей до волі, їхні сподівання і надії на краще майбутнє. У питаннях історії М.Богданович твердо стояв на демократичних позиціях, доводив спільне походження двох братніх народів, які протягом довгого часу жили разом, мали спільну історію. Він зміцнював віру білорусів і українців у їхнє безсмертя, в їхнє державницьке на рівні з усіма європейськими народами творче життя. А статті та нариси білоруського письменника про українську культуру були спрямовані на підкреслення самотності, талановитості, яскравої індивідуальності українського народу. А тому цей великий поет білоруського народу заслуговує на особливу пошану в середовищі не лише літературного, але й політично зрілого, державницького українства.

Отже, вивчення україністики М.Богдановича як публіциста-етнографа, історика літератури дає можливість глибше збагнути його зацікавлення Україною. Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо висвітлення ряд невідомих або недостатньо вивчених аспектів діяльності білоруських та українських науковців і взаємовпливів другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.

Джерела та література

1. Ахрыменка П.П. Летапіс братэрства. Аб беларуска – українскіх фальклорных, літаратурных і тэатральных сувязях. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1973. – 304 с.
2. Ахрыменка П.П. Старонкі дружбы // Беларусь. – 1963. – № 4. –

С. 22 – 23.

3. Беларуская літаратура XIX ст. Хрэстаматыя. – Мінск : Вышэйшая школа, 1971. – 375 с.

4. Белорусские поэты (XIX – нач. XX вв.). – М.-Л.: Советский писатель, 1963. – 362 с.

5. Богдановіч М.А. Венок : Лірика. – Мінск : Юнацтва, 1991. – 125 с.

6. Богданович М. Стратим-Лебідь. Зібрання творів: поезія, проза, публіцистика, критика, листи. – Львів : Видавництво “Світ”, 2002. – 406 с.

7. Богданович М. Збор творау у двух тамах. – Мінск: Навука і тэхніка, 1968. – Т. 2. – 576 с.

8. Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры. Літаратура XIX – начала XX вв. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – Т. 2. – 620 с.

9. Драй-Хмара М. Вибране: поезіі та переклади. – К. : Радянський письменник, 1969. – 301 с.

10. Дорошенко Д. Білоруси і їх національне відродження. – К. : Український учитель, 1908. – 37 с.

11. Кабржыцкая Т.В., Рагойша В.П. Карані дружбы. Беларуска-українскія літаратурныя узаемасувязі пачатку XX ст. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – 125 с.

12. Коцюбинський М. Твори в п'яти томах. – К. : Держлітвидав, 1949. – Т. 3. – 403 с.

13. Крип'якевич І. Білоруси // “Письмо з Просвіти”. – 1909. – №5. – С. 70 – 80.

14. Ліокумович Т.Б. Рецепт творчості Михайла Коцюбинського в публіцистиці Максима Богдановича // Максим Богданович і Україна. Матеріали і тези доповідей сьомої наукової конференції з питань білорусько-українських літературних та фольклорних взаємин. / Під ред. Охріменко П.П. – Суми: Вид-во Сумського держ. пед. інституту, 1991. – С. 27 – 30.

15. Мажейка А., Самасейка А. Сувязі беларускай літаратуры з літаратурамі зарубажных славянскіх народау 1906 – 1962 гг. – Мінск : Выд. АН БССР, 1963. – 128 с.

16. Майхровіч С. Максім Багдановіч. Жыцце і творчасць. – Мінск : Навука і тэхніка, 1958. – 202 с.

17. Охріменко П.П. Українсько-білоруські літературно-фольклорні зв'язки. – К. : Наукова думка, 1959. – 36 с.

18. Охріменко П. Яскрава сторінка // Деснянська правда (Чернігів). – 1964. – 16 вересня.

19. Очерки истории науки и культуры Белоруссии IX – нач. XX вв. – Мн. : Наука и техника, 1996. – 527 с.

20. Свенціцький І. Основи відродження білоруського

письменства. – Львів : Наклад автора, 1914. – 11 с.

21. Чайковський Б. Незабутня сторінка дружби. Т.Шевченко і Білорусія. – К. : Дніпро, 1964. – 183 с.

Гриценко Галина. Украинская культура Галичины в произведениях Максима Богдановича. В статье на основе историко-этнографических и литературных очерков Максима Богдановича охарактеризованы основные направления его интереса к западноукраинским землям. Обращено внимание на вопросы истории и культуры. Прослежено влияние и отзывы украинских писателей на его творчество. Определены перспективные направления последующих научных исследований.

Ключевые слова: Украина, Беларусь, украинско-белорусские связи, Максим Богданович.

Hrytsenko Halyna. The Ukrainian culture of Galicia in Maksym Bohdanovych's works. In the article on the basis of historical-ethnographic and literary essays of Maksym Bohdanovych the main directions of his interests about Western Ukrainian lands have been characterized. The attention is drawn to the issues of history and culture. The influences and opinions of the Ukrainian writers on his creative activity have been traced.

Key words: Ukraine, Byelorussia, Ukrainian-Byelorussian relation, Maksym Bohdanovych.

УДК 94:329(477.83/.86)1935/1938

К 63

Ярослав КОМАРНИЦЬКИЙ

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ МУДРОГО (1935 – 1938)

Досліджується діяльність В.Мудрого як лідера Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) та голови Української парламентської репрезентації (УПР) у польському сеймі, показано його роль у налагодженні українсько-польських взаємин, протистоянні політиці асиміляції українців у другій половині 1930-х рр. Доведено, що В.Мудрий у польському парламенті виступав на захист національних прав та інтересів українців не тільки Галичини, а й поза її межами, незалежно від їхніх поглядів і переконань.

Ключові слова: Василь Мудрий, УНДО, УПР, українсько-польські відносини, вибори.

Василь Мудрий належить до найвідоміших західноукраїнських діячів міжвоєнного періоду в Галичині. Він очолював найвпливовіші часопис “Діло” та УНДО, був віце-маршалком польського сейму та заступником голови “Просвіти”. В.Мудрий скеровував спільноту на утвердження національної єдності, формування української еліти з державницьким мисленням. Тому вивчення досвіду людей, які були організаторами та учасниками національно-визвольних рухів першої половини ХХ ст., дає можливість краще зрозуміти сутність сучасного етапу українського державотворення та формування громадянського суспільства. Значення дослідження зростає з необхідністю вивчення досвіду пошуку компромісів В.Мудрого із польською владою та діяльності Української парламентської репрезентації для сучасних політичних процесів в Україні.

© Комарницький Ярослав, 2010

Питання міжнаціональних антагонізмів у Західній Україні в міжвоєнний період висвітлив професор С.Макарчук, котрий дійшов висновку, що спроби українців налагодити конструктивне співробітництво з польською владою не могли бути успішними, оскільки “уряд не був зацікавлений в успіху українських починань на будь-якій ниві” [11, 17]. Про це ж ідеться й у дослідженнях Л.Зашкільняка [6]. Проблеми українсько-польського політичного компромісу в діяльності УНДО та вирішення українського питання урядами Польщі розкривають публікації М.Швагуляка “Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни (З історії Контактного Комітету. 1937 – 1939 роки)” [21], М.Кучерепи “Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919 – 1939 рр.)” [10], В.Комара “Українське питання” в політиці урядів Польщі (1926 – 1939 рр.)” [8] та ін. Серед закордонних дослідників необхідно відзначити статтю Т.Пльонки про парламентську діяльність В.Мудрого [28].

Мета статті – проаналізувати політичну діяльність лідера УНДО В.Мудрого у польському сеймі, захист ним національних інтересів і прав українців та проведення політики “нормалізації” українсько-польських взаємин у 30-х рр. ХХ ст.

Остаточо В.Мудрий, як і багато провідних діячів УНДО, дійшли переконання щодо компромісу з польським урядом після “конституційного перевороту” у березні – квітні 1935 р. З ініціативою поновлення переговорів виступила польська влада. Як наслідок, переговори польських урядових чинників з УНДО завершилися 29 травня 1935 р. зустріччю міністра внутрішніх справ М.Зиндрама-Косьцялковського з В.Мудрим, О.Луцьким і В.Целевичем [III, 2]. У їхньому результаті започатковано політику, що отримала назву “нормалізації” польсько-українських взаємин [14, 3]. У статті “Що таке нормалізація” В.Мудрий писав: “Переговори з урядом у 1935 р. не довели до ніякої угоди, тільки до узгіднення платформи політичних змагань і політичної боротьби українського населення за повноту своїх прав у Польщі” [14, 3].

Згідно з усними домовленостями, польський уряд гарантував українцям місця у майбутньому парламенті. Рішення УНДО про участь у виборах було прийнято на засіданні Центрального комітету (ЦК) УНДО 8 червня 1935 р., а також обговорювалося 6 липня 1935 р. на засіданні Народного Комітету (НК), де головував В.Мудрий [15, 1]. НК висловив довіру партійному проводу і прийняв ухвалу взяти участь у виборах до сейму та сенату [III, 5 – 6]. Як переконаний соборник, В.Мудрий уважав тодішній стан справ перехідним і закликав не сподіватися на швидке розв'язання всіх проблем, а готуватися до важкої праці й боротьби “за кожну навіть найдрібнішу позицію” [13, 4].

Вибори поділили українське суспільство: частина населення пішла за УНДО і підтримала порозуміння з владою, інша – залишилася на непримиренних позиціях щодо Польської держави. Проте більшість ЦК угоду схвалила. Провід УНДО визначив у погоджених з польською владою округах кандидатів до парламенту. В.Мудрий як кандидат у депутати проводив передвиборчі наради з представниками громад, виступав на вічах [5]. Загалом, у виборах 8 вересня 1935 р. УНДО здобуло 13 мандатів до сейму, Українська національна обнова (УНО) – один. До сенату обрано трьох українців: двох від УНДО і одного від УНО, ще двох сенаторів від УНДО призначив президент Польщі Ігнацій Мосціцький [17, 1]. 2 жовтня 1935 р. була сформована Українська парламентська репрезентація, головою якої обрано В.Мудрого. Курс на “нормалізацію” українсько-польських стосунків остаточно закріплено на засіданні ЦК УНДО 12 жовтня 1935 р. Д.Левицький подав у відставку і головою партії обрано прибічника курсу “нормалізації” В.Мудрого [V, 39].

26 листопада 1935 р. Рада Міністрів Польщі за присутності голови УНДО В.Мудрого на своєму засіданні розглянула “Українські постулати” і вирішила задовольнити деякі з них, які стосувалися тільки Східної Галичини [1, 278]. Водночас УНДО висунуло до уряду вимоги, які було викладено 6 грудня 1935 р. на засіданні сейму у програмній промові В.Мудрого: “На чолу наших політичних змагань у Польщі висуваємо постулат територіальної автономії для всіх українських земель у Польщі”.

Це була програма-максимум, а серед “ближчих постулатів” В.Мудрий назвав унормування парцеляції земель і негайне припинення колонізації східних земель поляками; створення робочих місць для безробітних на селі; забезпечення прав української мови в державних установах, публічних інституціях і самоврядуванні; відновлення державних шкіл з українською мовою навчання; заснування українського університету; найширшу амністію для політичних в’язнів [24, 98 – 100].

Своєю чергою польський уряд зробив декілька кроків назустріч українцям. В.Мудрого обрали одним із п’яти віце-маршалків сейму. Оголошено амністію українським в’язням. Хоча уряд продовжував декларувати обіцянки щодо виконання українських вимог, політика дискримінації українців продовжувалася, а питання територіальної автономії навіть не розглядалося. З огляду на це, у середині 1936 р. розпочалася криза у політиці “нормалізації”. На засіданні УПР 13 – 14 липня прийнято заяву, в якій зазначалося, що нормалізаційний курс не всюди виявився у змінах на краще [3, 1]. А 2 грудня 1936 р., аналізуючи результати українсько-польського порозуміння за рік, голова УПР на пленарному засіданні сейму зазначив, що з українського боку за цей час було зроблено все можливе. “Тим часом бачимо, – продовжував В.Мудрий, – що в польській практичній політиці переважає думка, що Річпосполита є одноцільною польською національною державою, та що з огляду на це не треба задавати собі багато труду і змагань для справедливої і позитивної розв’язки національних проблем” [IX, 9]. Наводячи факти невиконання польською владою домовленостей, В.Мудрий розкритикував польську земельну політику, яка форсувала і форсує колонізацію Галичини [25, 43]. З огляду на це, 2 грудня 1936 р. за підписом В.Мудрого надіслано інструкції до народних повітових комітетів щодо проведення антиколонізаційних земельних акцій у грудні вказаного року [IV, 3, 4]. Учасники віч вимагали від польського уряду виконання закону від 28 грудня 1925 р. про проведення парцеляції на користь українського народу, припинення передачі землі колоністам тощо [VI, 18 – 19, 71, 81 – 83].

У 1937 р. очікування і надії багатьох українських політиків переросли у розчарування, яке дедалі більше набирало характеру невдоволення. У липні 1937 р. скликано крайову нараду УНДО, на якій розгорнулася гостра дискусія щодо перспектив подальшої політики. Представники опозиції у складі Д.Левицького, В.Кузьмовича, С.Барана та інших вимагали від керівництва партії заявити про банкрутство “нормалізації”, а в сеймі і сенаті перейти до рішучої опозиції. На противагу їм, В.Мудрий, В.Целевич та інші не заперечували тверджень про відсутність позитивних результатів нормалізації, але висловилися за її продовження, посилаючись при цьому на зацікавленість українців Польшею як потенційним військовим союзником у боротьбі проти СРСР.

4 – 5 січня 1938 р. відбувся V з'їзд УНДО, який відкрив та виступив із політичним рефератом голова партії В.Мудрий. І хоча з'їзд не підтримав опозицію, яка виступила проти суміщення посад голови УНДО і голови УПР однією особою, тобто В.Мудрим, він підготував основу для досягнення компромісу, доручивши ЦК УНДО, до якого ввійшло і п'ять членів опозиції, розробити відповідний документ [1, 45 – 56]. Промовці на з'їзді протестували проти колонізаційної та колонізаційної політики польської влади на українських землях та закликали до об'єднання всіх національних сил. Усвідомлення правдивості закидів учасників з'їзду щодо невиконання польською владою своїх обіцянок змусили В.Мудрого 23 лютого 1938 р. виступити із заявою на пленарному засіданні сейму, що УПР утримується від участі в голосуванні над бюджетом [26, 62]. Становище українського народу в Польщі розглядалося на засіданні ЦК УНДО 7 травня 1938 р. Після виступу В.Мудрого дискусія тривала сім годин. У підсумку ЦК схвалив Декларацію про становище українців у Польській державі, де констатувалося, що за три роки політика “нормалізації” не принесла позитивних результатів з вини польської сторони, підтверджено курс на запровадження територіальної автономії для Східної Галичини [29, 169].

У вересні 1938 р. президент І.Мосьціцький несподівано розпустив парламент і призначив нові вибори на листопад

вказаного року. Остаточне голосування щодо виборів відбулося на засіданні ЦК УНДО 29 вересня 1938 р. Після тривалої дискусії більшість членів ЦК проголосували за участь у виборах 13 листопада 1938 р. [II, 151]. Завдяки виборчій угоді був збережений статус-кво з 1935 р. – кількісне представництво українських партій у сеймі і сенаті залишилося незмінним.

Складна політична ситуація у краї, загострення українсько-польських взаємин, діяльність Контактного комітету, а також події на Закарпатті позначилися на політичній позиції лідерів УНДО, що спонукало В.Мудрого до нових рішучих політичних кроків, зміни оцінок і орієнтирів. Він почав виступати з трибуни сейму з гострою критикою правлячого табору та його національної політики. Поділяємо думку Я.Дашкевича, який зазначив: “Наївно вважати, що їхній характер залежав від підкореного українського народу” [2, 26]. В.Мудрого повторно обрано віце-маршалком, але тепер його кандидатуру пропонувала не президія, як у 1935 р., а депутати із залу [23, 156].

Часопис “Національна політика”, аналізуючи працю УПР на чолі з популярним у Варшаві В.Мудрим, писав: “Гло і атмосфера, в якій довелося їй діяти – невдячні, напружені, непривабливі... Незважаючи на це, в УПР не було зневіри і розгубленості, всі працювали для добра українського народу” [20, 6]. Якщо не було можливості представникам УПР відвернути ухвалення того чи іншого закону, то вони завжди протестували проти нього, аби польська влада не могла заявляти, що “в нас все діється за згодою українців і що вони своєю долею цілком задоволені” [VII, 155].

Виступи В.Мудрого у парламенті були не єдиною формою його праці. Він прагнув застосовувати у політично-парламентській діяльності різноманітні методи впливу на владу, зокрема: інтерпеляції (запити), звернення, скарги, особисті зустрічі з представниками польського уряду. Польська влада зважала на думку й позицію голови УНДО і УПР, хоч не раз він говорив їм правду у вічі, розуміючи, що за ним стоять народні маси. Незважаючи на боротьбу між українськими політичними силами, В.Мудрий у польському

сеймі був виразником і захисником усього українського громадянства, яке проживало в Польській державі. Він засуджував фізичні розправи над українськими патріотами, як міг допомагав їм, незалежно від їхніх політичних переконань. Прикладом може бути захист В.Мудрим провідного активу крайової езекутиви Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях. Зі спогадів М.Коржана: “Восени 1938 р. він (В.Мудрий – *Я.К.*) звернувся зі запитом до польського міністра правосуддя, домагаючись подання місця перебування ряду осіб, які перед більше як 18 місяцями були арештовані, і їхні родини не знають донині, де вони перебувають. Після тої інтерпеляції нас вислано до різних тюрем в Польщі” [9, 548 – 550]. Були також запити, пов’язані із конфіскацією землі, побиттям, зловживаннями на виборах [X, 58, 71 – 72]. Ще в січні 1936 р., аналізуючи діяльність УПР, В.Мудрий зазначав, що на перший план висуваються приватні питання [12, 1]. Так, завдяки сприянню голови УПР Міністерство закордонних справ прийняло на роботу двох українців: Степана Левинського і Романа Олесницького [7, 272]. Він разом із українськими депутатами наполегливо намагався впливати на польські урядові структури з метою захисту української освіти, кооперативного руху, громадського життя, науки, мистецтва. Для цього В.Мудрий зустрічався із представниками різних рівнів польської влади, зокрема прем’єрами М.Косьцялковським та Ф.Славой-Складковським [4]. В.Мудрий проводив засідання УПР, на яких аналізувався нормалізаційний курс. У складі польської делегації він був учасником багатьох конференцій. Про прозорість у діяльності українських послів може свідчити повідомлення у пресі скарбника УПР Д.Великановича про їхні заробітні плати. Після сплати податку та різних відрахувань члени УПР станом на січень 1936 р. отримували найбільшу суму 571 злотий, а віце-маршалок В.Мудрий – 714 злотих [22, 3].

УПР, очолювана В.Мудрим, активно відстоювала інтереси українців не тільки Галичини, а й поза її межами. У жовтні 1936 р. ЦК УНДО прийняв постанови, де ішлося, що партія дбатиме про консолідацію та активізацію антикомуністичних сил і

проводитиме планову діяльність [19, 1]. Так, 12 січня 1938 р. на засіданні комісії закордонних справ сейму В.Мудрий стверджував, що українці у радянській Україні переживають нечувані фізичні й духовні тортури, та висловив протест проти тих методів гноблення і знищення українського народу [18, 2].

Для В.Мудрого був дуже важливим зв'язок з краєм. Із цією метою він проводив наради з інтелігенцією та політичним активом на місцях. Тільки у жовтні 1936 р. В.Мудрий провів три наради партійного активу: у Тернополі, Мостиськах та Коломиї [16, 3]. Багато уваги голова об'єднання приділяв політичній підготовці своїх членів. Як зазначено у звіті народної організації у Львові за 1933 – 1936 рр., у центральному офісі УНДО щочетверга для “членів дільницьких старшин і гостей” В.Мудрий, В.Целевич, Ю.Пеленський, Л.Макарушка, В.Кузьмович та ін. проводили двогодинні виступи з ґрунтовними політичними рефератами, які збирали чималу аудиторію [VIII, 6, 19].

Отже, політична і парламентська діяльність В.Мудрого відіграла важливу роль у пропаганді ідеї державної самостійності України, у протистоянні політиці асиміляції українців, у збереженні традицій багатопартійної демократії, формуванні громадянського суспільства. А політика нормалізації українсько-польських відносин не могла бути успішною тому, що суттю курсу офіційної політики польського уряду щодо українського питання залишалася асиміляція українців.

Перспективним для дальшого дослідження теми є вивчення діяльності В.Мудрого напередодні Другої світової війни.

Джерела та література

I. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 1. – Оп. 52. – Спр. 2723.

II. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 51. – Спр. 939.

III. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 436.

IV. ДАТО. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 527.

V. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 2397.

VI. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 2789.

VII. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 3457.

VIII. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАУ у Львові). – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 177.

IX. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 525.

X. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 779. – Оп. 1. – Спр. 33.

1. Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918 – 1939). – Львів : Каменяр, 2006. – 335 с.

2. Дашкевич Я. Шляхи подолання упереджень: перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків // Україна – Польща. Історична спадщина і суспільна свідомість. – Вип. 1. – К., 1993. – С. 23 – 29.

3. Дводенне засідання Української Парламентарної Репрезентації. (Комунікат У.П.Р.) // Діло. – 1936. – 16 липня. – Ч. 157. – С. 1.

4. Див.: Представники У.П.Р. у прем'єра М. Косцялковського // Діло. – 1936. – 21 січня. – Ч. 14. – С. 1; Представники У.П.Р. у премєра ген. Складковського // Діло. – 1936. – 9 жовтня. – Ч. 227. – С. 1.

5. Див.: Передвиборче віче у Судовій Вишні // Діло. – 1935. – 6 вересня. – Ч. 237. – С. 4; Передвиборча нарада в Городку // Діло. – 1935. – 7 вересня. – Ч. 238. – С. 5.

6. Зашкільняк Л. Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі (1920 – 1939 рр.) // Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1920 – 1939): Матеріали міжнар. наук. конф., Дрогобич, 8 – 9 жовтня 2004 р. / Упорядн. В.Футала. – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 34 – 45.

7. Кедрин І. Життя – Події – Люди: Спомини і коментарі. – Нью-Йорк: Видавнича кооператива “Червона Калина”, 1976. – 724 с.

8. Комар В. “Українське питання” в політиці урядів Польщі (1926 – 1939 рр.) // Укр. іст. журнал. – 2001. – № 5. – С. 120 – 128.

9. Коржан М. Фрагмент діяльності ОУН на північних землях Західної України // Євгена Коновалець та його доба. – Мюнхен : Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 537 – 551.

10. Кучерепа М. Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919 – 1939 рр.) // Україна – Польща: важкі питання: матеріали II міжнар. семінару істориків [“Українсько-польські відносини в 1918 – 1947 роках”], (Варшава, 22 – 24 травня 1997). – Варшава : Світовий союз воїнів Армії Крайової. Об'єднання українців у Польщі, 1998. – С. 11 – 28.

11. Макарчук С. Міжнаціональні антагонізми в суспільстві Західної України в переддень вересня 1939 року // 1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції

23 – 24 вересня 1999 р. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – С. 6 – 20.

12. Мудрий В. На нових дорогах // Діло. – 1936. – 6 січня. – Ч. 5. – С. 1 – 2.

13. Мудрий В. Повиборчі рефлексії // Шлях нації. – Львів. – 1935. – 1 жовтня. – Ч. 6. – С. 4.

14. Мудрий В. Що таке нормалізація // Свобода. – Львів. – 1938. – 2 січня. – Ч. 1. – С. 3.

15. Народи Народнього Комітету // Діло. – 1935. – 7 липня. – Ч. 177. – С. 1.

16. Організаційна праця У.Н.Д.О в жовтні 1936 // Діло. – 1936. – 7 листопада. – Ч. 252. – С. 3.

17. По виборах // Діло. – 1935. – 25 вересня. – Ч. 255. – С. 1 – 2.

18. Проти поневолення людини. Промова Голови У.П.Р. п. Василя Мудрого на Комісії Закордонних Справ Союму в дні 12 січня 1938 р. в дискусії над експозе Міністра Закордонних Справ // Свобода. – 1938. – 23 січня. – Ч. 3. – С. 2.

19. Проти розкладової роботи комунізму. Резолюції Центрального Комітету УНДО прийняті дня 10 жовтня ц. р. // Діло. – 1936. – 14 жовтня. – Ч. 231. – С. 1.

20. Сойм і Сенат. Політичний антракт у парламенті // Національна політика. – 1939. – 9 квітня. – Ч. 14. – С. 6.

21. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни (3 історії Контактного Комітету. 1937 – 1939 роки) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. ССХХVIII. Праці Історично-філософської секції / Ред. О. Купчинський. – Львів, 1994. – С. 207 – 248.

22. Щоби не ширилося баламутство // Діло. – 1936. – 4 січня. – Ч. 4. – С. 3.

23. Brzoza C. Ukraińska reprezentacja parlamentarna w II Rzeczypospolitej // Krakowskie zeszyty ukrainjznawcze. – Kraków. – 1992/1993. – Т. I/II. – S. 153 – 165.

24. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. – 4 posiedzenia w dniach 5 i 6 grudnia 1935 r. – Ł. 1 – 146.

25. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. – 30 posiedzenia w dniach 2 grudnia 1936 r. – Ł. 1 – 127.

26. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. – 75 posiedzenia w dniach 23 lutego 1938 r. – Ł. 1 – 99.

27. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja V / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. – 3 posiedzenia w dniach 3 grudnia 1938 r. – Ł. 1 – 109.

28. Płonka T. Działalność parlamentarna Wasyla Mudrego w latach 1935 – 1939 // Biuletyn Ukrainoznawczy. – 2003. – № 9. – S. 67 – 82.

29. Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie I Senacie RP (1928 – 1939): zarys problemu / Mirosław Szumiło // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, 2002. – Z. 13/14. – S. 153 – 170.

Комарницький Ярослав. Політична діяльність Василя Мудрого (1935 – 1938). Исследуется деятельность В.Мудрого как лидера Украинского национально-демократического объединения и председателя Украинской парламентарной репрезентации в польском сейме, показана его роль в налаживании украинско-польских взаимоотношений, противостоянии политике ассимиляции украинцев во второй половине 1930-х гг. Доказано, что В.Мудрый в польском парламенте выступал в защиту национальных прав и интересов украинцев не только Галичины, но и за ее пределами, независимо от их взглядов и убеждений.

Ключевые слова: Василий Мудрый, УНДО, УПР, украинско-польские отношения, выборы.

Komarnytskyi Yaroslav. Political activity of Vasyl Mudryi in 1935 – 1938. The activity of V. Mudry as a leader of the Ukrainian National Democratic Alliance and chairman of Ukrainian Parliamentary Representation in the Polish parliament has been studied. His role in the establishment of the Ukrainian-Polish interrelations and opposition to politics of assimilation of Ukrainians in the second half of 1930s has been shown. It has been proved that in the Polish parliament V. Mudry defended national rights and interests of the Ukrainians not only from Galicia, but also beyond, regardless of their views and beliefs.

Key words: Vasyl Mudryi, Ukrainian National Democratic Alliance (UNDO), Ukrainian Parliamentary Representation (UPR), Ukrainian-Polish relationship, elections.

УДК 94(477.83)“1944”

Р 123

Михайло РОМАНЮК

ВІЙСЬКОВІ ДІЇ ВІДДІЛІВ УПА ЗОЛОЧІВСЬКОЇ ОКРУГИ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У статті проаналізовано основні напрями військової діяльності повстанських відділів Золочівської округи ОУН від моменту їх створення у січні 1944 р. і до встановлення радянської влади в регіоні у липні того ж року; висвітлено особливості бойових акцій відділів УПА на протинімецькому, протипольському та протибільшовицькому відтинках боротьби.

Ключові слова: Золочівська округа ОУН, ОУН, УПА, бойові дії.

Актуальність статті визначається необхідністю комплексно дослідити низові адміністративно-територіальні одиниці підпілля ОУН як ключовий елемент організаційної структури українського визвольного руху середини ХХ ст. Важливість теми зумовлена дискусіями, які відбуваються сьогодні в Україні навколо тематики ОУН – УПА, і передусім безпосередньої участі повстанського руху у боротьбі з гітлерівськими окупантами.

Історіографічний аналіз свідчить про відсутність окремого спеціального дослідження з окресленої проблеми. Поодинокі факти щодо бойових дій повстанських відділів Золочівщини містяться переважно у працях, де узагальнено досвід боротьби ОУН – УПА та окремих краєзнавчих нарисах [1], [2], [14], проте вони не відтворюють цілісну картину тогочасних подій. Ряд матеріалів за цією темою вміщено в опублікованих збірниках документів видавництва “Літопис УПА” [8], [9], [10]. Вартісними є також спогади учасників та очевидців тих подій: Р.Загоруйка [4], П.Якиміва [16], М.Скорупського [15],

І.Рибчинського [13], Г.Кані [12] та інших. Нові дані почерпнуто

© Романюк Михайло, 2010

з архівних джерел, зокрема, матеріалів Галузевого державного архіву Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ) [VII], [VIII] та Архіву Управління Служби безпеки України у Львівській області (далі – Архів УСБУ ЛО) [I], [II], [III], [IV], [V], [VI].

Метою статті є розкриття напрямів військової діяльності повстанських відділів на теренах Золочівської округи ОУН та вивчення особливостей їхніх бойових акцій проти нацистських окупантів, польського підпілля та радянських партизанських загонів.

На початок 1944 р. український визвольний рух мав уже сталу, добре розбудовану організаційну та адміністративно-територіальну структурну вертикаль, у якій ключову роль відігравали округи – найбільші самостійні підпільно-бойові одиниці. Золочівська округа ОУН, як елемент цієї вертикалі, здебільшого співвідносилася з межами однойменної округи (крайсу) за німецьким окупаційним адміністративно-територіальним поділом та підпорядковувалася Львівському обласному проводу ОУН. Тепер це територія сучасних Бродівського, Буського та Золочівського районів Львівської області.

З наближенням до Галичини лінії німецько-радянського фронту ОУН(б) у краї активізувала свою роботу в напрямку підготовки всенародного повстання задля здобуття незалежності України. У грудні 1943 р. Українська Народна Самооборона прийняла назву УПА-Захід. Тоді ж на основі УНС Львівської області була створена воєнна округа 2 “Буг”, командиром якої був призначений Остап Линда – “Ярема”. Йому ж, як командирі ВО “Буг”, із цього часу почали підпорядковуватися й відділи УНС Мар’яна Кравчука – “Малинового”, Романа Загоруйка – “Лапайдуха”, Івана Котули – “Іванка” та Михайла Карпія – “Чорногори”, які діяли на території Золочівської округи ОУН.

Третього січня 1944 р. розпочалося переформування відділів УНС в УПА, яке досягло свого апогею у березні – квітні цього ж року. Варто наголосити, що саме стрільці УНС склали кістяк перших регулярних сотень УПА Золочівщини.

Загалом піднімецький період – це час активного творення та вишколу відділів УПА на теренах Золочівської округи ОУН, як зрештою, і в цілій Галичині.

Зважаючи на стратегічну мету розгортання українського національно-визвольного руху – підняття у відповідний момент всенародного повстання задля здобуття Української Самостійної Соборної Держави [11, 131], в інструкціях Проводу ОУН і Головного Командування УПА визначалися основні тактичні військові завдання на окреслений період: а) організаційно-мобілізаційні; б) вишкільні; в) бойові.

Реалізація організаційно-мобілізаційних завдань покладалася на окружні проводи. Вже у січні – на початку лютого 1944 р. кожна округа мала організувати одну стрілецьку сотню та підготувати до мобілізаційної готовності другу. Всі члени ОУН зобов'язувались у будь-який визначений момент поповнити лави УПА. На окружних провідників покладалася безпосередня відповідальність за організацію сотень у підлеглому їм терені.

Другий напрям військової діяльності передбачав проведення загальної військової підготовки всіх членів ОУН та забезпечення кадрового вишколу повстанських відділів.

Бойові завдання мали зводитися до т. зв. “самооборонних дій”, мета яких розкрита у “Тактичній інструкції” ГВШ УПА від 24 грудня 1943 р.: “Найвищим завданням хвилини є активно зберегти якнайбільше фізичних, духових і матеріальних сил і засобів нації для вирішального моменту боротьби. У зв'язку з цим УПА переводить у терені тільки самооборонні дії. Самооборонні дії мають за завдання при якнайменшій власній втраті сил і засобів зорганізуватися, вишколитися і зберегти якнайбільше фізичних, духових та матеріальних сил нації для слушного моменту” [VIII, 219].

Уже впродовж січня – лютого 1944 р. на виконання спеціальної інструкції Проводу ОУН (січень 1944 р.) [VII, 247 – 252] на теренах Золочівщини, у Пеняцьких лісах, силами окружного проводу на базі УНС була сформована перша сотня УПА у складі двох чот: “Чорногори” та “Іванка”. На початку командиром сотні, правдоподібно, був “Корнієнко”, згадки про якого трапляються у спогадах та історичних нарисах [1, 186]; [16, 56]. Однак невдовзі сотню від нього перебрав “Чорногора”,

натомість першу чоту очолив Петро Якимів – “Білий”. Згодом до складу цього відділу була передана колишня чота УНС Р.Загоруйка – “Лапайдуха”, командиром якої на початку березня 1944 р. був призначений Михайла Цимбалко – “Ткаченко” [16, 54 – 59]; [4, 183]. “Лапайдух” разом з групою інших кандидатів до старшинської школи УПА “Олені” від Золочівської округи ОУН відійшов на вишкіл у Карпати.

Зауважимо, що процес та механізми формування відділів УПА на теренах Золочівської округи порівняно з іншими округами значно відрізнявся від такого ж явища в інших округах ОУН Львівської області. Тут місцевий провід був змушений розраховувати передовсім на місцеві кадри. Натомість, для прикладу, в північній і західній частині Львівщини додатковий поштовх для творення відділів УПА дало прибуття у грудні 1943 р. з Карпат сотні УНС “Трембіта” під командуванням Івана Капала – “Бродяги”. Її досвідчені вояки склали основу для кількох нових відділів УПА на Львівщині. Два рої з третьої чоти відійшли в Сокальщину до сотні УНС Івана Козярьського – “Корсака”, чотовий “Петренко” з групою вояків – у Любачівщину та Яворівщину. На місці, у Жовківщині, залишилася чота “Чорноморця”, на базі якої до березня сформовано сотню “Пролом” під командуванням І.Капала – “Бродяги” [8, 227 – 229]; [12, 20]. Тоді ж у північну Львівщину прибула група командирів зі старшинської школи УПА “Лісові чорти” УПА-Північ, які також долучилися до формування повстанських відділів, що дало змогу на весну сконцентрувати тут доволі потужні збройні формування. З огляду на ці обставини стає зрозумілим, чому навесні 1944 р. на допомогу українському населенню Закерзоння були направлені насамперед відділи УПА з північно-західної Львівщини.

Упродовж зими 1943 – весни 1944 рр. на теренах Золочівської округи, що прилягають до Волині, і в Бродівському повіті періодично діяли також відділи УПА з інших теренів, насамперед з Волині, які відступали перед лінією фронту, що швидко просувалася до Галичини. Однак вони, за наявними даними, не брали участі у формуванні місцевих підрозділів УПА, а в основному рейдували тереном та здійснювали захист місцевого населення перед нападами німецьких військ, польських боївків та

загонів радянських партизан. Так, у спогадах згадується про діяльність тут у кінці 1943 – на початку 1944 рр. сотні Левка Матвійчука [1, 186]. У середині січня 1944 р. на терени Брідщини прибула сформована на Зборівщині сотня УПА “Корнієнка” у складі чот “Чорноти”, “Морозенка” та “Шугая” [1, 184]. У південній частині Брідщини часто появлявся курінний “Кривоніс” з Тернопільщини [16, 56]. У березні 1944 р., прагнучи вийти з міжфронтової смуги, в район с. Черниця Підкамінського (тепер – Бродівського) району прибув курінь Максима Скорупського – “Макса”, відділи якого діяли тут до травня 1944 р. [15, 224 – 237].

Чотовий сотні УПА Левка Матвійчука Степан Береза так згадував про побут свого відділу на теренах Брідщини:

“Нашим завданням було винищувати більшовицьких партизанів та охороняти місцеве населення перед нападами польських боївків, що були організовані в польських селах та присілках. Ми мали бути в сталих рейдах по цілому повіті, головню в лісистих околицях попри р. Стир. Переходили річку Солонівку, Сестратин і доходили на Волинь до річки Пляшівки. Оперували ми цілою сотнею а часто ділилися на чоти. Перша чота під командою чотового Довбуша, друга – під командою чотового Дуба, та моя третя, часами по кілька тижнів ми не бачилися, бо були в різних сторонах брідського повіту...

Зима із 1943 на 1944 була відносно спокійна в цих теренах. Весною 1944 року почалася більша активність німців та польських боївків. Дуже часто окремі рої заходили до поодиноких сіл і з місцевим населенням охороняли села перед нападами. Вистачало кілька серій з автомата, щоб настрашити та відігнати непрошених гостей. Цілий час була стисла співпраця з сільською самообороною. До сутичок із поляками не доходило. Вони звичайно тікали й скривалися по своїх селах...” [1, 186].

У цей перехідний період між функціонуванням УНС і розгортанням відділів УПА на теренах Золочівської округи ОУН діяло багато осередків, де члени та симпатички організації проходили військовий та ідейно-політичний вишкіл. Такі вишколи, зокрема, проводилися в районі сіл Боратин, Черниця, Ражнів, Голубиця, Соколівка, Сестратинських лісах на Волині та багатьох інших місцях. Одну з таких вишкільних баз у Боратинському лісі на Брідщині організував військовий

референт Золочівського повітового проводу ОУН Григорій Котельницький – “Шугай”, де впродовж зими 1943/1944 рр. проходили військову підготовку понад 30 членів ОУН з околиць сіл Підгірці, Загірці, Хватів тодішнього Олеського (тепер – Бродівського та Буського) району [V, 13 – 14].

Навесні 1944 р. в лісові масиви, що біля с. Романів Перемишлянського району, були стягнуті всі підвідділи УНС, УПА, вишкільні чоти та боївки ОУН Золочівської округи [I, 49 – 50]; [VI, 26]; [4, 105]. Саме тут відбулося остаточне переформування відділів УПА та створено перший в окрузі курінь Г.Котельницького – “Шугая” у складі трьох сотень: І.Котули – “Іванка”, Р.Гуди – “Тигра” та М.Кравчука – “Малинового” [IV, 286; 13].

Поряд із перерахованими відділами у спогадах учасників тих подій згадується також сотня УПА під командуванням “Сокола”, однак детальнішої інформації про її діяльність наразі не віднайдено [4, 187].

Проаналізовані джерела дають підстави також стверджувати, що впродовж весни – літа 1944 р. на теренах Золочівської округи ОУН діяло багато вишкільних чот чисельністю 50 – 60 осіб. Згадані чоти мали своїх інструкторів, які під час рейдування тереном здійснювали вишкіл стрілецтва. Після завершення підготовки особового складу підвідділу його стрільці відправлялися в регулярні відділи УПА, а інструкторський склад отримував нових рекрутів для навчання. Серед інструкторів і командирів таких вишкільних чот можна назвати Григорія Каню – “Бистрого”, Володимира Царика – “Оленя”, “Ведмедя” та інструктора-східняка “Сокола” [3; 12].

Степан Голяш у нарисі про діяльність УПА у Бродівському повіті згадує про функціонування в північній Брідщині впродовж весни – літа 1944 р. підстаршинської школи під командуванням “Сірого”. Однак на сьогодні не вдалося віднайти будь-яких документальних підтверджень існування такого вишкільного табору. Можливо, що мова йде про підстаршинську школу “Лісові чорти”, яка діяла у зазначений період на Золочівщині, проте це питання потребує подальшого дослідження.

Бойова діяльність збройних відділів Золочівщини періоду німецької окупації проводилася за трьома напрямками: протинімецькому, протирадянському та протипольському. Розглянемо найхарактерніші приклади збройних акцій відділів УПА Золочівщини за перерахованими напрямками.

На протинімецькому фронті бойові операції відділів УПА, відповідно до визначеної Проводом ОУН тактики “самооборонних дій”, зводилися до невеликих боїв та сутичок із каральними загонами, наскоків на бази та склади ворога з метою захоплення різного військового спорядження тощо.

Узимку 1944 р. сотня УПА “Чорногори” неподалік від траси Львів – Київ, що в районі с. Лучківці Бродівського району наскочила на колону німецьких машин з військовим спорядження. У результаті цієї операції вдалося захопити велику кількість взуття, зброї та амуніції, які були перевантажені на сани та доставлені у розташування повстанських відділів. Сотня без втрат відступила в напрямі с. Боратин Бродівського району [16, 56 – 57].

Досить частими були напади повстанських відділів на німецькі транспорти. Відомо про проведення численних операцій, зокрема, на території Бродівського району: біля с. Білявці знищено німецьку автомашину, а біля с. Конюшків – військову підводу [III, 43]; у січні 1944 р. в районі с. Лешнів із засідки вбито дев’ятьох німців, забрано зброю та спалено автомашину [II, 40].

У березні 1944 р. боївка ОУН зліквідувала трьох німецьких солдатів у с. Вишнівчик Перемишлянського району, які грабували місцеве населення. Того ж місяця чота УПА П.Якиміва – “Білого” – здійснила наскок на німецький лігеншафт у цьому ж селі, де захопила значну кількість продуктів для своєї сотні [16, 62 – 63]. За спогадами П. Якиміва відомо, що навесні 1944 р. його чота в районі с. Пеняки Бродівського району знищила трьох німецьких жандармів [16, 64].

18 квітня 1944 р. чоти П.Якиміва – “Білого” та І.Котули – “Іванка” з сотні УПА “Чорногори” між селами Шпиколоси та Коропчик Золочівського району влаштували засідку на каральний загін, що складався з німецьких частин СД та поліції, до складу якої входили поляки-колаборанти. Під час бою карателям, від рук яких у с. Шпиколоси загинуло щонайменше

22 українців та було спалено понад 190 селянських господарств, було завдано відчутних втрат. Повстанці ж втратили шість чоловік убитими та четверо пораненими [16, 73 – 75].

Від 1942 р. в околиці сіл Гути Пеняцької та Підгірців, де жило багато поляків, діяв перший радянський партизанський загін під командуванням П.Кундіуса. Поступово він розростався за рахунок місцевого польського, шовіністично налаштованого населення, так що 90% його складу становили поляки. Намагаючись повністю опанувати терен, радянські партизани здійснювали напади і на українські села, тероризували їхнє населення, вбиваючи при цьому місцевих активістів [6, 183 – 184].

Влітку 1943 р. на теренах округи з'явилися рейдуючі з Волині з'єднання радянських партизан, але тоді їм зуміли дати відсіч відділи УНС та місцеві боївки самооборони. Ситуація ускладнилася на початку 1944 р., коли сюди прибули значні партизанські сили, які йшли попереду фронту, що наближався до Галичини. 27 січня 1944 р. через північні села Брідщини на Радехівщину пройшло з'єднання червоних партизан чисельністю до 700 осіб, яке спалило села Нивиці і Трійця та у звирячий спосіб замордувало 36 місцевих жителів [10, 21 – 27]; [7].

Ситуацію того часу добре змальовує повстанський звіт: “Дня 20.II.44 большевицька партизанка, передершись з Волині переходила через село Пеняки пов[іту] Броди, що начислювала около 600 людей... З Пеняк згаданий загін подався до с. Гута Пенятська, одна частина тут залишилася, інша зложена з двох груп в числі до 60 чол. подалася на села Тростянець, Зарваниця, ще інша, зложена з около 80 кіннотчиків і разом до 300 чоловік подалася на села Гавареччина, Підли[с]ся, Закомар'я. Там закватувала дня 24.II в польських селах Куліки, Адами, Бортники, де перебуває до сьогодні, роблячи випадки на українські села” [10, 35].

У березні 1944 р. великі радянські партизанські з'єднання прибули в північні села Золочівської округи та села сусідньої Радехівщини, про що знаходимо детальний опис у повстанському документі: “Дня 13.III і 14.III в нашім терені в селах Бурдуляки – Козаки, Станіславщик, Монастир Брідський, Труйло, Гутисько Турянське, Потоки, Трійця квартирує банда більшовицька, яка села сильно зрабувала і знищила (Монастир

Брідський). Головно забрали всі харчеві продукти, також безроги, корови, вівці і коні з возами. Переводять сильні ревізії по хатах, всіх будинках, садах, подвір'ях, спеціальними штыками копають раз коло разу та знаходять ті всі речі, що люди позакопували чи сховали в криївках під землею” [10, 40].

Повстанські відділи Золочівщини повели наступ на ворога. У січні 1944 р. чота “Лапайдуха” спільно з боївкою СБ здійснила напад на загін радянських партизан, що перебував у с. Адами (тепер – Заводське) Буського району. Однак через неузгодженість дій між повстанським відділом і боївкою СБ акція не досяга очікуваних результатів. Ворог зазнав незначних втрат, проте був змушений залишити село та відступити в напрямі Стоянівських лісів [4, 160 – 168].

Уночі 25 лютого 1944 р. радянські партизани напали на с. Баймаки (тепер – Буського району), де в цей час перебувала повстанська чота, правдоподібно “Малинового”, яка прийняла бій з нападниками та спромоглася зупинити пограбування села [10, 36].

Є свідчення, що через два дні на хуторі Куліки поблизу села Переволочно (тепер – Буського району) відділ М. Кравчука мав черговий бій з противником, який, як і напередодні, змушений був рятуватися відступом до с. Тур'я. Ще через декілька днів на дорозі біля сусіднього присілка Вольянка чота мала збройну сутичку з радянським розвідувальним загonom та примусила його відійти [14, 81].

8 березня 1944 р. до с. Боратин (тепер – Бродівського району) прибула сотня УПА “Чорногори”, підвідділи якої розташувалися в різних частинах села, аби в будь-який момент можна було організувати надійну оборону. Увечері в одній із хат повстанці виявили та затримали трьох чоловіків у німецьких уніформах. Під час їхнього допиту один із затриманих підірвався на гранаті, від вибуху якої також зазнали поранення сотенний “Чорногора” і стрільці “Сірак” та “Скиба”. Двоє інших невідомих були знищені стрільцями сотні. Згодом радянські дослідники намагалися ототожнити їх із розвідувально-диверсійною групою Миколи Кузнецова [16, 64 – 68]; [5]. Ця версія побутує й досі.

14 березня 1944 р. повстанські відділи Золочівщини перекрили дорогу радянським партизанам, які наступали на села Тур'я й Гутисько Тур'янське. У результаті бою, що розгорівся, ворог зазнав відчутних втрат і був змушений відступити в ліс під с. Монастирок Бродівського району [10, 40].

У квітні 1944 р. вишкільні чоти “Оленя” (Володимира Царика) та “Сокола” при підтримці місцевою боївкою ОУН у лісі біля с. Пониква Бродівського району провела рішучий бій з червоними партизанами. Володимир Царик згадував (збережено мову і стиль документу): “... село Пониква. Мій відділ в силі 22 чоловік, маю наказ прогнати червоних партизан, які були в лісі при селі Пониква коло Бродів і нищили та грабували село. Получившись ще з другим відділом інструктора “Сокола” в силі 26 чоловік та місцева боївка 15 чоловік, разом 43 стрільців з доброю зброєю розпочали бій в лісі. Коло години 4-ї рано наші стрільці в силі 12 чоловік із двома кулеметами розділили червоних, бо одна частина подалась в ліс за нашими, які мали наказ помалу цофатись в глиб лісу, де чекала чота “Сокола”, а я з рештою підходив до тих що лишилися на місці. На даний умовлений знак наших чотири гранатомети почали кидати в саму середину червоних гранати, не даючи їм получитись разом з віддійшовшим відділом проти чоти “Сокола”. Тоді під обстрілом гранатометів і двох наших скорострільів червоні почали хвилюватись, не знаючи куди кинути свої сили головні, що були цілий час під обстрілом наших гранатометів. По годині бою я получився з відділом “Сокола” перервали червоних на дві частини і обі обкружили. Тоді грімке “Слава”, червоні почали стріляти, а решта їх підносила руки просячи “не стріляйте ми піддаємось, ми проти вас не хочемо воювати”, але деякі на лівому крилі ще боронились. Тоді я перекидаю з правого крила ще 10 стрільців і по півгодинному бою розоружуємо 85 червоних. Непотрібних нищемо, а деякі втікли. Ворог лишив на полі бою 45 вбитих і около 30 ранених. В наших один вбитий і трох ранених. Здобуто 6 скорострільів “Максим”, 3 гранатомети, два вози з кіньми, одну легку гарматку пошкоджену нашим гранатометом, багато награвованого селянського добра, харчів і амуніції” [3].

Протистояння на протипольському фронті особливої гостроти набуло на початку 1944 р. й вилилося в численні обопільні збройні акції, жертвами яких стало й мирне населення.

Загалом Проводом ОУН польський відтинок боротьби трактувався як другорядний. Водночас перед низовими структурними одиницями підпілля ставилося завдання уникнення протистояння між українцями та поляками. Дозволялася ліквідація тих польських шовіністичних елементів, які активно виступали проти українства. На будь-яку польську акцію терору проти українського населення місцеві проводи ОУН були зобов'язані підготувати та провести операції у відповідь на організаційні осередки польського підпілля. Усі рішення щодо проведення такої акції приймав окружний провідник [VII, 247].

13 лютого 1944 р. за розпорядженням провідника “Гонти” був проведений наскок на село Гутисько Брідське було одною з найсильніших баз польського підпілля у цьому терені. До операції було залучено сотню УПА “Чорногори” у складі трьох підвідділів. За планом операції наступ мав відбутися після п'ятихвилинного мінометного обстрілу села (задля поширення паніки) водночас із трьох напрямів, із метою витіснення супротивника у відкрите поле під удар повстанських кулеметів. Операція розпочалася вдало. Чоти “Білого”, “Іванка” та “Ткаченка” зуміли просунутись до середини села, але в цей момент на допомогу оточеним, які того дня квартирували в селі, наспіли німецькі відділи з двома бронемашинами та почали обстрілювати повстанців. Із сусіднього села відкрила вогонь німецька артилерія. Повстанському заслону вдалося бронейними кулями підпалити одну бронемашину, а другу німці покинули на полі бою. Зважаючи на втрати та ворожу перевагу, був відданий наказ про припинення операції та відступ відділів УПА [16, 58 – 60]. За різними даними, у цьому бою повстанці втратили від 2 до 11 чоловік вбитими та багато пораненими, які були доставлені на санітарні пункти у с. Літовище Бродівського району. Тут їм надавала медичну допомогу група лікарів, серед яких було четверо фахівців єврейської національності [12]; [16, 58 – 60]; [2, 185]. За версією

поляків, під час цього наскоку їхні втрати склали щонайменше 55 чоловік вбитими [17, 65 – 66].

Отже, тактика “самооборонних дій”, якою послуговувалися відділи УПА Золочівської округи ОУН, як зрештою, й інших структурних одиниць підпілля Галичини, у першій половині 1944 р. дала змогу захистити місцеве населення від свавілля і терору німецьких збройних формувань, польських та радянських партизанських загонів і водночас накопичити сили та досвід для продовження боротьби зі сталінським тоталітарним режимом, встановленим на згаданому терені у липні 1944 р.

Подальші дослідження теми уможливлять класифікацію бойових акцій відділів УПА Золочівщини та встановлення їхньої чисельності.

Джерела та література

- I. Архів УСБУ ЛО. – Спр. 1965. – Арк. 49 – 50.
 - II. Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-26295. – Арк. 40.
 - III. Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-31730. – Арк. 43.
 - IV. Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-32166. – Арк. 286.
 - V. Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-33024. – Арк. 13 – 14.
 - VI. Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-34245. – Арк. 26.
 - VII. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 11. – Арк. 247 – 252.
 - VIII. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 60. – Арк. 219.
1. Броди і Брідщина. Історично-мемуарний збірник. – Торонто, 1988. – 671 с.
 2. Голяш Ст. За волю України. Боротьба УПА в повіті Броди // Броди і Брідщина. Історично-мемуарний збірник. – Торонто, 1988. – С. 181 – 206.
 3. Життєпис уніста Царика Володимира // Архів ОУН у Мюнхені.
 4. Загоруйко Роман. Повернення зі справжнього пекла. – Новий Розділ, 2004. – 603 с.
 5. Климчук Йосип. Історія села Боратин (Частина I) // Копія машинопису зберігається у домашньому архіві Михайла Романюка у Львові.
 6. Куп'як Дмитро. Спогади нерозстріляного. – Торонто – Нью-Йорк, 1991. – 431 с.

7. Куць Євген. За Україну, за її волю. Спогади і роздуми воїна УПА (псевдо “Жук”) // Машинопис спогадів зберігається у домашньому архіві Михайла Романюка у Львові.

8. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 12: Третя Подільська Воєнна Округа УПА “Лисоня”. Документи і матеріали / ред. Є. Штендера. – Торонто, 1989. – 352 с.

9. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. – Т. 12: Воєнна округа УПА “Буг”: Документи і матеріали. 1943 – 1952. Книга 1. – Київ; Торонто : Б.в., 2009. – 800 с.

10. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. – Т. 13: Воєнна округа УПА “Буг”: Документи і матеріали. 1943 – 1952. Книга 2. – Київ; Торонто : Б.в., 2009. – 1232 с.

11. Патриляк І.К. Військові плани ОУН(б) у таємній Інструкції Революційного проводу (травень 1941 р.) // Український історичний журнал. – 2000. – №2. – С. 127 – 137.

12. Спогади Кані Григорія Андрійовича // Записав Михайло Романюк 24.09.2006 р. у м. Золочеві Львівської обл. // Зберігається у домашньому архіві Михайла Романюка у Львові.

13. Спогади Рибчинського Івана Олександровича // Записав Михайло Романюк 31.11.2003 р. у м. Золочеві Львівської обл. // Зберігається у домашньому архіві Михайла Романюка у Львові.

14. Стецишин Я. Історія Красного. – Буськ, 2007. – 216 с.

15. Туди, де бій за волю (спогади курінного УПА Максима Скорупського – Макса). – Київ, 1992. – 351 с.

16. Якимів Петро. Що записано в серці. – Львів, 2002. – 159 с.

17. Komanski Henryk, Siekierka Szczepan. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na Polakach w województwie tarnopolskim 1939 – 1946. – Wrocław, 2004. – 1184 s.

Романюк Михаил. Военные действия отделов УПА Золочевского округа ОУН в период нацистской оккупации. В статье проанализированы основные направления военной деятельности повстанческих отделов Золочевского округа ОУН от момента их создания в январе 1944 р. и до установления советской власти в регионе в июле того же года; отображены особенности боевых акций отрядов УПА на противонемецком, противопольском и противобольшевистском участках борьбы.

Ключевые слова: Золочевский округ ОУН, ОУН, УПА, боевые действия.

Romanyuk Mykhailo. Military actions of the UIA units of the OUN of Zolochiv district during the Nazi occupation. The article analyzes the main trends in the military activities of the Ukrainian Insurgent Army units of the OUN of Zolochiv district in the period from their organization in January 1944 until the crossing of the line of Soviet-German front in July of that year. It highlights the features of military actions of the UIA in the course of the anti-German, anti-Polish and anti-Bolshevik struggle.

Key words: Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), OUN of Zolochiv district, Ukrainian Insurgent Army (UIA), fighting.

УДК 94 (477.83) “ХХ”: 37

Г 19

Микола ГАЛІВ

**ВЧИТЕЛЬСТВО ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ
ДРОГОБИЧЧИНИ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ
(1941 – 1944)**

У статті на основі аналізу архівних документів, матеріалів пресових видань та досліджень науковців-істориків розкривається становище учительських кадрів початкових та середніх шкіл Дрогобицької округи дистрикту “Галіція” (1941 – 1944). Зокрема проаналізовано такі аспекти: зміни чисельності та національного спектру, фахова підготовка та підвищення кваліфікації, матеріальне забезпечення педагогів.

Ключові слова: *вчителі, народні (початкові) школи, гімназія, Дрогобицька округа, нацистська окупація.*

У сучасних реаліях України зростає суспільний та науковий інтерес до складних, часто суперечливих подій Другої світової війни. Історики намагаються об’єктивно, різнобічно і глибоко висвітлити різноманітні аспекти згаданої проблеми, зокрема значну увагу присвячують умовам життя українського суспільства в період гітлерівської окупації (1941 – 1944 рр.). Помітне місце у їхніх наукових пошуках займає дослідження системи освіти (мережа шкіл, учителі, учні тощо) різних окупованих регіонів України. У цьому контексті актуальним є з’ясування становища учительських кадрів на теренах Дрогобиччини окресленого періоду.

Стан освіти періоду нацистської окупації – одна з найменш досліджених сторінок історії вітчизняної культури. Протягом минулого двадцятиріччя світ побачили цікаві праці В.Гінди [2], П.Доброва та М.Бистрої [4], Л.Задорожної [6], які розкрили систему освіти на Житомирщині, Донбасі та Дніпропетровщині

у 1941 – 1944 рр. Важливе значення для наукового опрацювання проблеми українського шкільництва зазначеного періоду має монографія чеського науковця Б.Єржабкової “Освіта і німецька шкільна політика в Райхскомісаріаті Україна” [20], яка написана на основі використання широкого кола джерел з німецьких архівів. Шкільництву західноукраїнського регіону років окупації присвячені дослідження Н.Антонюк [1], О.Луцького [9], Г.Стефанюк [13]. Так, львівська дослідниця Н.Антонюк, спираючись в основному на матеріали періодичної преси, окреслила становище української культури загалом та освіти зокрема в Генеральній губернії протягом 1939 – 1944 рр. Історик О.Луцький охарактеризував умови українського шкільництва власне в окупованій Галичині (1941 – 1944 рр.), присвятивши увагу чисельності, підготовці, умовам праці українських вчителів краю. Згадані дослідники вивчали здебільшого українську освітню сферу, не торкаючись польського та німецького шкільництва. Натомість Г.Стефанюк у своїй кандидатській дисертації висвітлила стан різнонаціональних шкіл і учительства під час німецької окупації (1941 – 1944 рр.), однак у доволі широкому географічному аспекті Західної України. З огляду на це їй довелося характеризувати політику окупантів щодо освіти не лише Галичини (Генеральна Губернія), а й Волині (рейхскомісаріат “Україна”). Згадані автори опрацьовували становище українського шкільництва, а відтак і вчительства, без детального аналізу регіонально-краєзнавчих аспектів проблеми. Тож праць вузько-краєзнавчого характеру, зокрема й стосовно Дрогобиччини, на сьогодні немає. Це й спонукало нас до вивчення та розкриття становища педагогічних кадрів загальноосвітніх шкіл Дрогобиччини окресленого періоду, що і є метою нашої статті. Зауважимо, що географічні рамки роботи охоплюють межі так званої Дрогобицької округи дистрикту “Галіція”, яка з 1 серпня 1941 р. перебувала у складі Краківської Генеральної Губернії. Загалом Дрогобицька округа включала міста Дрогобич і Борислав та 85 сіл і присілків.

Характеризуючи становище вчительства початкових та середніх шкіл Дрогобиччини періоду нацистської окупації, проаналізуємо такі аспекти: а) зміни в чисельному та етнічному

складі; б) фахова підготовка та підвищення кваліфікації; в) матеріальне забезпечення педагогів.

Одним із першочергових завдань організації народного шкільництва було формування кадрового педагогічного потенціалу навчальних закладів. Проблема учительських кадрів на той час постала доволі гостро. Восени 1941 р. у дистрикті “Галіція” лише українських шкіл відкрилося майже 3000. Для навчання дітей потрібно було відразу 7 тис. учителів, а стало до праці приблизно 5 тис. Такий стан, зазначає Н.Антонюк, був зумовлений низкою факторів, насамперед тим, що у радянські часи шкільна влада заповнювала вчительські посади людьми без належної педагогічної освіти, частково вчителями зі східних земель, а решту – підготовленими на короткострокових курсах “педагогами”. Німецька шкільна влада не визнала кваліфікації таких учителів. Натомість, щоби відкрити народні школи, дозволено залучати всіх, хто закінчив хоча б польську гімназію з т.зв. малою матурою (шість класів гімназії давнього типу, восьмий клас радянської середньої школи і вище) або тих, хто закінчили три роки вчительської семінарії. Усі вони вважалися “допоміжними вчителями” [1, 41]. Заповненню учительських вакансій мало сприяти й створення у Самборі учительської семінарії, де навчалося 187 учнів. При ній діяли семимісячні матуральні курси, на які приймали усіх, хто закінчив гімназію. Улітку 1942 р. було запроваджено двомісячні матуральні курси, де навчалося 163 учителів-помічників [1, 59]. Ці заходи мали, на думку німецької влади, сприяти не лише ліквідації браку педагогів, а й заміні некваліфікованих (допоміжних) учителів на кваліфікованих.

Окреслюючи зміни в *чисельному та етнічному складі* вчителства Дрогобицької округи, зауважимо, що на теренах галицького дистрикту діяли школи з українською, польською та німецькою мовами навчання. Звісно, кількість українських шкіл, а відтак і вчителів була найбільшою. На кінець 1941/42 навч. року у 87 українських школах Дрогобицької округи працювали 273 учителі: у 32 школах I ступеня – 37 осіб; у 21 школі II ступеня – 60 вчителів; у 34 школах III ступеня – 176 педагогів [IV, 87]. Однак улітку 1942 р. було прийнято рішення закрити

три українські школи в окрузі, але кількість учителів збільшити до 291 [IV, 90 зв].

Проте заповнити вакансії влада так і не спромоглася. На 27 березня 1943 р. у Дрогобицькій окрузі працювали 274 учителі-українці [I, 56 – 65 зв]. Приймаючи тезу, що у початкових школах на один клас повинен припадати принаймні один учитель, повністю укомплектованими педкадрами слід уважати школи в Доброгостові, Уличному, Підбужі, Губичах, Кропивнику Новому, Трускавці, Тинові, Гаях, Вижніх, Дерезичах, Болахівцях, Волі Якубовій, Раневичах, Станілі, Михайлевичах, Почасевичах, Винниках, Довгому біля Меденич, Лужку Долішньому та майже всі однокласні школи. Однак учителів бракувало у трьох школах с. Орів (було 9 вчителів на усі заклади), у семикласній школі с. Східниця (4 учителя), у семикласній школі с. Ластівки (2 учителі), у шестикласній школі с. Летня (4 учителя), у семикласній школі с. Стебник (5 учителів), у семикласній школі с. Нагуєвичі (5 учителів), у п'ятикласній школі с. Залокоть (2 учителі) тощо. Загалом за нашими підрахунками на 340 класів українських народних шкіл Дрогобицької округи у той час не вистачало щонайменше 66 вчителів.

Останній шкільний рік під німецькою окупацією продовжив загальну тенденцію зменшення чисельності українського вчительства. Згідно з документами шульамту, на березень 1944 р. в україномовних початкових школах Дрогобицької округи працювали 252 педагоги, а вже на 12 червня 1944 р. – лише 205 учителів [I, 143 – 144 зв, 193 – 197]. Звісно, деякі школи зберегли свої кадри, зокрема дрогобицькі школи № 1 і № 2, де у той самий час працювали відповідно 9 та 11 педагогів [I, 142]. Однак більшість шкіл втрачали педагогічні кадри, як через матеріальне становище, так і наближення фронту. До слова, двоє вчителів з Дрогобиччини вступили до дивізії “Галичина”: Мартин Айхлер (Ейлер) зі Східниці та Степан Положин з Літині [I, 117].

Окрім народних (початкових) навчальних закладів, на Дрогобиччині діяла єдина середня школа – Державна гімназія з українською мовою навчання (Дрогобич), яка розпочала навчальний процес у грудні 1941 р. Її викладацький колектив

формувався з колишніх гімназійних професорів, яких оминув енкаведистський терор 1939 – 1941 рр. Зокрема, директором Дрогобицької української гімназії став її колишній очільник Михайло Бараник. Загалом педколектив Дрогобицької гімназії було сформовано протягом грудня 1941 – березня 1942 рр. Учителями працювали: М.Байрак – латинська і німецька мови, М.Калужняцька – українська мова, В.Козак – латина, о. А.Кот – релігія, О.Кушак – польська мова і математика, А.Лепкий – мистецтво, С.Липинський – фізика, хімія і німецька мова, Г.Опалка – руханка, Б.Пірко – співи, О.Полянський – німецька мова, Б.Попель – історія і географія, М.Рабій – німецька і українська мови, Р.Смалько – біологія, В.Кульчицький – історія і географія, А.Огородник – співи, С.Смольницький – математика, фізика, хімія, Г.Зубрицький – історія і географія [1, 4]. Дещо пізніше розпочали працю в гімназії С.Залітач (математика) та Неверлі (німецька мова) [12, 464].

Польське шкільництво стосовно педкадрів переживало майже ті ж проблеми, що й українське, однак дещо меншою мірою. Забезпечення шкіл педагогами було кращим. Для прикладу, на 17 листопада 1941 р. у 27 польських школах Дрогобицької округи працювали 85 педагогів [II, 16 – 17]. Протягом першого навчального року відбулося зростання педагогічного складу польських шкіл: на 22 липня 1942 р. там працював 101 учитель, навчаючи 4462 учнів [IV, 91]. Отже, на одного вчителя припадало 44 учня. Німецькі освітні власті планували, що 1942/43 навч. році, після закриття школи в Нейдорфі та реорганізації деяких інших навчальних закладів у польських школах працюватиме 93 вчителів. Однак реалії виявилися більш суворими – було закрито дві школи, а кількість учителів скоротилася до 87 осіб [IV, 87, 91].

На 27 березня 1943 р. навчальний процес у польських школах Дрогобицької округи забезпечували 86 учителів [I, 51 – 55], найбільше у школах Борислава – 37, Дрогобича – 22, села Рихтичі (разом з Хатками) – 8 осіб. У школі с. Меденичі навчали 4, Липовця, Солонського, Трускавця – по 2, Волощі-Зади, Підбужа, Летні, Східниці, Гаїв-Потоку, Стебника, Майдана – по 1 вчителю. Усі вони володіли повною учительською кваліфікацією,

тож допоміжних учителів у польських школах округи не було. Зауважимо, що не всі педагоги польських шкіл за національністю були поляками. Зокрема у трьох польських народних школах Дрогобича працювали українські вчителі О.Рабій, М.Дворян, М.Байрак, О.Білас, М.Дуцяк, В.Іваненко [II, 16 – 17].

Учительські кадри німецьких шкіл формувалися переважно з фольксдойчів, інколи російських німців та рейхснімців. Щоправда, не всі фольксдойчі працювали винятково в німецьких школах. На Дрогобиччині майже всі педагоги-фольксдойчі власне працювали у ненімецьких школах. Зокрема, у польських та українських школах Дрогобича вчителювали фольксдойчі Я.Лобос та О.Гіммель. Російські ж німці займали учительські посади в німецьких школах Кьонігсау (В.Покровська), Трускавця (М.Енгельгардт), Нейдорфа (Р.Брейтенбюхер), Угартсберга (Е.Пельц) [III, 22].

Загалом німецьких шкіл, а отже, і їх учителів, налічувалося небагато. У чотирьох німецьких школах Дрогобицької округи протягом 1942/43 навч. року працювали 10 педагогів [IV, 87]. Оскільки вони навчали 387 учнів, то на 1 вчителя припадало майже 39 школярів. У 1943/44 навч. році кількість німецьких шкіл на Дрогобиччині зросла до семи (Дрогобич, Борислав, Кьонігсау, Нейдорф, Угартсберг, Трускавець, Стебник), проте чисельність учителів збільшилася незначно – до 12 осіб (на 20 травня 1944 р.) [V, 27].

Порівняно з українським і польським, німецьке шкільництво не відчувало такої гострої кадрової проблеми, що пояснюється особливо уважним ставленням окупаційних властей до освітніх потреб власне німецького населення. Загалом, протягом німецької окупації в українських, польських та німецьких початкових школах Дрогобицької округи працювало від 385 (у 1942 р.) до 304 (1944 р.) учителів. У Державній українській гімназії Дрогобича педколектив складався з 17 – 19 викладачів і директора.

Підвищенням кваліфікації вчительства займалися як німецькі шкільні власті, так і українські громадські організації, зокрема Українське учительське об'єднання праці (УУОП). Як відомо, на “сходинах” учителів Дрогобицької округи 1 лютого 1942 р. було створено Учительську секцію. До її проведу

ввійшли: голова – Г.Зубрицький, заступник голови – Б.Попель, секретар – Д.Беч, харчові референти – Є.Кузів, М.Рабій, М.Попель, організаційний референт – М.Дворян, референт народного шкільництва – П.Лопата, референт середнього і фахового шкільництва – М.Бараник, референт передшкілля – Л.Яросевич [5], [16]. Протягом 1942 р. Учительську секцію реорганізовано у регіональну структуру УУОП, яке діяло під егідою УЦК та його окружних представництв. Завдання УУОП, засоби їхньої реалізації були покликані підвищувати фахові знання учительства, співпрацювати зі шкільною владою, а також здійснювати акції самопомоги.

Звісно, першість у вдосконаленні методично-педагогічної підготовки вчителів належала німецькому шульамту, очолюваному окружним шкільним радником. Власне крейшульрат кожної округи проводив щорічні загальні конференції учителів народних шкіл. Так, згідно з пресою інформацією, окружний шкільний радник Білау на 19 листопада 1942 р. скликав конференцію учителів Дрогобицької округи задля ознайомлення їх з новими методами навчання німецької мови. Для 150 учителів в українській школі № 1 (Дрогобич) проведено три показові уроки німецької мови, після яких виголошено два реферати з методичної тематики [19]. Наступну конференцію вчителів Дрогобиччини крейшульрат Білау скликав на 22 вересня 1943 р. Цього разу показові лекції провели вчителі української школи №. 1 М.Созанська та Є.Кузів [17].

Окрім загальних окружних конференцій, за розпорядженням німецьких шкільних властей практикувалися “районні” предметні конференції (на зразок радянських кушових семінарів), які здебільшого охоплювали учителів тих шкіл, що належали до сіл певної волосної громади. Подібні заходи для українського вчительства проводило й УУОП. Для обговорення і вирішення окремих питань навчального процесу в кожній окрузі двічі на рік збирались обласні з'їзди вчительства [1, 60]. Крім того, окружні УУОП, задля більш ефективної праці, також поділялися на райони. На чолі кожного з них перебував окремий співробітник мужа довір'я УОК. Зокрема, у грудні 1942 р.

УУОП Дрогобицької округи було поділено на п'ять районів: Дрогобицький, Меденицький, Бориславський, Східницький, Підбузький. Уже 19 грудня співробітник мужа довір'я в Підбузькому районі директор школи П.Трускавецький скликав сходу вчителів, до програми яких увійшло вироблення “напрямних” УУОП [15]. Дещо пізніше було створено ще два райони УУОП: Грушівський і Стебницький. Праця з учителями в кожному районі включала конференції, де виголошувалися реферати, проводилися показові лекції та обговорювалися статті з фахових журналів [14]. Зокрема, 19 липня 1943 р. у Дрогобичі відбулася конференція учителів Дрогобицького і Меденицького районів, а 20 липня така ж конференція була проведена у Бориславі для педагогів Бориславського і Підбузького районів [8].

Характеризуючи *матеріальне становище* рядового учителя, слід зазначити, що воно було основною причиною зменшення кількості українського та польського вчительства. Матеріальне забезпечення педагогів складалося з оплати праці (грошами та харчовими карточками), надання вчителям земельних наділів (у селах) і помешкань (у селах та містах), продовольчої та грошової допомоги з боку Українського і Польського окружних (допомогових) комітетів.

Визначаючи заробітну плату, німецькі власті передовсім орієнтувалися на розмір платні, котру отримував конкретний вчитель до 31 серпня 1939 р. З огляду на це, в дещо кращому становищі опинилися польські вчителі. З цього приводу газета “Стрийські вісті” (19 лютого 1942 р.) писала: “Також і під оглядом розміру платні польські вчителі стоять краще ніж українські, бо за Польщі українських вчителів кривджено, а німецька влада визнає платні до 31.8.39 р.” [11]. Отже, відновлювалася довоєнна оплата праці вчителів відповідно до посадових груп. Так, учителі, що належали до найнижчої 12-ї групи, щомісяця могли отримувати 100 зл. Належність до найвищої 5-ї групи давала право на отримання 700 зл., але в усьому галицькому дистрикті посадовців такої групи не було навіть серед учителів-поляків. Загалом учителі отримували в середньому 200 зл. Для порівняння, шкільні інспектори заробляли 300 – 500 зл., учителі німецьких шкіл – 1000 зл., а шкільні радники – 2000 зл. на місяць [21, 156 – 157].

Про заробітну плату вчителів Дрогобиччини свідчить відомість на оплату праці вчителів польських шкіл від 17 листопада 1941 р. Переважна більшість педагогів отримували платню від 170 до 380 зл. Так, 170 зл. отримували 8 вчителів, зокрема Б.Будзуляк, Й.Будзуляк (Гаї Вижні), К.Дольська (Доброгостів), М.Дуцяк (Улично), С.Попель (Нагуєвичі), А.Потоцька (Липовець). Платню 380 зл. отримували 18 вчителів, наприклад, Л.Винницька (Лужок Долішний), Й.Полянський (Борислав), Г.Винницька (Нагуєвичі), М.Ковалів (Брониця), Г.Корлатович (Дрогобич) тощо. Найчастіше виплачувалося 200, 255, 315 зл. [II, 16 – 17].

При цьому враховувався стаж роботи на педагогічній ниві, що впливав на рівень посадової групи. Так, М.Дворян, який мав суттєвий досвід праці у школах Дрогобича, отримував 380 зл. [II, 16]. Варто зазначити, що на березень 1943 р. 142 з 274 вчителів-українців (51,8%) працювали ще до 31 серпня 1939 р., решту було працевлаштовано в часи радянської та німецької окупації. Деякі ще до Другої світової війни мали загальний педагогічний стаж понад 30 років (тобто учительську працю обійняли в часи Австро-Угорської імперії), зокрема: Є.Кузів (Дрогобич) – 37 років, Д.Гоцур (Волоща) – 35 років, М.Баран (Ролів) – 34 роки, М.Ковалів (Брониця) – 33 роки, Д.Беч (Дрогобич), Ю.Адріанович (Борислав), М.Антонів (Воля Якубова), І.Стецьків (Грушів Село), П.Трускавецький (Підбуж) – 31 рік. Серед молодих вчителів, що почали учительську працю вже в часи німецької окупації, були, зокрема, В.Тустановський (Довге-Рівне, з 7.3.1942 р.), Є.Солот (Ластівки, з 1.4.1942 р.), Л.Городиська (Мражниця, з 1.9.1942 р.), М.Щедрій (Меденичі, з 1.9.1942 р.) [I, 56 – 65 зв]. Звісно, заробітна плата останніх була найнижчою.

Отримання “харчового приділу” вчителями, як і іншими мешканцями Дрогобиччини, почалося у грудні 1941 р. Власне з 1 грудня 1941 р., наприклад, у Дрогобичі запроваджувалася нова карткова система харчування. “Харчові приділи” поділялися на дві категорії: основні і додаткові. Перші отримували всі працюючі мешканці міста (в т.ч. і вчителі), другі – особи, які працювали в установах А і Б (важливі підприємства, установи, уряди тощо) [3]. Тож у грудні 1941 р. мешканці міста отримали

основний харчовий приділ, який складався з 6 кг хліба, 800 г цукру, 400 г борошна, 400 г м'яса й 80 г кави (або замінник кави) на особу. Поступово розмір “харчових приділів” зменшувався. Уже в січні 1942 р. відчувалася нестача хліба. У березні того ж року споживчі крамниці Дрогобича за харчові картки на одну особу видали по 5,6 кг хліба для дорослих і 4,2 кг – для дітей [10, 197]. Не завжди за картки можна було отримати відповідну продукцію, якої просто не було в крамницях. Відсутність молока, а також цукру, борошна, м'яса тощо ставала регулярною.

У сільській місцевості кожен учитель отримував земельний наділ, переважно з того шматка землі, що був закріплений за школою. Для того, щоб учитель міг користуватися шкільними земельними угіддями потрібен був дозвіл німецької Земельної інспекції. Так, чиновники шульамту у вересні 1942 р. звернулися до Земельної інспекції в Дрогобичі з проханнями від 92 учителів про дозвіл використовувати сад і поле біля шкіл. Однак тільки незначну частину прохань було прийнято до уваги [IV, 87]. На жаль, у документах не вказується розмір земельного наділу, що надавався вчителям-українцям та полякам. Відомо, однак, що німецьким педагогам виділялося 2 – 3 га землі кожному [V, 27 зв].

Загалом, попри ці заходи, становище вчителя на окупованій німцями Дрогобиччині було вкрай важким. Особливо страждали міські вчителі, які, не маючи змоги користатися з городу, змушені були жити лише на мізерну платню та “харчові приділи”, чого не вистачало і для вбогого прохарчування. Продовольчу проблему погіршували величезні контингенти із селян на користь німецького рейху, а також паводки восени 1941 і навесні 1942 рр. Реальна вартість учительського “заробітку”, що виплачувався невчасно і неповно, систематично знижувалася. Посилена інфляція водночас із порушенням обміну “місто – село” призводили до різкого зростання цін, особливо на речі першої необхідності. Оскільки ж система карткового забезпечення виявилася абсолютно недостатньою, а німецькі власті постійно відхиляли прохання про приділ додаткової порції харчів, учителі були змушені

вдаватися до послуг чорного ринку [21, 158]. Як повідомлялося в “загальному донесенні” дрогобицького крейшульрата до уряду дистрикту від 7 травня 1942 р., харчі на чорному ринку реалізовувалися приблизно за такими цінами: хлібина – 17 – 20 зл., 1 кг масла – 60 – 100 зл., картоплі – 6 – 10 зл., борошна – 20 – 25 зл., бобів – 30 зл., крупи – 30 зл., яйце – 1 – 1,4 зл., літр молока – 4 – 5 зл. “Вчитель має маленький оклад, змушений через це голодувати або жебракувати. В крайньому випадку маленька зарплата вчителя вистачає на закупівлю необхідного продовольства, коли вчитель має шматок землі”, – стверджувалося в цьому ж документі [IV, 58]. До того ж, у травні 1942 р. жоден учитель не отримав “харчового приділу” і “був залежний від милості сільських мешканців”. “Усі мої зусилля в харчовому уряді, – пише далі крейшульрат, – спрямовані на те, щоб надати безоплатно для вчителів харчові картки, залишилися без успіху. Коли учитель немає добрих знайомих, родичів і близьких, то змушений голодувати. Так, керівник школи в Рихтичах повідомив мені, що він з дружиною і 6 дітьми ледь-ледь має необхідне для життя, але так ослаблений і виснажений, що нездатний до праці. Щоденно ходить в шульамт з проханням про відпустку по хворобі і переведення до іншої округи” [IV, 58 – 58 зв].

У цих умовах значну допомогу вчителям надавали допомогіві комітети – Український і Польський. Щоправда, про діяльність Польського комітету інформації майже не збереглося. Велику допомогу надавали відділи Дрогобицького УУОП, які, крім організації навчально-методичної роботи та підвищення кваліфікації учителів, піклувалися про матеріальну допомогу потребуючим педагогам. Зокрема, з січня до жовтня 1943 р. останнім було виплачено 12630 зл. [14]. Скарбниця УУОП формувалася в основному за рахунок одноразового “вписового” (2 зл.), щомісячних членських внесків, які становили 1% від платні, а також 1 зл. на посмертний фонд, 0,5 зл. на допомогівий фонд і 2 зл. національного податку [7], [18].

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що проблема забезпечення шкіл педагогічними кадрами була однією з найбільш актуальних у процесі організації народного шкільництва 1941 – 1944 р. Чисельність учителів українських,

польських, німецьких шкіл (початкових та середньої) Дрогобицької округи, сягаючи у 1941/42 навч. році приблизно 400 осіб, поступово зменшувалася. Здебільшого це стосувалося українських та польських учителів. Причиною зменшення чисельності педкадрів, передовсім, було важке матеріальне становище рядового вчителя, що змушувало його кидати працю та йти на роботу в адміністративні установи або підприємства. Попри це, учителі все ж працювали над удосконаленням свого професійного рівня, брали участь у різноманітних педагогічно-методичних заходах, що організовувалися, зокрема, за активної участі УУОП.

Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо з'ясування становища вчительства у межах усієї окупованої гітлерівцями Дрогобицької області (1941 – 1944 рр.), порівняння його кількісних та інших характеристик із довоєнним рівнем.

Джерела та література

I. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО. – Ф. Р-1926. – Оп. 1. – Спр. 2.

II. ДАЛО. – Ф. Р-1926. – Оп. 1. – Спр. 3.

III. ДАЛО. – Ф. Р-1926. – Оп. 1. – Спр. 86.

IV. ДАЛО. – Ф. Р-1926. – Оп. 1. – Спр. 90.

V. ДАЛО. – Ф. Р-1964. – Оп. 1. – Спр. 19.

1. Антонюк Н. В. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939 – 1944 роки). – Львів : Б. в., 1997. – 232 с.

2. Гінда В.В. Освіта в роки німецької окупації у генеральному окрузі “Житомир” 1941 – 1944 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський національний ун-т імені Б. Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 20 с.

3. Гладилевич А. Нова карткова система харчування // Вільне слово. – 1941. – № 63. – 1 грудня. – С. 4.

4. Добров П.В., Бистра М.О. Система освіти в Донбасі у роки Великої Вітчизняної війни. – Донецьк : Норд-Пресс, 2006. – 273 с.

5. З життя Дрогобицького вчительства // Львівські вісті. – 1942. – Ч. 36(160). – 19 лютого. – С. 4.

6. Задорожна Л. Стан шкільної освіти в період німецької окупації 1941 – 1943 рр. // Історія в школі. – 2001. – № 11 – 12. – С. 23 – 29.

7. Заклик до вчителів. Повне організаційне охоплення українського вчительства Дрогобиччини // Львівські вісті. – 1942. – Ч. 277(401). – 4 грудня. – С. 6.
8. Конференція учителів // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 31. – 1 серпня. – С. 6.
9. Луцький О. Українське культурне життя Галичини під час німецької окупації 1941 – 1944 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць. – Львів, 1997. – Вип. 3 – 4. – С. 194 – 214.
10. Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку ХХІ ст.) / Наук. ред. Л.Тимошенко. – Дрогобич : Коло, 2009. – 320 с.
11. Народне шкільництво в Стрийській окрузі // Стрийські вісті. – 1942. – № 13. – 19 лютого. – С. 3.
12. Сольчаник А.Д. Українська гімназія ім. Івана Франка // Дрогобиччина – земля Івана Франка: Збірник географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів. – Т. 1. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто : Б. в., 1973. – С. 444 – 466.
13. Стефанюк Г.В. Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941 – 1944 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника – Івано-Франківськ, 2004. – 215 с.
14. Сходина УУОП в Дрогобичі // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 42. – 17 жовтня. – С. 6.
15. Сходина учителів у Підбужі // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 3. – 17 січня. – С. 6.
16. Учитель. Вчительство Дрогобиччини організується // Вільне слово. – 1942. – № 16. – 6 лютого. – С. 2.
17. Учительська конференція в Дрогобичі // Голос Підкарпаття. – 1943. – Ч. 41. – 10 жовтня. – С. 6.
18. Учительське Об'єднання Праці в Дрогобицькій окрузі // Голос Підкарпаття. – 1942. – Ч. 11. – 8 листопада. – С. 6.
19. Як навчати німецьку мову? Учительська конференція в Дрогобичі! // Львівські вісті. – 1942. – Ч. 271(395). – 27 листопада. – С. 4.
20. Jerabek В. Das schulwesen und die schulpolitik im Reichskommissariat Ukraine 1941 – 1944. Im Lichte deutscher Dokumente. – München : Ukrainische Freie Universität, 1991. – 240 s.
21. Król E.C. Polityka hitlerowska wobec szkolnictwa polskiego na terenie Generalnej guberni (1939 – 1945). – Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1979. – 243 s.

Галив Николай. Учительство общеобразовательных школ Дрогобыччины в период нацистской оккупации (1941 – 1944). В статье на основе анализа архивных документов, материалов прессы и исследований ученых-историков раскрывается состояние учительских кадров начальных и средних школ Дрогобычского округа дистрикта “Галиция” (1941 – 1944). Проанализированы такие аспекты: изменения численности и национального спектра, профессиональная подготовка и повышение квалификации, материальное обеспечение педагогов.

Ключевые слова: учителя, народные (начальные) школы, гимназия, Дрогобычский округ, нацистская оккупация.

Haliv Mykola. The teachers' personnel of the Drohobych region comprehensive schools in the Nazi occupation period (1941 – 1944). In the article on the basis of the archival documents, press publication materials and scientists-historians researches the condition of teachers' staff of primary and secondary schools of the Drohobych region of the district “Galicia” (1941 – 1944) has been revealed. The author has analyzed the following aspects: changing of number and national spectrum, professional training and qualification raising, material maintenance of pedagogical personnel.

Key words: pedagogical personnel, people's (primary) schools, grammar school, Drohobych region, Nazi occupation.

УДК 316.3 (477.83) “1945/1958)

П 58

Руслана ПОПП

**ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ
ДРОГОБИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
(середина 40-х – 50-ті рр. ХХ ст.)**

У статті на основі архівних документів розкривається соціальна структура населення Дрогобицької області в повоєнні роки. Простежуються основні фактори і чинники, які впливали на її докорінну трансформацію за умов відновлення та утвердження в краї радянського режиму. Показано особливості кадрової політики влади. Доводиться, що нова соціальна структура населення краю сприяла його швидкій радянізації.

Ключові слова: *Дрогобицька область, соціальна структура, робітники, колгоспники, інтелігенція, номенклатура.*

Соціальна структура населення – надзвичайно важливий соціальний регулятор еволюції суспільства. Вона визначає шляхи розвитку й ефективність економіки, оскільки різні соціальні групи посідають у ній цілком визначене становище і прагнуть до реалізації своїх інтересів. Соціальна структура має вирішальний вплив і на політичні відносини в суспільстві, які є відносинами між різними групами щодо використання державної влади. Аналіз соціальної структури у певні історичні періоди є особливо актуальним для сучасного українського суспільства, в якому спостерігаються активні трансформаційні процеси. Врахування історичних уроків економічної та соціальної політики держави, її наслідків сприятиме ефективності сучасних реформаційних заходів. Також одним із ключових моментів, який визначає сьогоденний попит суспільства на засвоєння історичної спадщини, є вивчення соціальних процесів не лише у загальноукраїнських масштабах, а й на місцевому рівні.

© Попп Руслана, 2010

Соціальні процеси, які відбувалися на західноукраїнських землях у перші повоєнні роки у радянський період розглядалась тенденційно, увага сконцентрована була лише на позитивних змінах. Серед сучасних науковців, які дають нову оцінку соціальним трансформаціям минулого, хочемо виділити публікації О.Луцького, в яких аналізується політика радянської влади щодо інтелігенції західних областей України [15]. Становище колгоспного селянства краю розкривається у працях М.Сенькова [20], [21], [22]. Соціальний статус населення російської національності дослідив І.Терлюк [23]. У наукових розвідках В.Гулая висвітлюються етносоціальні процеси, зокрема, особливості соціально-професійної структури населення західноукраїнського регіону у перше повоєнне десятиріччя [2], [3], [4]. Для сучасних досліджень характерний критичний підхід, що відбиває суперечливість та болісність процесу інтегрування західних областей України в радянську суспільну систему. Однак проблеми соціально-професійних змін у Дрогобицькій області у повоєнні роки не були повно розглянуті.

У цій статті автор ставить за мету охарактеризувати основні соціальні групи населення Дрогобицької області, особливості їхнього формування та освітній рівень, проаналізувати кадрову політику влади в умовах прискореної “радянзації” та уніфікації краю у повоєнні роки.

Соціальну структуру населення УРСР, як і в СРСР загалом, становили два класи (робітники та колгоспне селянство) й одна верства (прошарок) – інтелігенція. Саме таку модель суспільства сталінський тоталітарний режим почав формувати в повоєнні роки на західноукраїнських землях.

Здійснена у повоєнні роки індустріалізація Дрогобищини сприяла зростанню робітничого класу. Після завершення окупації Дрогобицької області тільки на нафтових підприємствах, які прискореними темпами відновлювали свою роботу, працювало близько 10 тис. робітників [IV, 34]. Численне робітництво мало стати опорою влади, адже, за офіційною ідеологією, це був політично активний, ідеологічно свідомий клас радянського суспільства. У секретній доповідній

Дрогобицького обкому партії центральному компартійному керівництву республіки у липні 1944 р. про політичні настрої населення області зазначалося, що “проявів ворожих настроїв серед робітників немає” [IV, 18].

Зростання чисельності робітників під час індустріалізації регіону, розвитку його соціально-гуманітарної сфери було у повоєнні роки дуже суттєвим. У 1946 р. у Дрогобицькій області працювало 20 472 робітники, у 1950 – 25 032, у 1957 р. робітників уже налічувалося 32 332 особи. Сюди не включені члени артілей промислової кооперації, робітники промислових підприємств колгоспів, а також робітники частини дрібних підприємств. Це 82,9% усіх працюючих у промисловій сфері області [17, 15].

Основною частиною робітництва області стала молодь, зокрема, сільська. Необхідну фахову підготовку молоді робітники отримували у ремісничих та залізничних училищах, школах фабрично-заводського навчання. Крім цього, робітників масових професій готували безпосередньо на виробництві. У середовищі робітників за характером праці виділялись такі групи: робітники висококваліфікованої праці, робітники кваліфікованої праці, робітники малокваліфікованої праці, робітники некваліфікованої праці. Проте реально існуючі серед робітників відмінності в рівневі освіти, фахової підготовки, матеріально-побутового становища, виходили за межі цих груп.

Після війни збільшення чисельності зайнятих у промисловості, як правило, здійснювалося за рахунок села, закріпилася невідповідність у розподілі працівників матеріального виробництва і сфери послуг. Питома вага промислово-виробничого персоналу Дрогобицької області до загального числа всіх робітників і службовців у 1950 р. становила 32,2% [17, 114].

У повоєнні роки радянське керівництво продовжує запроваджувати в західноукраїнському селі колгоспну систему господарювання. Абсолютна більшість селянства краю її не підтримувала. Щоб пришвидшити перетворення селянина – одноосібника на колгоспника, до тих, хто не хотів вступати до колгоспів, чинив відкритий опір, влада застосовувала засоби примусу, погроз, залякування, шантажу, провокацій, вивезення

до Сибіру і навіть убивства. “Робітничо-селянська держава”, звісно, не могла офіційно виступати проти селян. Тому репресували їх під гаслами боротьби з куркулями. За офіційними даними, на 1 серпня 1947 р у західних областях України налічувалося 16 347 “куркульських господарств”, зокрема, в Дрогобицькій області 1 419 [20, 492]. Насправді під час суцільної колективізації розкуркулювати, а тим більше ліквідувати “як клас” не було кого, адже відразу після війни органи влади конфіскували землі селянських господарств, які перевищували встановлені норми землекористування. Як правило, місцева влада керувалася минулим хлібороба. До куркулів зараховували тих, хто до вересня 1939 р. і під час німецької окупації мав міцне господарство, орендував землю, використовував найману працю. При цьому наявний майновий стан уже не брали до уваги [20, 492]. Відсутність чітких критеріїв для визначення “куркульських господарств” показують і розбіжності даних у тогочасних документах. На весну 1947 р. у Стрийському районі за звітами районного відділу сільського господарства було 80 “куркульських господарств”, за інформацією райкому партії – 170, а у рапорті райуповноваженого міністерства заготівель фігурує цифра – 400. Потрібно визнати, що не всіх селян залучали до колгоспу силою. Невелика частина бідняків і сільських наймитів під впливом сталінської пропагандистської машини шукали в колгоспах свій порятунок, вихід зі злиднів і бідувань.

До липня 1947 р. у Дрогобицькій області було найменше колективних господарств порівняно з іншими західноукраїнськими регіонами – лише 20 [19, 361]. Форсувати процес влада змогла після жовтневого виселення населення. Тоді обласне керівництво рапортувало про виселення у віддалені райони Радянського союзу 4 559 сімей (14 489 осіб). За соціальним складом це були “сім’ї куркулів – 432 (1 459 осіб); сім’ї середняків 3 146 (10 182 осіб); сім’ї бідняків – 792 (2 458); сім’ї колгоспників – 6 (20 осіб); сім’ї службовців – 53 (156 осіб); сім’ї робітників 78(99 осіб)” [8, 334]. На 20 жовтня 1947 р. колгоспів було вже 25 – це 857 господарств, 0,05% від усіх селянських дворів [19, 361]. Це набагато менші показники колективізації, ніж в інших західноукраїнських областях. Така

ситуація була зумовлена й активною антиколгоспною боротьбою ОУН – УПА в краї. Українські визвольні сили захищали трудову приватну власність селян, відстоювали розвиток вільного підприємництва. Дуже часто селяни ставали заручниками протистояння влади і національно-визвольного руху. Слушно зазначає М.Сеньків, не можна забувати, що одні нелюдськими методами насаджували антинародний колгоспний устрій, інші усіма можливими засобами протидіяли його утвердженню [20, 494]. Тільки придушивши опір підпілля, радянська влада могла формувати колгоспи.

До кінця 1948 р. за офіційними даними було колективізовано 80% селянських господарств Дрогобицької області [20, 494]. Загалом у її 25 районах у 1955 р. було колективізовано в середньому понад 99% селянських господарств та посівних площ [17, 33].

За радянської дійсності нова соціальна група західноукраїнського суспільства – “селянин-колгоспник” – опинилася в умовах повної правової незахищеності. Колгоспники не мали паспортів, несли позасудове покарання за невиконання норм відробітку трудовнів. Колгоспне селянство піддавалося і жорсткій системі економічного визиску через необґрунтовано високі податки, відсутність гарантованої оплати, особливо у грошовій формі. Лише в Меденицькому районі Дрогобицької області в 1949 р. за невиконання сільгосподатку були засуджені з конфіскацією майна 22 сім’ї селян, які не змогли сплатити податок на суму 121 095 карбованців [12, 37]. Вони не були зацікавлені в результатах своєї праці, а це породжувало соціальну пасивність.

Позитивним було те, що у повоєнні роки поступово підвищувався культурно-освітній рівень селянства. Було подолано неписьменність і малописьменність серед дорослого населення західного регіону, в тому числі селянства. Незважаючи на ідеологічну спрямованість навчання, здобувши початкову та семирічну освіту, сільська молодь змогла на курсах при МТС у школах набувати масових професій – машиністів, трактористів, комбайнерів, рільників, садівників, рахівників, бухгалтерів, санітарів, ветфельдшерів. Влада намагалася діяти і з

деяким заохоченням, не тільки будуючи школи, а й стадіони, проводячи конкурси і показові свята [21, 72].

Інтелігенції у структурі радянського суспільства відводилася роль “прошарку” між двома трудовими класами – робітниками й селянами. Вона не вважалася окремим класом, оскільки не займала самостійного становища в системі виробництва й розподілу матеріальних благ. Передбачалося, що лише у процесі соціалістичного будівництва, змінивши “свою соціальну сутність”, інтелігенція зможе перетворитися на однорідну соціальну верству, зайняти рівноправне становище поміж робітників і колгоспників. Приналежність до цього “соціального прошарку” визначалася наявністю диплома про певну професійну кваліфікацію й зайнятістю у сфері розумової праці, а якісний, моральний аспект цього явища не брався до уваги [11, 272].

Сучасні соціологи виділяють у середовищі радянської інтелігенції такі групи: 1) вищі прошарки партійної, державної і господарської бюрократії; 2) прошарки, найбільш низькооплачувані і соціально незахищені. Це інженерно-технічні працівники, рядові працівники науково-дослідних інститутів, педагогічних, медичних закладів; 3) керівники середніх за розміром і значенням підприємств, організацій, структурних ланок апарату; 4) ідеологічні працівники різних рангів і видів, особи “вільних професій”, верхівка культурно-просвітницьких організацій та педагогічних установ.

Промисловим підприємствам, культурно-освітнім і медичним закладам Дрогобицької області, які відновлювали або розпочинали свою діяльність у перші повоєнні роки потрібні були фахові спеціалісти. Малочисельна місцева інтелігенція, яка вціліла після воєнних років і залишилася у краї на час приходу радянської армії, не могла забезпечити усі кадрові потреби. Із 5 383 учителів, які працювали у Дрогобицькій області до війни, після окупації залишилося 1 800, з 648 лікарів – лише 98, з 1 346 осіб середнього медперсоналу – 86 [VII, 19]. Катастрофічно не вистачало інженерно-технічних працівників для нафтопереробної промисловості [IV, 494]. Кадрові проблеми загострювалися і у зв'язку з постійними міграційно-переселенськими процесами перших повоєнних років. Плинність

працівників на підприємствах, установах, культосвітніх закладах області, у зв'язку з виїздом спеціалістів польської національності, становила 60% [I, 12].

Тому в область масово скеровувалися інженери, вчителі, митці і лікарі. Хоча до праці і була залучена частина місцевої інтелігенції, основними мотивами керованої тоталітарним режимом міграції були саме політичні міркування. Недовіра до місцевого населення, особливо інтелігенції, стала визначальною рисою сталінської кадрової політики на західноукраїнських землях у повоєнний період. У кінці 1948 р. із 953 представників інтелігенції Дрогобича лише 216 були місцевими [III, 176, 36]. Із 40 викладачів учительського інституту влітку 1952 р. лише двоє були із західних областей України [9, 35]. Незважаючи на повоєнні випуски місцевих вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, у 1953 р. із 228 учителів Дрогобича місцевих було 34 педагоги, із 361 інженерно-технічного працівника промислових підприємств міста “195 товаришів з числа місцевого населення” [14, 687]. Така сама ситуація була й в інших містах і районах області. У Самборі із загальної кількості 45 лікарів – 6 були місцеві, з 83 осіб середнього медичного персоналу – тільки 12. Серед керівників чотирьох технікумів і торговельно-кулінарної школи Самбора місцевих спеціалістів не було, а з 67 викладачів – 16 педагогів були “західняками” [14, 688]. Місцева кваліфікована інтелігенція не задовольняла потреб радянського керівництва саме щодо соціального походження, політичних переконань, моральних принципів. Радянська влада розцінювала її насамперед як носія національної самосвідомості, натхненника “українського буржуазного націоналізму”. Це було перебільшенням, адже, як доводила боротьба ОУН – УПА з більшовицькою владою, безпосередня участь інтелігенції у ній була порівняно незначною. Утім, на свідому українську інтелігенцію було покладено відповідальність за невдачі у здійсненні радянізації краю [5, 15].

Не всі прислані спеціалісти в цей період мали й відповідний фаховий рівень. У 1945 р. шість осіб, які обіймали керівні посади в “народній освіті” Дрогобича, не мали вищої освіти. Серед інженерно-технічних працівників підприємств

міста теж було дуже багато людей без відповідної фахової підготовки [VIII, 12].

Кількісні параметри інтелігенції у повоєнні роки поступово зростали. Наприкінці 1953 р. в Дрогобичі працював 161 лікар, 263 особи середнього медперсоналу [XI, 38]. Од 1945 до 1953 рр. викладацький склад педінституту збільшився з 22 до 40 викладачів [9, 35]. За офіційними статистичними даними, кількість спеціалістів із вищою освітою у народному господарстві Дрогобицької області протягом 1950 – 1953 рр. зросла з 4 286 до 6 040 осіб [17, 117].

Кількість осіб із вищою і середньою спеціальною освітою значно поповнювалася за рахунок випускників місцевих навчальних закладів. Важливу роль у формуванні нової радянської інтелігенції міста відіграв Дрогобицький учительський інститут. У повоєнні роки, попри певні особливості набору, зберігається стала тенденція щодо збільшення кількості студентів та випускників педагогічного інституту. За період 1947 – 1954 рр. вищий навчальний заклад підготував 1 267 осіб стаціонарної форми навчання та 760 заочно [9, 35]. Загалом вищі та середні спеціальні заклади Дрогобицької області випустили протягом 1946 – 1957 років 13 463 спеціалісти [17, 148].

Значних зусиль влада докладала, щоб швидко змінити соціальний склад студентства. Зміни в соціальному складі студентства у післявоєнні роки здійснювалися переважно організаційно-механічним шляхом. До того ж порушувався нормальний цикл відтворення кадрів вищої кваліфікації, що потребував досить широкої загальної культурно-освітньої підготовки, якої не було у “класово близьких” верств населення. Жорсткий класовий підхід при формуванні студентства заклав основи для майбутнього зниження якісного рівня інтелігенції. Карні органи пильно стежили за контингентом вступників до вищих навчальних закладів та студентами. У Директиві управління в справах вищої школи від 10 жовтня 1946 р. під грифом “Таємно” вимагалось від керівництва інституту прискорити подання відомостей “про партійний, національний, віковий склад усіх студентів” [XIV, 226]. Постійні перевірки і чистки виявляли активних учасників підпілля ОУН – УПА,

“класово ворожі елементи”, що, як правило, були дітьми заможних селян, священників, мали родинні зв’язки з членами ОУН – УПА та їхніми прихильниками.

Високі темпи зростання кількості інтелігенції сприяли поповненню різних галузей господарства, освіти й культури фахівцями з вищою й середньою спеціальною освітою, засвідчували зростання інтелектуального потенціалу суспільства.

Водночас для радянської системи важливою була насамперед політична позиція спеціаліста. Засоби та методи, що їх активно застосовував режим для “перевиховання” інтелігенції, зводилися не лише до пропагандистсько-ідеологічного пресингу, а й до репресивних акцій: звільнень із роботи, депортацій, арештів, фізичних знищень. Так, у 1949 р. завідувач кафедри математики Дрогобицького учительського інституту В.М.Савронь був звільнений як такий, що “...не забезпечує ідейного виховання студентів, на лекціях допускає грубі і ворожі ідеалістичні помилки, в громадсько-політичному житті інституту проявляє аполітичність” [10, 163]. У 1951 н.р. був репресований В.І.Регей, який з 1946 р. працював викладачем німецької мови, а з 1949 по 1951 р. – заступником директора навчального закладу. Він був засуджений до 25 років таборів. До кінця 1951/52 н.р. був звільнений з роботи доцент кафедри літератури І.С.Романченко, який, як зазначалося у звіті про роботу інституту за цей навчальний рік, “проводив антирадянську діяльність і допускав у лекціях прояви буржуазного націоналізму”. У квітні 1952 р. з подібних мотивів перестали працювати у інституті кандидат історичних наук, завідувач фізико-математичного та історичного відділів П.З.Козік та кандидат філологічних наук М.Д.Коробко [9, 35].

Результатом жорсткої, детермінованої ідеологічними принципами соціальної політики тоталітарної держави стало зведення інтелігенції до широкої суспільної групи службовців. Особливе місце серед них зайняла привілейована група партійно-державної бюрократії. Її окремий соціальний статус визначався належністю до певних керівних посад (номенклатури), персональний склад якої затверджувався партійними комітетами різних рівнів – від ЦК ВКП(б) до

міських і районних партійних комітетів. Кількість номенклатурних працівників із кожним роком зростала. У першому півріччі 1946 номенклатура міськкому партії збільшилася з 297 до 367 – тобто понад 80,9% [II, 13]. Під час ліквідації Дрогобицької області у травні 1959 р. було звільнено 3 700 номенклатурних працівників обласних організацій [XII, 18].

Номенклатура, як правило, складалася з наділених зі східних областей УРСР і РРСФР кадрів. У 1944 р. у Дрогобицькій області працювало 5 783 прибулих відповідальних працівників. За своєю занятістю вони розподілялися так: 28% – це працівники органів НКВС, НКДБ, у промисловості, транспорті та зв'язку працювало 22% присланих кадрів, радянських установах – більше 8%, партійних – понад 5%, комсомольських – майже 4%, сільськогосподарських та заготівельних – 3% [VI, 1]. Усі керівні посади в обкомі партії обійняли прибулі функціонери, зокрема, першим секретарем обкому був призначений командир партизанського з'єднання. Олексенко, другим секретарем – заступник секретаря ЦК КП(б)У Горобець, секретарем по кадрах – завідувач сектором відділу кадрів ЦК КП(б)У Короленко, секретарем по агітації Запорізького обкому партії Дейнека [V, 11].

І хоча з високих партійних трибун постійно декларувалося забезпечення в західних областях широкого висування на керівну роботу місцевих вихідців, відданих радянській владі, насправді місцеві призначалися на другорядні пости. У червні 1953 р. із 268 працівників номенклатури міськкому партії з місцевого населення було лише 29 осіб. Серед 52 керівників промислових підприємств, транспортних і будівельних організацій, лише 5 походили із західних областей України, із 12 директорів шкіл – двох. Навіть директори лазні та оли йшлося санітарної очистки міста виявилися незамінними спеціалістами, про призначення на цю роботу місцевих [14, 687]. У міській раді Самбора, за винятком голови виконкому і завідувача загальним відділом працювали усі приїжджі. На Пленумі Дрогобицького обкому КП(б)У, що розглядав питання про дискредитацію місцевих кадрів у західних областях України (червень 1953 р.), секретар Дрогобицького обкому КП(б)У Костюк наголошував,

що “представники партійного апарату в переважній більшості орієнтувалися на кадри, які прибули з східних областей, не помічаючи у себе чудових працівників з місцевого населення, у яких почуття патріотизму до своєї області, міста, підприємства, чи установи не менше, ніж у прибулих сюди, можливо, на певний період людей зі східних областей [14, 687].

Невисоким був і освітній рівень номенклатурних працівників. На серпневому 1946 р. пленумі ЦК КП(б)У було озвучено майже анекдотичний приклад, коли секретар одного з райкомів Дрогобицької області, характеризуючи на політзанятті різницю між матеріалістами та ідеалістами, пояснив, що матеріалісти – це шахраї, які займаються крадіжками, самозабезпеченням тощо, а ідеалісти – це чесні люди. Це яскраво демонструє рівень надісланої зі сходу номенклатури [18, 214].

Керівні працівники державно-партійного апарату, силових структур не хотіли зважати на місцеві особливості, зневажливо ставилися до краян. допускалися зловживань та порушень закону [6, 294 – 299]; [7, 299 – 301]. “Номенклатура” вирізнялася не тільки вищим соціальним статусом, а й рівнем життя, неписані правила апаратної гри зумовлювали визначений тип поведінки; належність до владної еліти відкривала доступ до привілеїв і пільг.

Соціальні групи та прошарки, що не вписувалися у пропоновану радянською системою схему, ставали об’єктом жорстко детермінованої ідеологічними постулатами соціальної політики влади, спрямованої на позбавлення їх економічної незалежності, суспільного впливу. Антирелігійна й антицерковна політика радянської влади були направлені на знищення традиційно досить впливової верстви західноукраїнського суспільства – греко-католицького духовенства. Влада вважала, що церква і духовенство є основними перешкодами у реалізації імперських планів знищення духовності і національної ідентичності українського народу, не менш безпечним чинником, ніж УПА і підпілля ОУН [16, 553]. За даними радянських уповноважених у справах РСРПЦ, у Дрогобицькій області навесні 1945 р. нараховувалося 658 греко-католицьких храмів [1, 122].

З відновленням радянської влади на західноукраїнських землях розгортається кампанія з ліквідації УГКЦ, в якій застосовували випробувані методи: репресії проти духовенства, насильницьке навернення до православ'я, протиунійна наклепницька пропаганда та агітація. Вирішальна роль відводилася Львівському собору 1946 р., який ухвалив рішення про повернення УГКЦ в лоно РПЦ. Попри переслідування, як доводить дослідник В.Марчук, значна частина греко-католицького духовенства чинила опір комуністичному режиму, були відверті відмови прийняти православ'я, агітація серед вірних, офіційна відмова від своїх парафій та підпільна відправа церковних обрядів. Ті священники, які не приймали православ'я, діяли в незареєстрованих церквах. На перше квітня 1947 р. у Дрогобицькій області 325 священників прийняли православ'я, 34 залишалися вірними вірі. В області нараховувалося 34 незареєстрованих церкви [16, 553].

Чи не найбільший опір чинили владі греко-католицькі монахи, ще наприкінці 1945 – на поч. 1946 рр. у Дрогобичі було ув'язнено настоятеля василіанського монастиря Йосифа Лучинського. У березні 1947 р. у Дрогобицькій області залишилося 2 жіночих монастирі – один у самому Дрогобичі з 30 монахинями і другий у Самборі, де перебувало 15 сестер служебниць. До 1949 р. вони були повністю ліквідовані [1, 168 – 169].

У процесі проведення перебудови соціально-економічного життя у регіоні перестали існувати так звані “експлуататорські” прошарки суспільства: буржуазія, торговці, заможні селяни. Але, навіть застосування найжорстокіших засобів регулювання соціальної структури і зайнятості населення Дрогобицької області не дало владі змоги повністю ліквідувати так звані паразитичні прошарки суспільства (злочинців, жебраків, непрацюючих осіб працездатного віку). Зусилля більшості населення області були спрямовані на адаптацію до нової соціальної реальності й часто на пошук шляхів виживання. Боячись репресій, багато хто змінював свою професійну діяльність, працював у сферах, що не мали нічого спільного з колишньою зайнятістю. Соціальна структура тоталітарного суспільства була жорстко детермінованою жодні впливи не могли зруйнувати головної

соціальної межі – між правлячою елітою (вищих верств господарської, партійної, державної номенклатури) та рештою суспільства. Решта суспільства, що не належала до еліти, була соціально слабодиференційованою. Через відчуження від власності та влади вона не могла ефективно впливати на суспільні процеси. Соціальні переміщення в ній могли бути тільки горизонтальними, стосуючись професії, а не зміни соціальної позиції в суспільній ієрархії, позаяк реально соціальні позиції робітника, селянина, інтелігента відрізнялися мало. Слабка вертикальна мобільність підривала стимули до соціальної і трудової активності, консервувала низькі життєві стандарти переважної більшості суспільства.

Утвердження радянської влади на Дрогобиччині, як і у всіх західних областях УРСР, супроводжувалося трансформацією традиційної соціально-професійної структури населення краю. Ігноруючи регіональну специфіку, інтереси та прагнення людей, радянська влада форсованими темпами, адміністративними і репресивними методами насаджувала нову соціальну структуру, що зводилася до формули “2+1” (двох основних класів – робітників та селян і соціального прошарку – трудової інтелігенції). До кінця 40-х років у краї сформувалася чисельна соціальна група колгоспників, які перебували в умовах майже цілковитої економічної та правової незахищеності. Потреби індустріалізації, розвиток культури й освіти в регіоні сприяли швидкому формуванню робітничого класу, нової радянської інтелігенції. Водночас особливе місце в соціальній структурі суспільства зайняла нечисленна привілейована верства партійно-державної бюрократії – номенклатура. Ініційовані та керовані владою зміни соціальної структури були спрямовані на ліквідацію селян-одноосібників, дрібних торговців, ремісників, національно свідомого духовенства. Закладені в період деформації соціально-професійної сфери негативно вплинули на подальший розвиток західноукраїнського регіону.

Перспективним у дослідженні обраної теми є детальне вивчення окремих професійних груп та їх внесок у соціально-економічний і культурно-освітній розвиток краю.

Джерела та література

- I. Державний архів Львівської області (далі ДАЛО) – Ф.П. 5001.
– Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 12.
II. ДАЛО. – Ф. П. 5001. – Оп. 1. – Спр. 90. – Арк. 13.
III. ДАЛО. – Ф. П. 5001. – Оп. 1.– Спр. 176. – Арк. 36.
IV. ДАЛО. – Ф. П.5001.– Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 34.
V. ДАЛО. – Ф. П.5001.– Оп. 2. – Спр. 108. – Арк.11.
VI. ДАЛО. – Ф. П.5001.– Оп. 2. – Спр. 111. – Арк. 1.
VII. ДАЛО. – Ф. П.5001.– Оп. 2. – Спр. 51 – Арк. 19.
VIII. ДАЛО. – Ф. П. 5002. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 12
IX. ДАЛО. – Ф.П. 5002. – Оп. 1. – Спр. 152. – Арк. 124.
X. ДАЛО. – Ф. П. 5002. – Оп. 1. – Спр. 176. – Арк. 37.
XI. ДАЛО. – Ф. П. 5002. – Оп. 1. – Спр. 356. – Арк. 38.
XII. ДАЛО. – Ф. П. 5002. – Оп. 1. – Спр. 531. – Арк. 18.
XIII. ДАЛО. – Ф. Р. 2018. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 74.
XIV. ДАЛО. – Ф. Р. 2018. – Оп. 3. – Спр. 3. – Арк. 226.

1. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939 – 1950) – Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – 268 с.

2. Гулай В. Кадрова політика радянського режиму в західних областях України в перші повоєнні роки // 1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Львів, 23 – 24 вересня 1999 р. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – С. 205 – 208.

3. Гулай В. Соціально-економічні аспекти “радянізації” західних областей України (друга половина 40-х – 50-ті роки) // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка. Збірник наукових праць. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – Вип. 3. – С. 174 – 179.

4. Гулай В. Формування соціально-професійної структури населення Львівської області (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені І. Франка. Збірник наукових праць. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – Вип. 4. – С. 384 – 389.

5. Дашкевич Я. Дослідження націоналізму. Вступні уваги // Україна в минулому. Збірник статей. – Вип. 7. – Київ – Львів, 1994. – С. 7 – 18.

6. Довідка в. о. прокурора Дрогобицької області уповноваженому ЦК КП(б)У про злочинні дії партійно-радянського

активу над українцями / Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область. Книга перша. – Львів : Астролябія, 2009. – С. 294 – 299.

7. Довідка військового прокурора військ МВС Дрогобицької області про злочини працівників органів МВС і МДБ проти українського населення за 1946 рік / Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область. Книга перша. – Львів : Астролябія, 2009. – С. 299 – 301.

8. Доповідна записка Дрогобицького обкому КП(б) У про депортацію та політичні настрої населення області / Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область. Книга перша. – Львів : Астролябія, 2009. – С. 333 – 335.

9. Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка. Науково-популярне видання. – Дрогобич – Львів : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, 2001. – 328 с.

10. Історія Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка в іменах. – Дрогобич: Коло, 2005. – 224 с.

11. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К. : Основи, 1997. – 423 с.

12. Когут П.В. Колективізація в західноукраїнському селі – Львів : ЛФ УАДУ- Логос, 2000. – 80 с.

14. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. – Т. І. 1939 – 1953. – К. : Наук. думка, 1995. – 748 с.

15. Луцький О. Приборкання інтелігенції (1939 – 1953) / Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область. Книга перша. – Львів : Астролябія, 2009. – С. 581 – 596.

16. Марчук В. Українська Греко-католицька церква в 1946 – 1987 роках // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 550 – 563.

17. Народне господарство Дрогобицької області. Статистичний збірник. – Дрогобич : Дрогобицьке обласне видавництво, 1956.

18. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції 20 – 50-ті роки ХХ ст. – К. : Наук. думка, 1997. – 349 с.

19. Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2002. – 519 с.

20. Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація 40-х років // Україна : культурна спадщина, національна

свідомість, державність. – Львів : Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 488 – 497.

21. Сеньків М. Освітня політика радянської влади щодо західноукраїнського селянства (1944 – 1955 рр.) // Проблеми гуманітарних наук : Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, 2007. – С. 66 – 76.

22. Сеньків М. Західноукраїнське село : насильницька колективізація 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. – Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2002. – 292 с.

23. Терлюк І.Я. Росіяни західних областей України (1944 – 1996 рр.). (Етносоціальне дослідження). – Львів : Центр Європи, 1997. – 176 с.

Попп Руслана. Формирование социальной структуры населения Дрогобычской области (середина 40-х – 50-е годы ХХ века). В статье на основании архивных документов раскрывается социальная структура населения Дрогобычской области в послевоенные годы. Прослеживаются основные факторы, которые воздействовали на ее коренное трансформирование в условиях восстановления и утверждения в крае советского режима. Проанализированы особенности кадровой политики власти. Доказано, что новая социальная структура населения края способствовала его быстрее советизации.

Ключевые слова: Дрогобычская область, социальная структура, рабочие, колхозники, интеллигенция, номенклатура.

Popp Ruslana. The social structure of the Drohobych region population (mid 40s – 50s of the 20th century). The article based on archival documents reveals the social structure of the Drohobych regional population in the post-war period. The main factors and the factors that influenced its radical transformation under conditions of recovery and consolidation in the land of the Soviet regime have been traced. Peculiarities of the government personnel policy have been analysed. It has been proved that a new social structure of population of the region contributed to its faster Sovietization.

Key words: Drohobych region, social structure, workers, farmers, intelligentsia, nomenclature.

УДК 94 (477.83)“1944/1952”

С 31

Михайло СЕНЬКІВ

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА (1944 – 1952 рр.)

У статті проаналізовано форми і методи колективізації західноукраїнського села. Зокрема, показано, що побої, залякування, шантаж, провокації, арешти, депортації, вбивства, податкова політика тощо. звужували соціальну базу визвольного руху, отже відкривали дорогу до організації колгоспів.

Ключові слова: західноукраїнське село, колективізація селянських господарств, репресії, депортації, тоталітарний режим, визвольна боротьба.

У другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. в західноукраїнському селі тоталітарний режим здійснив насильницьку колективізацію, яка супроводжувалася нечуваною жорстокістю, депортаціями населення у віддалені регіони СРСР. Сотні тисяч селян були відчужені від приватної власності. У жертву сталінській доктрині соціалізму було принесено долі багатьох невинних людей, знищено одвічний селянський уклад. Однак саме цей етап у його драматичній долі упродовж багатьох десятиліть усіяко спотворювався радянською історіографією, яка прагнула оправдати негативи й обґрунтувати аграрну політику більшовицької партії та радянського уряду. Проте, широкий доступ до колись утаємничених архівних документів та матеріалів звільняє дослідників від нав'язаних комуністичною партією методологічних, ідеологічних та догматичних принципів, відкриває необмежені можливості для відтворення правдивої картини історії українського селянства, насамперед ХХ ст.

За роки незалежності України опубліковані праці Б.Яроша, А.Кентія, Ю.Киричука, О.Ленартовича, А.Русначенка, В.Барана та ін., які висвітлюють соціально-політичні процеси 40-х – поч. 50-х рр. ХХ ст. у західних областях [1]. Зокрема, Ю.Киричук, А.Русначенко, О.Ленартович проаналізували національно-визвольну боротьбу, А.Кентій – спротив ОУН – УПА радянському режиму, Б.Ярош – політику тоталітарного режиму щодо мешканців західного регіону України. Однак форми і методи колективізації західноукраїнського села у них розкрито фрагментарно. Автор робить спробу заповнити цю прогалину.

Колективізацію західноукраїнського села умовно можна поділити на три етапи. Перший припадає на роки початкового становлення радянської влади (1940 – пер. пол. 1941) та її відновлення (1944 – 1946), коли виникали окремі колгоспи. На другому етапі (1947 – 1948) почалася суцільна колективізація та масове відчуження селянина від власності, розгортався жорстокий терор проти національно-визвольного руху та депортаційно-пересельницькі акції. На третьому етапі (1949 – 1952) завершено суцільну колективізацію, утверджено колгоспний лад, а селянина перетворено в новітнього кріпака, підірвано соціально-економічну базу національно-визвольного руху.

Загалом переважна більшість селян не підтримувала ідею колгоспного ладу. Адже у селянській психології століттями вкорінювалося почуття власника землі. Важко уявити, щоб селяни, які протягом багатьох віків боролися за землю, поспішали її добровільно позбутися і вступити до колгоспу. Вони прагнули одержати від нової влади землю у приватну власність і вільно на ній господарювати. це можна було здійснити тільки шляхом насилля.

У перші післявоєнні роки радянська влада спрямувала головний удар проти заможної частини селянства. За даними фінансових і заготівельних органів, у 1945 р. у семи західних областях (без Закарпаття) налічувалось 65 тис. куркульських господарств. Вони становили 4,8 відсотка загальної кількості селянських господарств і володіли 13,8 відсотками земельних угідь. Близько 3 тис. дворів налічувалося на Закарпатті [V, 3]. Це

були сильні господарства, які мали у своєму розпорядженні землю, пасовища, худобу, тяглову силу, господарський реманент, уміло та ефективно господарювали, виробляли основну частину товарного хліба.

Органи влади почали конфіскацію землі в господарствах, що перевищували встановлені державою норми землекористування. У Закарпатській області в грудні 1945 р. встановлювалися такі верхні межі землекористування: для низинних округів – 6 га, для гірських – 8 га орної землі. В інших західних областях України з введенням у дію закону про обмеження куркульського землеволодіння величина господарств зменшилась і складала в середньому 8,6 га орної землі на один двір [III, 28]; [IV, 2].

Селян залучали до колгоспів грубими, насильницькими методами: податковим пресом, погрожуванням, залякуванням, шантажем, провокаціями, вивезенням на Сибір і навіть убивствами. У Волинській області за перше півріччя 1947 р. лише офіційно зареєстровано 34 випадки порушення законності під час організації колгоспів (побиття громадян, вилучення в них майна, погроза зброєю) [13, 349].

Під гаслом боротьби проти куркулів – “кровопивців-лихварів” та “посібників – українських буржуазних націоналістів”, розгорнулася кампанія “розкуркулювання”. У західних областях “куркулів” як таких на той час уже не було, йшлося фактично про селян-трударів, які мали трьох або чотирьох коней та корів, деякі селяни зрідка використовували найману працю. З літа 1947 р. фактично розпочалося масове відчуження селянина від власності та перетворення його в наймита. Термін “куркуль” політизувався, тому розкуркулюванню підлягали селяни будь-якої категорії як носії приватновласницької ідеології.

Саме з 1947 р. водночас із позаекономічним примусом посилювався податковий прес, як головний засіб знищення селянина – самостійного господаря. Третього червня 1947 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову “Про порядок заготівлі сільськогосподарської продукції в куркульських господарствах Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Ровенської, Волинської і Чернівецької

областей”. Постанова збільшувала на 50 відсотків норми поставок сільсько-господарської продукції, а термін її здачі скорочувався на 1 – 3 місяці [6, 133].

Місцеві органи влади розгорнули перереєстрацію так званих куркульських господарств. Їх насправді самочинно визначали працівники НКВС, голови сільських рад, секретарі партійних осередків, сільські активісти. І тут певною мірою виявлялося свавілля партійно-радянського апарату та абсолютна незахищеність селянина. За офіційними даними, на 1 серпня 1947 р. у західних областях України нараховувалося 16 374 т. зв. куркульських господарств, у т.ч. у Волинській області – 3 941, Дрогобицькій – 1 419, Львівській – 2 126, Рівненській – 2 235, Станіславській – 1 645, Тернопільській – 2 209, Чернівецькій – 877, Закарпатській – 1 920 [6, 132].

Згідно з постановою Ради Міністрів УРСР від 23 серпня 1947 р. “Про оподаткування сільських господарств західних областей УРСР”, на господарства з прибутком 10 тис. крб у рік встановлювалися надбавки до податку у розмірі 50 відсотків, до 15 тис. – 75, більше 15 тис. – 100 відсотків [6, 134].

У 1947 р. норма зернопоставок з одноосібника зросла на 25 відсотків: картоплі – на 100, молока – на 70, м’яса, шерсті – на 300. Крім того, визначалася поставка яєць – 300 шт. з господарства на рік та обов’язкова продаж державі шкіри від забитої худоби. З’являється також указ Верховної Ради Союзу РСР “Про державний податок на кон’юнктурні прибутки куркульсько-заможних господарств західних, Ізмаїльської і Чернівецької областей Української РСР”. Розмір податку встановлювався у сумі 1000 крб з кожного гектара землі. За несплату податку все майно селянина, за винятком житлового будинку, одягу та предметів побутового користування, конфіскували [І, Ленартович О., 56].

Селяни, які не бажали пов’язувати свою долю з колгоспом, сплачували натуральний податок у декілька разів більший, ніж ті, котрі виявляли покірність владі. Якщо завдання і було виконане, давали додаткове. І знову селянин вишукував можливості з ним справитися. Та влада на цьому не заспокоювалася: обкладала додатковим, і так доти, доки в коморі нічого не залишалося. Отже, і хліба у селянина вже не

було, і завдання хлібопоставки не виконувалося. Зате була підстава подати справу до суду. Селянину довелося вибирати: тюрма або колгосп.

Деякі господарі першими змушені були вступати у колгоспи, сподіваючись уникнути великих податків. Так, заможний селянин села Біляшів Ковельського району Волинської області Т.Антонюк після того, як йому призначили податок майже у дві тисячі крб, подав заяву до колгоспу. Він мав 16 га землі, трьох коней, п'ять корів, кінну молотарку та інший інвентар, який змушений був передати колгоспу [11, 480]. А.Ващук із с. Повурськ цього ж району, маючи 22 га землі, вступив до колгоспу після того, як йому призначили понад дві тисячі карбованців податку [І, Ярош Б., 1999, 111, 112].

Економічний тиск держави на селянські господарства щороку посилювався. 1949 р. у Волинській області одноосібні господарства площею до 2-х га зобов'язані були здати з кожного гектара 273 кг зерна, 2 – 5 га – 377кг; 5 – 7 га – 468 кг, більше 7 га – 559 кг. Норми поставок могли змінюватись місцевими органами влади у бік підвищення до 50 відсотків [II, 41]. На Станіславщині господарства до 2-х га землі здавали від кожного гектара 90 кг зерна, 2–5 – 120 кг, 5 і більше – 170 кг зерна [4, 478]. У Чернівецькій області на селян, що мали 2 га землі, накладали хлібоздачу в 20 ц з га [І, Русначенко А., 362]. Унаслідок такої економічної політики більшість індивідуальних господарств зuboжили.

Водночас у кожному районі формувалися групи партійно-радянського активу та органів МВС і МДБ, які роз'їжджали по селах для примусового створення колгоспів. У с. Самушин Заставнівського району Чернівецької області лейтенант МДБ Ведерников залякував селян: “Якщо завтра не подаш заяви до колгоспу, то я тебе заарештую” [10, 656]. У с. Іспас Вишницького району уповноважений райкому партії погрожував селянам депортацією до Сибіру [10, 656]. Внаслідок шантажу було колективізоване с. Топорівка Заставнівського району Чернівецької області. Улітку 1947 р. було заарештовано 80 селян. Перед ними поставили вимогу: тюрма або колгосп. Залякані селяни, всупереч своїй волі, подали заяви до колгоспу [10, 656].

Масові безчинства чинила група партійно-радянського активу на чолі із завідувачем парткабінету райвиконкому Будком, організовуючи улітку 1948 р. колгоспи в Колківському районі Волинської області. Усіх селян, які відмовлялися вступити до колгоспу, заганяли у підвал біля сільради с. Комарово. Уночі почергово заводили у приміщення сільради і розпочинали ексекції. Селян на руках піднімали до стелі, пускали на підлогу або підставлену лаву. Ф.Головінському і Д.Ащуліку одягали на голову відро, б'ючи зверху палкою. Селянин Будь від побоїв знепритомнів. Один з активістів всунув непритомному у руку олівець, зробив підпис про вступ до колгоспу [II, 71].

У с. Кукуріки Головнянського району цієї ж області заснуванням колгоспу займалася група радянсько-партійного активу у складі 19 осіб на чолі із секретарем райкому партії. Уночі 12 серпня 1948 р. селян силою зброї зігнали до сільради, але бажаного результату не досягли. Відтак біля дверей сільради виставили озброєну охорону. Селян почергово заводили в окрему кімнату. Тут їх жорстоко били, поки не “переконали” в перевагах колгоспного ладу [II, 71].

У села часто приїжджали уповноважені з району, заганяли селян у хату-читальню, клуб або школу. Один із представників влади оголошував про створення колгоспу і ставив запитання: “Хто проти організації колективного господарства? Прошу голосувати”. Як правило, всі, боячись репресій, мовчали. Тут селянам підсовували готові заяви, на яких вони ставили свої підписи або хрестики. Від усіх мешканців села вимагали передати колгоспу свою землю і худобу.

У багатьох випадках селяни ставали колгоспниками, навіть не підозрюючи цього. У с. Дядьківці Рівненської області заяву про вступ до колгоспу Є.Марафічука скріпили хрестиком місцеві активісти, стверджуючи, що це зробила його донька. Селянин скаржився, вимагав повернути йому озимину, відібрану в нього як у колгоспника. Відповідь голови райвиконкому була стандартною – “відмовити” [I, Ленартович О., 59].

Задля хороших результатів створювалися фіктивні колгоспи. У селах Майдан та Зелений Дуб Мизоцького району Рівненської області земля, коні, реманент не були усупільнені.

Кожен селянин самостійно сів і збирав урожай на своїй ділянці. Установлений план хлібоздачі місцеві органи влади розподіляли серед селян. Подібне було у с. Княже Золочівського району Львівської області та багатьох інших [8, 18]; [6, 123].

У с. Луч Лисятинський Стрийського району Дрогобицької області 1949 р. було створено колгосп, до якого вступило 28 господарств (зі 110). Районні організації включили його до списку сіл суцільної колективізації і довели план засипки насіння на кожне господарство. Голова колгоспу повідомив секретаря Стрийського райкому КП(б)У, що багато селян відмовляються здавати насіння, оскільки не вважають себе колгоспниками. “Заявіть селянам, – відповів секретар, – хто не бажає бути колгоспником, нехай подає про це письмову заяву” [8, 17]. Звичайно, ніхто нічого не писав, бо такі заяви стали б “перепусткою” до Сибіру або інших віддалених районів СРСР.

Уповноважені Корецького РК КП(б) Рівненської області Кравець і Мархай у с. Голичівка важко побили вдову Теклю Родованюк за те, що відмовилася віддати до колгоспу свого коня. Вони також жорстоко розправилися з одноосібником Павлом Ворощуком. Спочатку його побили і скривавленого закрили в льох, потім роздягли, облили водою і зачинили в холодну комору. У такий спосіб селянина-одноосібника “переконували” у перевагах колективного господарювання [10, 696].

Особливо підступні провокації щодо непокірних селян здійснювали спецгрупи МДБ, які жили по декілька місяців у лісах, видаючи себе за підрозділи УПА. Вони приходили на хутори чи села, провокуючи селян до налагодження зв’язків із місцевими відділами повстанців. Якщо селяни вчасно не виявляли провокацію, то справа закінчувалася арештом та конфіскацією всього майна. У с. Свидник Турківського району Дрогобицької області прибуло 100 енкаведистів у формі повстанців. Селяни не розпізнали провокації, стали жертвувати харчами, розповідати про учасників визвольного руху. Відтак багатьох мешканців села заарештували. Їх жорстоко допитували: били, виривали волосся і зуби, ламали руки, саджали на розпечене залізо [5, 655 – 659].

Спецгрупа Здолбунівського відділу МДБ Рівненської області у вересні 1948 р. приїхала на хутір Загребля. Вона вимагала від Петра Дембіцького зібрати від хуторян 30 ц хліба. Селяни відмовилися, і тому через кілька днів до П.Дембіцького знову прийшли озброєні люди і, погрожуючи розправою, вимагали виконати їх наказ. Переляканий П.Дембіцький запряг коня, повантажив на підводу 3 мішки власного зерна і повіз на вказане місце. Тут його схопили і відправили до райвідділу МДБ [10, 702, 703].

Радянські карально-репресивні загони знищували хутори, мешканці яких найбільш затято виступали проти колективізації та допомагали повстанцям їжею, одягом, житлом. Хутірська система перешкождала владі контролювати селян повністю.

Ліквідація хуторів особливо активізувалася на завершальному етапі колективізації. Протягом 1950 – 1952 рр. було зігнано з батьківської землі власників 91 226 хутірських господарств, з них 69 245 розселили в західних областях, 21 581 – у південних регіонах України, а деяких депортували у Сибір. Руйнування хуторів продовжилося з новою силою після 4 липня 1952 р., коли з'явилася чергова постанова ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР “Про виселення господарств з хуторів у західних, Ізмаїльській, Чернівецькій і Закарпатській областях УРСР”, яка зобов'язувала місцеві органи влади до 1 жовтня 1952 р. виселити ще 51 350 дворів [10, 854].

Водночас зростала кількість депортованих – учасників національно-визвольної боротьби та членів їхніх родин, а також тих, що чинили опір колгоспному ладу. Їх вивозили в Сибір, Крайню Північ, Казахстан як “куркулів”. У Станіславській області до списку “куркулів” потрапили селяни Ілля Скуба та Наталія Сивак. Скуба мав будинок, сад, дві корови і 0,5 га землі, а Сивак – будинок, корову та 0,15 га землі [2, 1 вересня].

Перша хвиля депортацій припала на жовтень 1947 р., друга – на кінець 1948 р., що було пов'язано з переходом до суцільної колективізації. Протягом 1947 р. було виселено 26 612 сімей, або 76 986 осіб, 1948 р. – відповідно: 2 623 і 8 224 особи. Ще більших масштабів ця акція набирає з 1949 р., коли депортували усіх “куркулів”. Секретар ЦК КП(б)У Л.Мельников вимагав від представників влади на місцях застосовувати вимір:

“колгосп або Сибір”. Усього за 1948 – 1949 рр. було депортовано 30 тисяч осіб, яких кваліфікували як “куркульський” елемент [І, Кентій А., 60].

18 серпня 1950 р. Рада Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У ухвалили виселити 1 200 господарів-куркулів із західних, Чернівецької та Закарпатської областей за межі Української РСР з конфіскацією належного їм майна [10, 795]. Це мотивувалося тим, що серед 152 тис. селянських господарств, які залишилися, поза колгоспами, є мовляв, частина “куркулів”, які завдають шкоди колгоспам, зокрема їхньому організаційному зміцненню.

Виконуючи директивні вказівки центру, місцеві органи влади розпочали нову хвилю пошуків “куркулів” та “українських буржуазних націоналістів”. До них зараховували всіх тих, хто чинив опір колгоспному ладу та всій тоталітарній системі. Із західних областей у 1951 р. до Сибіру було вислано 1 445 “куркулів” [3, 351]. Водночас цілими партіями вантажили у вагони “українських буржуазних націоналістів”, “андерсівців”, “сектантів” і вивозили у віддалені райони СРСР. За неповними даними, у 1939 – 1953 рр. із Західної України у східну частину СРСР вивезено 2 196 170 осіб, або 20,5 відсотка усього населення краю [7, 171].

Крім адміністративного тиску, сталінський режим надалі вдавався до широкої соціальної демагогії. Уся ідеологічна машина сталінського режиму була спрямована на пропаганду колгоспного ладу. З цією метою проводилися різні наради, семінари, конференції, лекції, екскурсії, використовували радіо, кіно, пресу. Хоча пропаганда і соціальна демагогія широко використовувалися, однак не вони були визначальними. Фактично до початку 1952 р. у західному регіоні України насильно було колективізовано 95,2 відсотка селянських дворів, що складало 99,2 відсотка посівної площі [9, 146].

Отже, для створення економічної бази тоталітарного режиму та придушення національно-визвольного руху компартія намагалася за допомогою карально-репресивних органів утвердити колгоспний лад. Побої, залякування, шантаж, провокації, арешти, депортації, вбивства, податкова політика і тощо. звужували соціальну базу визвольного руху, а відтак відкривали дорогу до організації колгоспів. Так за сталінським

“рецептом” була здійснена “революційна перебудова” західноукраїнського села – селянина відчужено від власності, знищено хлібороба-годувальника, господаря землі.

Результати дослідження можуть бути використані для написання узагальнюючих робіт з історії селянства.

Джерела та література

I. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр.127.

II. ДАВО. – Ф. П. 6. – Оп. 1. – Спр. 257.

III. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр. 40.

IV. ДАЗО. – Ф. П.1. – Оп.1. – Спр.144.

V. Центральний державний архів громадських об’єднань України. – Ф.1. – Оп. 16. – Спр. 453.

1. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30-50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект). – Луцьк : Настір’я, 1995. – 176 с., 1995; Його ж. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30 – 50 років ХХ ст. – Луцьк : Вежа, 1999. – 182 с.; Ленартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944–1950 рр. – Луцьк : Вид-во Волинського ун-ту, 1998. – 152 с.; Баран В. Україна: новітня історія (1945 – 1991). – К.:Інститут українознавства НАНУ, 2003. – 670 с.; Кентій А. Нариси боротьби ОУН – УПА в 1946 – 1956 рр. – К. : Б.в., 1999. – 110 с.; Киричук Ю. Нариси історії українського національно-визвольного руху 40 – 50-х років ХХ ст. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 2000. – 304 с.; Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. – К. : Пульсари, 2002. – 518 с.

2. Вівчар Б. Як нас виселяли // Галичина. – 1990. – 1 вересня.

3. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади 1946 – 1947 рр. Т. 2. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 1998. – 540 с.

4. Крайківський О. “Визволителі”. – Дрогобич : Відродження, 1998. – 816 с.

5. Літопис Української Повстанської Армії. Т.16. – Торонто – Львів, 1987.

6. Масловский В.И. В борьбе с врагами социализма. Очерки истории классовой борьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины. 1939 – 1950 рр. – Львов : Вища школа, 1984. – 186 с.

7. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX – XX ст.). – Львів, 2001. – 360 с.

8. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Згадка на сумні роковини. – К.: Принт. вид. Інституту історії АН УРСР, 1990. – 25 с.

9. Сеньків М.В. Західноукраїнське село: насильницька колективізація – 40 – поч. 50-х рр. XX ст. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 2002. – 296 с.

10. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944 – 1953 роках. Нові документи і матеріали. – К. : Дніпро, 1998. – 942 с.

11. Сушик І. Волинське село у перше повоєнне десятиріччя (1944 – 1953) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С. 480.

12. Шаповал Ю. Політичний терор в Україні в 20 – 50-і роки XX ст. // День. – 2001. – 1 вересня.

13. Шаповал Ю.І. Мороз перед “відлигою” // Історія України. Нове бачення. – Т. 2. – К. : Україна, 1996. – С. 329 – 362.

Сеньків Михайл. Некоторые вопросы коллективизации западноукраинского села (1944 – 1952). В статье проанализированы формы и методы коллективизации западноукраинского села. В частности, показано, что побои, устрашение, шантаж, провокации, аресты, депортации, убийства, налоговая политика и т. п. сокращали социальную базу освободительного движения, открывали дорогу к организации колхозов.

Ключевые слова: западноукраинское село, коллективизация крестьянских хозяйств, репрессии, депортации, тоталитарный режим, освободительная борьба.

Sen'kiv Mykhailo. Some issues of the peasants collectivization of the west-Ukrainian region (the second half of 40-s – the beginning of 50-s). In this article it has been analysed forms and methods of the peasants alienation from their property in the post-war period, it has been thrown light upon the process of strengthening of the social-economic base of the bolshevist totalitarianism in the west-Ukrainian region.

Key words: West-Ukrainian village, collectivization, repressions, depressions, total regime, liberation struggle.

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

**АНТИРАДЯНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НА ТЕРЕНАХ
ДРОГОБИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД
“ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ” (1955 – 1957 рр.)**

У статті вперше на основі невідомих та маловідомих архівних матеріалів відтворена опозиційна ситуація у Дрогобицькій області у 1955 – 1957 рр. Автор дослідив особливості діяльності репресивно-каральної системи на вказаній території, простежив діяльність антирадянських організацій. Показано, що навіть після ліквідації організованого Руху Опору радянська влада не почувалася впевнено.

***Ключові слова:** визвольний рух, Дрогобицька область, репресивно-каральна система, агентура, духовенство, сектанти, єговісти, п'ятидесятники.*

Важливим і водночас малодослідженим залишається питання функціонування радянських владних структур на західноукраїнських землях після придушення визвольного руху 1940 – 1950-х рр. Водночас із процесом десталінізації у тодішньому суспільстві спостерігалися посилення критичних настроїв щодо хрущовського керівництва. Це активізувало боротьбу владних структур із проявами інакодумства та проведення масових арештів за звинуваченнями в “антирадянській пропаганді й агітації”. Радянська влада на цих теренах ніколи не почувалася впевнено відчуваючи відверту неприязнь місцевого населення. Цьому передусім сприяла сама політика комуністичних владних структур, репресивно-каральна діяльність органів МДБ-МВС, які поводили себе як відверті окупанти, ігноруючи місцеві звичаї і традиції. Саме тому необхідно здійснити переоцінку суспільно-політичних подій хрущовської “відлиги”.

Відсутні спеціальні дослідження, у яких висвітлюється суспільно-політичне становище у Дрогобицькій області УРСР (1955 – 1957). Звичайно, окремі аспекти цього питання, зокрема становища на західноукраїнських землях, аналіз суспільних настроїв українського населення упродовж десталінізації висвітлені у працях А.Кентія [2], Ю.Киричука [3]. Комплексно питання суспільно-політичного становища висвітлює А.Русначенко [4]. Окрім цього, автор проводить паралелі між національно-визвольним рухом 1940-х – 1950-х рр. і дисидентством. Методологічне значення для дослідження зазначеної проблеми має праця В.Барана [1]. У праці автор дає визначення поняття “десталінізація”, здійснює її періодизацію, з’ясовує причини початку процесу та висвітлює хід його проведення. З огляду на відкриття нових документів стане можливим висвітлення згаданої проблеми у контексті окремої області.

Метою статті є висвітлити процес функціонування підпільних опозиційних до радянської влади структур, а також охарактеризувати заходи, які використовували репресивно-каральні органи у боротьбі проти них. Вибір хронологічних рамок дослідження обумовлений тим, що у 1955 – 1957 рр. масово повертаються з ув’язнення колишні підпільники, відбувається XX з’їзд, на якому проголошується десталінізація, та революція в Угорщині.

Опозиційний антирадянський рух складався: а) з осіб, які брали участь у боротьбі 1940 – початку 1950-х рр.; б) з осіб, які повернулися із ув’язнення, відбувши термін або підпавши під реабілітацію; в) різних релігійних організацій, заборонених радянською владою.

Окреслюючи загальні масштаби боротьби 1940 – 1950-х рр. зазначимо, що після вигнання німців на території Дрогобицької області діяли: Дрогобицький окружний провід ОУН, 7 надрайонних, 26 районних і більше 100 кущових. У 1947 р. із Польщі на територію області перейшло більше 10 відділів УПА. Незважаючи на ліквідацію масштабного й організованого Руху Опору, у Дрогобицькій області наприкінці 1952 р. окремі підпільні групи та особи діяли до середини 1950-х рр. Наприклад, станом на 1 серпня 1955 р. Управлінням і міськ-райапаратами УКДБ по Дрогобицькій області розшукували 93 оунівських

нелегалів, у тому числі: керівників підпілля – 6, “бандитів ОУН” – 51, терористів – 7, членів ОУН – 20, посібників – 9 [VI, 160]. Однак це дало у 1955 р. чекістам звітувати про повну ліквідацію підпілля [IV, 2, 81].

Вище керівництво держави усвідомило, що масовими репресіями досягти остаточної перемоги над визвольним рухом не вдасться і тому пішло на переговори з ув'язненими колишніми керівниками підпілля [2, 85 – 86]; [3, 301]. Варто зазначити, що Л.Берія одним з перших намагався усунути з політичного лексикону слово “бандит” щодо представників визвольного руху. Зокрема, розглядаючи боротьбу українців, він зазначав, що немає “ніяких бандитів, а лише є націоналістично налаштована частина населення” [2, 85 – 86].

Ліквідація підпільного руху у Дрогобицькій області далася радянській владі великими зусиллями. Говорити про зведені кількісні показники вбитих, заарештованих чи легалізованих досить важко, оскільки у документах за той самий період наявні різні цифрові дані. Наприклад, в одному із узагальнюючих документів зазначалося, що протягом 1944 – 1955 рр. у Дрогобицькій області було вбито – 16 213, заарештовано – 16 830, з'явилося з повинною – 6 350 осіб [VIII, 159, 160, 162].

За іншими даними, протягом 1944 – 1954 рр. у Дрогобицькій області за “контрреволюційні злочини” було заарештовано і засуджено 19 505 осіб, серед них до вищої міри покарання (ВМП) – 209 осіб, до 25 років – 3874 осіб, 20 – 520, 18 – 20, 17 – 31, 15 – 1 190, 10 – 9 490, 8 – 356, 7 – 324, 6 – 79, 5 – 1 119, 4 – 68, 3 – 127. Однак до спецтаборів та інших місць для дальшого ведення слідства було доправлено 2 104 особи [II, 40, 59]. Ці розбіжності пояснювалися тим, що раніше подані відомості були складені на основі річних статистичних звітів про заарештованих за “контрреволюційні злочини” осіб. У процесі слідства, особливо на осіб, заарештованих колишнім Управлінням МВС, у багатьох випадках злочини були перекваліфіковані на “неконтрреволюційні” статті КК УРСР, а частина справ упродовж судового розгляду завершена повністю. Усі ці особи були вилучені зі згаданих відомостей, які склалися за статистичною картотекою тільки на осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, і тому точніші за попередні [II, 41].

Дещо відрізняється інформація про тих, хто з'явився із повинною чи легалізувався. Зокрема, у довідці “Про тих, хто з'явився з повинною, і легалізованих підпільників, членів ОУН і інших категорій осіб по Дрогобицькій області” станом на 25 грудня 1954 р. зазначалося, що всього у Дрогобицькій області з 1944 р. з'явилося з повинною 8 893 підпільників. Серед них убито підпільниками, заарештовано, ліквідовано після повторного переходу у підпілля, виїхало в Польщу і померло 1 316. Таким чином обліковувалося 7 577 осіб. Із них не здали зброї – 168 осіб. На території області проживало “бандитів” – 585, членів ОУН – 253, посібників – 552, інших – 4 873 [V, 63]; [I, 1]. З-поміж тих, хто з'явився і легалізувався, в агентурній мережі перебувало – 255 осіб, у тому числі: підпільників – 91, членів ОУН – 40, посібників – 54, інших – 70. Окрім цього, в розробці тих, хто з'явився із повинною і легалізувався, використовувалося 606 інших агентів [I, 2]; [V, 64].

Окремо необхідно сказати ще про одну категорію осіб, що були вороже налаштовані до радянської влади (а отже, складала потенціальних учасників опозиційного руху). Ідеться про примусово виселених осіб, переважно членів сімей оунівців та повстанців, яких, звісно, у табори не саджали, але переводили на спецпоселення. Зокрема, протягом 1944 – 1952 рр. з території Дрогобицької області було виселено 10 694 сімей, або 36 051 особу. У тому числі сімей: підпільників – 4366, членів ОУН – 3 028, симпатиків – 2 839, андерсовців – 32, “куркулів” – 19, єговістів – 410. З них звільнено 662 сім'ї, або 2 151 особа [II, 42 – 43].

Після смерті Й.Сталіна відбувається часткова демократизація режиму. Рада Міністрів СРСР 15 травня 1956 р. ухвалила постанову “Про скасування обмежень по спецпоселенню з членів сімей українських і білоруських націоналістів, звільнених від заслання на поселення”, реально це був дозвіл на повернення додому.

У 1955 – 1956 рр. на територію Дрогобицької області прибула значна кількість осіб, які відбували покарання за антирадянську діяльність. Офіційна влада негативно ставилася до звільнених з ув'язнення націоналістів і членів їхніх сімей. Однак процес повернення на батьківщину не був тривалим. Після Угорської революції 1956 р. налякана радянська влада заборонила колишнім керівникам і активним членам підпілля

повертатися додому. На території області проживало 7 944 особи, які повернулися з місць ув'язнення, в тому числі 229 колишніх членів ОУН, 1363 – колишніх керівників підпільного та повстанського руху, 1 743 членів сімей учасників ОУН, 3 875 колишніх посібників [IV, 2, 81].

Варто зазначити, що особи, які поверталися із заслання, продовжували підтримувати відносини з тими, хто ще залишався у тюрмі. Перебуваючи на засланні, багато підпільників починали там створювати антирадянські організації. Зокрема, у Воркуті Луцик, Володимир Юрків і Ярослав Чав'як створили “превентивний центр”, почали спілкуватися з оунівцями, які перебували на волі. На одній із нарад “центру” Луцику було доручено написати інструкцію з організації мережі ОУН у районах Воркути. Написана ним інструкція була поширена серед оунівців і окремі керівники груп використовували її в антирадянській діяльності [IV, 59]. Колишні підпільники також використовували зв'язки зі знайомими, що залишилися проживати в Росії, для отримання коштів, на які купували друкарські машинки, папір і прагнули продовжувати націоналістичну діяльність [IV, 60].

Характеризуючи поведінку осіб, які повернулися із ув'язнення, наголосимо, що значна частина з них не змінила ідейних переконань, мала намір відновити антирадянську діяльність. Вони поширювали “провокаційні чутки”, погрожували окремим радянсько-партійним працівникам і активістам, агітували проти вступу до колгоспів і комсомолу [II, 44]; [III, 135]. Колишні підпільники перебували під наглядом не лише органів репресивної системи, а й осіб, які так чи інакше прагнули “вислужитися” перед радянською владою. Характерно, що навіть на колишніх націоналістів, які відверто співпрацювали з режимом, довели свою відданість останньому, робилися доноси [II, 50].

На території області був постійний контроль за тими, хто прийшов із повинною легалізувався або листувався з рідними за кордоном, а також за тими, кого вважали родичами і зв'язковими керівників ОУН Степана Бандери, Андрія Мельника, Миколи Лебедя, Лева Ребета, Ярослава Пришляка та ін. Наприклад, у довідці “Про стан агентурно-оперативної роботи апарату Уповноваженого УКДБ при СМ УРСР по

Дрогобицькій області в Турківському районі” зазначалося, що виявлено 599 осіб вихідців із Турківського району тих, хто не повернувся, а на його території проживають родичі чи знайомі. Приблизно 100 осіб мешканців району листуються з рідними чи знайомими, які проживають у США, Англії, Канаді, Австрії, Західній Німеччині та інших країнах [V, 129].

Окрім того, особливий контроль здійснювався за частиною тих осіб, які повернулися із заслання. Зокрема, у звітах репресивно-каральних органів зазначалося, що останні вживають заходів до відновлення активної націоналістичної діяльності, мають наміри придбати зброю, друкарську техніку і грошові засоби.

Спецоргани особливу увагу приділяли агентурі, завербованій із колишніх засуджених підпільників. Від них довідувалися про плани колишніх підпільників, а також про їхню діяльність у роки ув’язнення. Наприклад, управлінням КДБ по Дрогобицькій області була завербована агент “Травнева” (псевдо змінено), яка повернулася з ув’язнення. Під час вербування та в процесі роботи вона повідомила, що 1955 р. з Карагандинського до Тайшетського ВТТ серед осіб, які брали участь у відомому антирадянському повстанні політв’язнів, прибула Анна Коцур, яка зуміла підбрала однодумців і створила націоналістичну групу у складі 9 осіб. Учасники групи агітували ув’язнених не підкорятися табірній адміністрації, відзначали релігійні і національні свята, складали і поширювали серед в’язнів різноманітні націоналістичні вірші й пісні, закликали берегти сили та здоров’я для майбутньої боротьби за Самостійну Україну. При звільненні з ув’язнення Коцур доручила своїм однодумцям налагодити зв’язок з націоналістичним підпіллям і повідомляти її письмово [IV, 353 – 354].

Як уже зазначалося, радянська влада була чужою для місцевого населення, особливо після масового повернення із ув’язнення колишніх підпільників. Саме тому було переглянуто понад 5 тисяч архівно-слідчих справ на українських націоналістів, які прибули з місць ув’язнення. Однак 223 особи, проживання яких було небажане в західних областях України, переміщено до інших областей СРСР. На 54 особи порушено провадження про відміну рішення Комісії президії Верховної ради СРСР і повернення їх до ВТТ, щодо 6 осіб, рішення вказаних комісій скасовано, і їх доправлено до таборів [IV, 354].

Під пильне “око” репресивно-каральних органів потрапили не лише колишні підпільники, а й церква та інші організації. Зокрема, чекісти зафіксували на території Дрогобицької області 13 колишніх троцькістів і 30 сіоністів. Крім того, за їхніми підрахунками, в області діяло 638 зареєстрованих церков, у яких служили 230 священників, частина із яких залишалася “прихильниками Ватикану”. На обліку перебувало близько 70 уніатських священників, монахів, які відмовлялися від приєднання до російської православної церкви і нелегально проводили релігійні обряди. А також діяло 16 польських костелів, які обслуговувало 7 ксьондзів [IV, 3, 82].

Згідно з офіційними даними, уже станом на 1 червня 1955 р. на території Дрогобицької області проживало понад 20 уніатських священників, які відмовилися від воз’єднання із православ’ям і покинули церкви, однак надалі продовжували здійснювати релігійні обряди в будинках вірян. Робота з активізації “розробки” уніатського духовенства і монахів проводилася у згідно з наказом КДБ при Раді Міністрів СРСР № 00405 і розробленими планами Управління КДБ при РМ УРСР по Дрогобицькій області. Згідно з планами УКДБ, передбачалася розробка вороже налаштованої частини духовенства і монахів, викриття уніатського підпілля і націоналістичних організацій, які діяли під релігійним прикриттям, виявлення каналів зв’язку з Ватиканом.

Для прикладу, управлінням КДБ були взяті в активну “розробку” уніатські священники Антон Ключик і Іван Цегелик, які перебували на оперативному обліку [V, 71]. Цегелик у 1947 р. був переселений із Польщі і невдовзі налаштував зв’язок з підпільниками, яким неодноразово надавав схованку для ночівлі, матеріальну допомогу і продукти харчування. Зв’язок із підпіллям І.Цегелик підтримував до 1951 р. Він відмовився від приєднання до православ’я, офіційно залишив церковну роботу, однак продовжував здійснювати релігійні обряди в своїй квартирі. 1954 р. І.Цегелик встановив зв’язок із колишніми уніатськими священниками, які повернулися із ув’язнення, зокрема Стефаном Яворським, разом із якими займався “уніатською діяльністю”. С.Яворський раніше служив капеланом колишнього Перемиського єпископа Й.Коцеловського, вів антирадянську діяльність, за що 1947 р. був заарештований і засуджений Особливою нарадою при МДБ СРСР до 5 років ВТТ. Відбувши

покарання, він удруге був засуджений до виселення на спецпоселення у Красноярський край, звідки наприкінці 1954 р. повернувся до Дрогобицької області. Проживаючи на території області, Яворський продовжував підтримувати зв'язки з ув'язненими, колишніми членами капітули Перемиської єпархії і ректором духовної семінарії у Перемишлі Іваном Кузичем, від яких отримував вказівки щодо проведення релігійної діяльності [V, 72].

Греко-католицьке духовенство було негативно налаштоване до радянської влади. Згаданий Яворський у травні 1955 р. через І.Цегелика дав доручення всім уніатським священикам не здійснювати релігійних обрядів над комсомольцями, доки вони не розірвуть зв'язки з ВЛКСМ. До слова, чекісти стверджували, що ці вказівки Яворський отримав від митрополита Й. Сліпого, який перебував у в'язниці [V, 72 – 73].

Практично все греко-католицьке духовенство Дрогобицької області виступало проти радянської влади. Уніатські священики та ченці встановлювали і підтримували зв'язки із членами підпілля, переховували їх від переслідування органів радянської влади, надавали матеріальну підтримку, проводили серед віруючих антирадянську агітацію, за завданням підпілля поширювали антирадянські націоналістичні листівки та відправляли для підпільників різноманітні обряди. Деякі з метою продовження діяльності офіційно переходили у православ'я, однак обряди продовжували здійснювати у греко-католицькій формі [VII, 20, 27 – 29, 33 – 34].

Для усунення цих “проявів” у планах заходів МДБ СРСР із ліквідації оунівського підпілля і його збройних груп у західних областях України, звітах репресивно-каральних органів за 1952 р. передбачалося створення легендарного центру уніатського підпілля на чолі з перевіреною агентурою органів МДБ. Створення такого центру здійснювалося на нараді з начальниками 5-го відділу. МДБ УРСР розробив план оперативно-чекістських заходів із підготовки до створення легендарного центру уніатського підпілля для західних областей України з метою підпорядкування впливу спецорганів діяльності уніатського підпілля, ліквідації його керівних

організаційних ланок, перехоплення каналів зв'язку з Ватиканом та оунівським підпіллям [VII, 142 – 143].

Ще однією проблемою для радянської влади у Дрогобицькій області була активна антирадянська діяльність підпілля сектантів, єговістів і п'ятидесятників, яке нараховувало 800 членів. Існувала також легальна мережа євангельських християн (450 осіб), одна синагога з 40 віруючими і група адвентистів сьомого дня (20 осіб) [IV, 3, 82].

Для ліквідації діяльності антирадянських організацій керівний і оперативний склад 4 відділу протягом 1955 – 1957 рр. особливо активно працював над розширенням агентурного апарату. Зокрема, станом на 15 травня 1957 р. у провадженні відділу було дві агентурні справи, 38 справ-формулярів, 6 розшукових справ і 7 справ попередньої оперативної перевірки.

Оперативний склад 2 відділення (начальник Дягилев) провадив агентурно-оперативну роботу щодо виявлення і призупинення діяльності антирадянських елементів серед молоді та інтелігенції, сіоністів “єврейських буржуазних націоналістів”, учасників колишніх антирадянських політичних партій. Для цього було завербовано 28 агентів і 7 утримувачів явочних квартир, заведена 1 агентурна справа, 1 справа-формуляр і 4 справи попередньої оперативної перевірки. За проведення антирадянської діяльності заарештовано 2 особи (Вернер, Фоменко) із 6 особами проведена профілактика [IV, 7]. Загалом агентурний апарат відділення складався із 49 агентів, які приймалися на 9 явочних квартирах. У провадженні були 1 агентурна справа на 8 осіб, 10 справ-формулярів і 4 справи попередньої оперативної перевірки.

Іншим напрямком роботи органів КДБ у Дрогобицькій області була “розробка” троцькістів, правих та інших членів антирадянських політичних партій. Управління КДБ Дрогобицької області мало агентурні і слідчі матеріали, які характеризували питання виникнення троцькістських організацій на території області [V, 95]. На це була спрямована діяльність апарату, який складався із 4-х оперативних працівників [V, 130].

У 1956 р. – січні – квітні 1957 р. на території області зареєстровано 102 злочинних прояви, які радянська влада класифікувала як “збройне підпілля”. Вжиті заходи дали змогу спецорганам розкрити 74 злочини, з них 5 убивств, 2 замаху на вбивство, 23 підпали будинків, 36 випадків поширення

антирадянських листівок і анонімних документів, 7 інших акцій. До кримінальної відповідальності притягнуто по лінії прокуратури 30 осіб, які здійснили згадані злочини, із 12 особами проведено профілактику. Для розшуку авторів і поширювачів антирадянських документів органами КДБ було завербовано 25 агентів [IV, 10].

Незважаючи на успіхи у боротьбі проти цих організацій, навіть у репресивно-каральних органів виникали проблеми, пов'язані з відсутністю агентури серед греко-католицького духовенства, яке відмовилося від возз'єднання з російською православною церквою, легальних общин евангельських християн баптистів і адвентистів сьомого дня, а також п'яти католицьких костельних общин. Незначною виявилася й кількість агентури серед троцькістів і сіоністів, а також членів єговістського підпілля. На території області діяла єговістська “стрєфа”, в яку входили 3 “відділи”, а всього нараховувалося до 700 осіб, із яких 53 були взяті на оперативний облік. УКДБ по цій лінії використовувало 39 агентів, однак лише 12 із них – єговісти, інші 27 до єговістського підпілля не належали і вести глибоку “розробку” його членів не могли [IV, 18].

Отже, попри боротьбу з визвольним рухом, у 1940-х – 50-х рр. радянській владі не вдалося остаточно викоринити і придушити антирадянські настрої. У зв'язку з лібералізацією суспільно-політичного режиму (десталінізація, “відлига”, реабілітація ув'язнених) активізували діяльність вороже налаштовані до влади особи – переважно колишні учасники ОУН і УПА (як ті, хто залишився у підпіллі, так і звільнені з ув'язнення), а також представників релігійних об'єднань. На цій основі у Дрогобицькій області поступово формувалися зародки дисидентського руху.

Перспективним напрямом дослідження є вивчення питань антирадянської діяльності колишніх підпільників та релігійних організацій у Дрогобицькій області в 1960-х рр. та формування на їхній основі дисидентських організацій.

Джерела та література

- I. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 12 (1960). – Спр. 41. – 192 арк.
- II. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 12 (1960). – Спр. 42. – 192 арк.

- III. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 12 (1960). – Спр. 44. – 314 арк.
IV. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 12 (1960). – Спр. 46. – 422 арк.
V. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 12 (1960). – Спр. 47. – 141 арк.
VI. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 12 (1960). – Спр. 48. – 299 арк.
VII. ГДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 20 (1960). – Спр. 1. – 259 арк.
VIII. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 74. – 331 арк.

1. Баран В. Україна: новітня історія 1945 – 1991. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.
2. Кентій А. Нарис боротьби ОУН – УПА в Україні (1946 – 1956 рр.). – К. : Інститут історії України НАН України, 1999. – 111 с.
3. Киричук Ю. Український національний рух 40 – 50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів : Добра справа, 2003. – 464 с.
4. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. – К. : Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. – 519 с.
5. Русначенко А. Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940 – 1980-х років. – К. , 1999. – 354 с.

Ильницький Василь. Антисоветская деятельность на территории Дрогобычской области в начальный период “хрущевской оттепели” (1955 – 1957). В статье впервые на основе неизвестных и малоизвестных архивных материалов воспроизведена оппозиционная ситуация в Дрогобычской области в 1955 – 1957 гг. Автор исследовал особенности деятельности репрессивно-карательной системы в указанном регионе, проследил деятельность антисоветских организаций. Показано, что даже после ликвидации организованного Движения Сопротивления советская власть не чувствовала себя уверенно.

Ключевые слова: освободительное движение, Дрогобычская область, репрессивно-карательная система, агентура, духовенство, сектанты, иеговисты, пятидесятники.

Ilnytstkyi Vasyl. Anti-soviet activity in the Drohobych region at the beginning of the “Khrushchov thaw” (1955 – 1957). For the first time, in the article on the basis of the unknown and not popular archived materials the oppositional situation in the Drohobych region in 1955 – 1957 has been revealed. The author has explored the activity peculiarities of

the repressive-punitive system on the indicated territory, traced the activity of the anti-soviet organizations. It has been shown that even after liquidation of the organized Resistance Movement the soviet power did not feel confidently.

Key words: liberation movement, Drohobych region, repressive-punitive system, secret service, clergy, sectarians, Jehovah witnesses, Pentecostals.

Ігор СМУТОК

ДРІБНОШЛЯХЕТСЬКІ РОДИ СЯНОЦЬКОЇ ЗЕМЛІ НА ПЕРЕМИЩИНІ У XVI – НА ПОЧ. XVII СТ.

У статті розглядаються міграції шляхти із Сяноцької землі на схід до сусідньої Перемиської землі. З'ясовується, які роди або їхні відгалуження були задіяні у цій міграції. Автор описав обставини, за яких відбувалася міграція, показав, коли і де саме вони осіли на Перемищині. Він дійшов висновку, що міграція сяноцької шляхти відбувалася за кількох обставин: набуття земельної власності, одруження з вихідцями Перемищини та отримання позиттивного володіння у Самбірському та Перемиському староствах.

Ключові слова: *шляхта, рід, переселення, Сяноцька земля, одруження.*

Історико-демографічні дослідження є одним із перспективних напрямів вивчення соціальної історії. Вони дають змогу відстежити кількісні та якісні зміни в суспільстві, уявити передумови та наслідки таких змін. Очевидно, такого роду напрацювання повинні опиратися, передовсім, на дослідження локальних соціальних груп. Адже певним узагальненням повинна передувати копітка скрупульозна робота, спрямована на з'ясування таких аспектів, як коливання чисельності, структури сім'ї, міграції та соціальної мобільності в межах певної соціальної групи.

У статті розглядається вказану проблематику на прикладі дрібної шляхти, показало, як і в яких масштабах відбувалася інтеграція представників вказаної соціальної групи із Сяноцького повіту у дрібношляхетський соціум Перемищини. Цю тезу спробуємо продемонструвати на прикладі вивчення міграції вихідців

© Смуток Ігор, 2010

із дрібношляхетських та вйтівських родів Сяноччини до Перемиської землі у XVI – на поч. XVII ст.

Напрацювання з історичної демографії достатистичного періоду відсутні у вітчизняній історіографії. Як, зрештою, до останнього часу не провадилися на науковому рівні студії з історії руської шляхти Перемиської землі XVI – XVIII ст. Усе це зумовлює новаторський характер цієї публікації.

Рівень контактів та ступінь інтеграції кожного з цих шляхетських родів із перемиською гніздовою шляхтою був різний. Аналіз відомостей про такі контакти та пересування, виявлені в перемиських городських і земських актах, вказує на існування кількох найбільш типових моделей:

1. Поодинокі вихідці з шляхетських родів Жидачівщини провадять фінансово-господарські справи або укладають шлюби з представниками перемиської шляхти. Про їхнє тимчасове чи тривале проживання на території Перемиської землі говорити не доводиться. До таких, зокрема, належали:

Дверницькі. Цей рід з'являється в перемиських городських та земських актах у 1590-х роках. Все це акти стосовно шлюбів того або іншого представника роду Дверницьких, що родичався з місцевими дрібношляхетськими родами Перемищини. Серед них, зокрема, – Комарницькі, Бандрівські, Негребецькі, Лопушанські. Натомість зовсім не має майнових угод за винятком однієї – у 1607 р. Юрко Корчинський Пущин відступив всю свою частку в Корчині, стрийського повіту Миколаю Двірницькому [XLVIII, 558 – 560]. На початку XVII ст. Дверницькі були землевласниками в Устриках. Однак з документу не відомо про які саме йдеться – Устрики Верхні в сяноцькій землі чи Устрики Долішні – в перемиській землі [LII, 424 – 426]. Все це дає підстави стверджувати про відсутність Двірницьких серед землевласників перемиської землі у вказаний період.

Затварницькі. Дочка Симеона Затварницького Марія, була дружиною Іванка Волошиновського, попа з Волошинової самбірського староства (1606), Матвій Затварницький одружився з Анною, дочкою Миколая Терлецького (1614),

Петро Затварницький, брат Матвія, – з Марією, дочкою Грицька Яворського (1614). У 1611, 1612 рр. Симеон Затварницький квітнував, відповідно, Петра Нанівського та Дем'яна Бережанського з суми 200 зл. У 1620-ті р. Затварницькі була власниками землі у Сянках [XLVII, 998]; [L, 524 – 525]; [LI, 1743 – 1744]; [LIII, 1738 – 1739]; [LIV, 403 – 405].

Розпутенські. У 1612 р. Грицько Височанський Смокович позивав Петра Височанського-Швабовича та його спільника Грицька Розпутенського з приводу завдання тілесних ушкоджень [XXVII, 1152 – 1154].

Сянські. Андрій Сянський-Савчич, його син Сенько у 1590-х роках мали кредитно-грошові справи з Петром Чернецьким, Васьком Височанським-Васьковичем, Адамом Дверницьким [XLI, 573 – 574; XLII, 949, 1067; XLIV, 325].

2. Представники дрібношляхетських родів Сяноцької землі, які не тільки одружуються з такими ж представниками Перемищини, а й провадять господарські справи, результатом яких є тимчасове володіння або користування земельною власністю в родинних гніздах сусідньої перемиської шляхти. До таких належали:

Полянські. Подібно до Двірницьких, рід Полянських присутній у документах Перемиського гроду та земського суду, як правило, у статусі однієї зі сторін подружжя: Марія, дочка Петра Полянського, та її чоловік Миколай Височанський-Янкович (1567, 1586, 1589), Іван Полянський та його дружина Анна, дочка Іллі Чернецького (1585), Федір Полянський – Софія, дочка Павла Ільницького-Рибки (1572). Є декілька кредитно-грошових справ між Іваном і Миколою Височанськими-Янковичами та Іваном Полянським (1586, 1590, 1593) та Павлом Канівським і Михайлом Полянським (1612), Валеріаном Страдомським та Георгієм Полянським (1613) [VI, 454]; [XIV, 372]; [XVII, 391 – 392]; [XXVIII, 190 – 191]; [XXX, 398]; [XXXIII]; [XXXIV, 35 – 36, 1001 – 1002]; [XXXV, 686 – 688]; [XXXVII, 883 – 885]; [XL, 1407].

Усі вони безпосередньо не вказують на присутність Полянських у Перемищині, але два документи цього ж періоду все ж таки дають підстави говорити про це. Перший – судова

скарга Павла Комарницького Дружби на князя з Козьової Івана Бубона та Івана Міщовського з приводу завдання тілесних ушкоджень. Село Козьова, розміщене в гірській частині Стрийського повіту біля Сколе, назване “тенутою” Івана Полянського (1585). Другий – квит Федька та Яцька Ільницьких, виданий Петру Полянському та Міщовським-Олеськовичам, яким останні звільнялися від судового процесу з приводу “викочування” 6 підданих з Ільника до села Плав’є, також розміщеного у сколівських горах (1584). Отже, у середині 1580-х рр. Полянські мешкали у Стрийському повіті, що правда, невідомо, за яких обставин вони там опинилися і як довго там перебували [XI, 196 – 197]; [XXXIII, 648].

3. Шляхетські роди, що перебували в тісних родинних і майнових контактах із Перемищиною. Окремі їхні вихідці зуміли набути тут земельну власність та заснували власні відгалуження, повністю інтегровані в місцеве шляхетське середовище й не пов’язані або слабо пов’язані з рештою роду та родинним осідком.

Боберські. Князі з Боберки Сяноцької землі, що межувала з Самбірським повітом, ще у 1570-х рр. мали родинні контакти зі шляхтою вказаного повіту. Так, Яцько Матківський узяв за дружину Настю, дочку Василя Боберського (1577) [XXXI, 279 – 280]. У наступному десятилітті якийсь Сенько Боберський опинився у Кропивниках як власник земельної частки, набутої від Грицька Кропивницького-Черкаса (1586). Мабуть, це той самий Шимко Боберський, добре знаний за актами Самбірської економії, який у 1598 – 1601, 1608 – 1618 рр. займав уряд Дністрового крайника й володів вйтівством і попівством у Лопушанці Леховій, гайдуцьким ланом у Міхновці Самбірського староства [XII, 437 – 438]; [LVI, 17 зв., 51 зв., 150, 769 – 769 зв., 742 зв. – 743, 889]; [LVII, 43 зв., 161 зв. – 162, 297 – 297 зв.]. Троє його синів – Іван, Ясько, Ілля – також були посесорами в Лопушанці Леховій. Ясько, мабуть, старший син, займав у 1618–1620, 1623 рр. уряд дністрянського крайника. Цікаво, що в одному з документів він підписався як Ясько Боберський з Кропивника (1626), що наводить на думку про походження Боберських із Кропивника Дрогобицького староства як

відгалуження Кропивницьких [LVII, 143 зв. – 144 зв.; 151–151зв., 168, 189 – 189 зв., 218 зв. – 219, 209 зв. – 210, 300 зв. – 301, 349 зв., 357, 387, 525].

Добрянські. Одне відгалуження цього роду з'явилося в Самбірському повіті наприкінці XVI ст. Перша згадка про це датується 1579 р., коли Іван Добрянський на прізвисько Сокіл отримав привілей від Стефана Баторія на пожиттєве володіння вйтівством-князівством у Ластівках Самбірського староства. Із пізніших документів відомо, що Іван Добрянський також володів князівством у сусідньому селі Свидник, однак з якого саме часу – не встановлено (відповідний королівський привілей на нього поки що не віднайдений) [XXIX, 55 – 58]; [XLVI, 1563 – 1565]; [LX, 314].

Щойно з'явившись у Перемищині, Іван Добрянський-Сокіл та шестеро його синів стають активними учасниками різноманітних майнових трансакцій за участю місцевої дрібної шляхти.

У перші роки XVI ст. вони вже виступають серед власників земельних наділів у кількох шляхетських гніздах.

Зокрема у 1597 р. Грицько Бориславський заставив Івану Добрянському частку в с. Кропивник Дрогобицького староства. Через тринадцять років Іван уже був власником земельного паю в цьому селі, набутого від спадкоємців покійного Андрія Кропивницького Зубая. Десь у цей час поряд з Іваном з'являється брат Сенько Добрянський-Соколович. Про його землевласність у Кропивнику певний час не було жодних відомостей. Принаймні на 1621 р. достовірно відомо, що він володів земельною чвертю, яку відступив Івану Брилинському-Михайловичу [XXV, 195 – 196]; [LIV, 755 – 758].

У 1605 р. Павло Монастирський-Грицинич із сином Базилієм, а також Андрій Монастирський Грицинич відступили увесь свій маєток у с. Монастирці Самбірського повіту Івану Соколу та його сином Івану та Іллі Добрянським. Щоправда, ця трансакція заперечувалася Височанськими-Зеленковичами, й у наступні роки нові власники змушені були через перемиський гродський суд відстоювати свої права. У 1607 – 1608 рр. Ілля Добрянський розширив свою власність у Монастирці за рахунок

землі, набутої від Грицька Монастирського-Івановича [XXI, 879 – 880]; [XXI, 434]; [XXIII, 391]; [XLVI, 1125 – 1128, 1157 – 1159]; [XLIX, 563 – 566].

Однак у цьому селі Добрянські не закріпилися. Уже через два роки Ілля збувся частки, отриманої від Грицька Монастирського-Івановича на користь Мартина Ясеницького. А перед 1612 р. Добрянські повністю відступили свій маєток в цьому селі Олександру Угерницькому [XXIV, 603]; [XXVII, 1118 – 1119].

3-поміж синів Івана Добрянського-Соколовича виділявся вже згадуваний син Ілля. Його земельні інтереси, на відміну від батька та братів, не обмежувалися лише вїтївствами-князївствами у Ластївках та Свіднику й частково у Монастирці.

У 1609 р. Ілля з'являється у с. Созані Самбірського повіту. Де він отримав у заставу від Грицька Созанського-Романовича половину млина. Через кілька років він уже був повноправним власником підданого з землею у Созані, набутого від Височанських-Зеленковичів. У 1615 р. Ілля скупив усю частку, звану “Верижата” в Созані від іншого представника роду Височанських – Петра Васьковича. А в у 1620 р. від його брата – Івана Васьковича. Отже, земельний пай, яким володіли Височанські у Созані впродовж XVI ст., опинився у руках Добрянських Соколовичів [XXIV, 1082]; [XXVII, 788]; [LI, 340 – 342]; [LII, 1291 – 1293].

У 1610 – 20-ті роки мав Ілля Добрянський-Соколович якісь майнові справи з Ільницькими та володів землею в Лосинці та Ільнику. Так, у 1619 р. він отримав від Івана Ільницького Фединича дворище в с. Лосинці. У наступному році Ілля отримав від Сенька Яворського-Олехновича ще пївдворища в Ільнику і тримав якісь земельні застави від Грицька Матківського та Костя Кречківського в тому ж селі [LII, 1789 – 1791]; [LIII, 1252 – 1255, 1271 – 1275]; [LV, 53 – 55, 459 – 463].

Водночас, Ілля провадить майнові справи у сусїдньому селі Яворі. У 1620 р. Андрїй Яворський-Горошкович відступив йому свого підданого разом з рухомим і нерухомим майном [XLVIII, 109 – 110]; [LIV, 1899 – 1902].

Отже, за три десятиліття Добрянські-Соколовичі розселилися у Самбірському та Дрогобицькому повітах Перемиської землі, тримаючи два князівства в Ластівках та Свиднику й земельні частки в Кропивнику, Созані, тимчасово в Монастирці, Ільнику та Яворі.

Варто зазначити, що перебравшись на Перемищину, Добрянські Соколовичі ще певний час не поривали із Сяноччиною. Зокрема, у 1597 р. Іван Добрянський Сокол, тримав у заставі с. Сянки від Петра Чернецького, та отримав ще якусь маєтність у сяноцькій землі від останнього у вигляді донації [XLI, 576 – 577]; [XLVI, 1132 – 1134].

Брилинські. Появі Добрянських-Соколовичів у Перемиській землі передувало переселення якогось Конрада Добрянського з Доброї до Брилинців у Перемиському старостві та започаткування ним роду Брилинських. Коли саме це сталося – невідомо. В акті виведення шляхетського походження Брилинських 1582 р. Стефан Брилинський, який, власне, ініціював цю процедуру, названий правнуком Конрада [X, 131 – 134]. Отже, можна припустити, що Добрянські набули вйтівство у Брилинцях наприкінці XV – на поч. XVI ст.

У 1560 – 1570-х роках Брилинські мали якість справи з Копистянськими. Останні заставляли Брилинським свою нерухомість у Копистні. Однак невідомо, чи володіли Брилинські якоюсь власністю у згаданому селі [II, 24 – 25]; [III, 45 – 46].

На поч. XVII ст. Іван Брилинський-Михайлович опинився у Кропивнику Дрогобицького повіту, набувши землі Дмитра Височанського (1615) та Сенька Добрянського-Соколовича (1621) [LI, 448 – 451]; [LIV, 755 – 758].

Должанські, Кривецькі. Посесори вйтівства в Довжках Самбірського староства, що прибрали собі відповідне прізвисько Должанські на початку XVIII ст., писалися Должанські з Доброї. Отже, вони також були вихідцями із Сяноччини та ще одним відгалуженням Добрянських. Засновник роду – Іван? (Грицько?) на прізвисько Шукан? (Шулян?) невідомо в якому році отримав королівський нонсенс на право викупити вйтівства у Дольках та Кривому від Івана Завадського. А у 1578 р. він відступив свої

права на ці війтівства синам: Грицькові – у с. Криве, Остафію – у с. Должки. Від першого походять Кривецькі, що залишалися війтами у Кривому до кінця XVII ст., від другого – Должанські [LIX, 43]; [LX, 162].

Чернецькі. Чернецькі з'явилися вперше в Перемищині у серед. XVI ст. як посесори відразу двох війтівств-князівств у самбірському старостві. Це Стецько Чернецький – у Яблінці Чернецького (1554), і його брати Петро та Андрій – у с. Страна (1561, 1566). До кінця XVI ст. Чернецькі отримали війтівство у Ботельці – Грицько Чернецький у 1566 р. – та село Сможа в тому ж старостві. Нарешті, у 1606 – 1621 рр. Васько Чернецький Стецькович був державцею с. Ісаї. Отже, на поч. XVII ст. в руках Чернецьких було 4 війтівства та село в Самбірському старостві [I, 364]; [LVI, 485 – 485 зв., 571 зв. – 572, 766]; [LVII, 309 зв. – 310]; [LVIII, 559 зв. – 560 зв.]; [XXI, 121 – 122]; [LX, 92; 1, 55; 2, 3309, 3353, 8224; 3, 8961].

Водночас Чернецькі беруть активну участь у земельних та кредитно-грошових справах місцевої шляхти, стаючи поступово землевласниками у шляхетських маєтках.

Так, з-поміж 4 братів, що мешкали у Страні (Петро, Місько, Іван, Андрій), найстарший – Петро Чернецький – з кінця 1570-х р. утримує у заставі землі та підданих у селах Уріжі, Лопушна, від Микити Унятицького (1577), Стецька Монастирського (1584), Івана Уруського-Малковича (1584), Федька Височанського-Михайловича (1590), Андрія Монастирського-Грицинича (1590). На поч. XVII ст. Петро та його син Іван уже були землевласниками в Урожі та Лопушні. Здається, це сталося, через одруження Петра з дочкою Василя Татомира-Вовка, також землевласника, у згаданих селах [XXXIII, 381 – 382, 992 – 993]; [XXXVI, 16 – 17]; [XXXVIII, 1249 – 1251, 1356 – 1357]; [L, 1462 – 1464].

На поч. 1590-х рр. у цих селах з'являється племінник Петра, Васько Чернецький-Грицькович з Ботельки. Цьому передувало його одруження з дочкою Андрія Уруського-Корбльовича. У 1592 р. він тримав у заставі від Івана Уруського-Фільчовича одного підданого та певну власність від спадкоємців свого тестя, однак уже у 1594 р. відступив усю нерухомість в Урожі та Заріччі Стецьку Монастирському. Брат

Петра – Андрій Чернецький – у 1572 р. тримав у заставі 4 підданих від Яцька Блажівського Телепи у с. Блажів [IV, 386 – 388]; [VI, 325]; [XXXIX, 615 – 617].

Чернецькі з Яблінки та Сможі мають справи з шляхтою гірської південної частини Самбірського повіту. Зокрема, Стецько з Яблінки тримає в заставі від Миська Яворського 4 кметів у с. Явора (1584), а його син Дмитро – від Федька Ільницького якусь нерухомість у с. Ільник (1594). Ще один син Стецька – Андрій – у 1614 р. позичив Івана Турецькому-Михайловичу 1000 зл., за які отримав у заставу 10 підданих у с. Турка [XXXIII, 1683 – 1684]; [XLI, 314]; [L, 1274 – 1277].

Вдалося вкорінитися Чернецьким зі Сможі в сусідньому шляхетському селі Матків. У 1590 р. сини Іллі, Іван і Стефан, отримали від Івана Комарницького-Дубчовича якісь землі в цьому селі. Згодом Стефан Чернецький зі Сможі у 1595 р. набув 10 прутів в сусідньому селі Маткові від Яця Матківського Перчовича [V, 1004 – 1007]; [XVI, 789 – 790].

Як бачимо на поч. XVII ст. Чернецькі із Сторони володіли земельними маєтками в Урожі та Лопушній, Чернецькі зі Сможі – у Маткові.

Телешницькі. Ймовірно, походили із Сяноцької землі з котроїсь із Телешниць – Федорової (Ошварової) або Сянської (Сянової), де були посесорами солтиства. Судячи з прізвиська Івана Телешницького – Гошвай (hoszway) – та Василя Телешницького – Ошварович (Oszwarzowicz) – ідеться все-таки про першу [XXVI, 1171]; [XXVIII, 394].

Телешницькі з'являються у документах Перемиського городу наприкінці 1570-х рр. На той час якийсь Ілля Телешницький був війтом у с. Катинь Перемиського староства (1577), а Федько і Лехно (батько й син), Телешницькі тримачами заставленої землі власності у сс. Терля, Любохів, Росохи (1581). На поч. XVII ст. Телешницькі продовжували залишатися посесорами війтівства у с. Катинь та мали якусь земельну частку у Стажаві перемиського повіту (1615) [VII, 325 – 327]; [IX, 232]; [XXVI, 1171]; [LI, 2205 – 2208].

Очевидно, що міграція вказаного періоду якісно відрізнялася від міграції XV ст. У попереднє століття вихідці із

Сяноччини переселялися, отримуючи на новому місці маєтки у повноправне володіння. Отже, Блажівські отримали Блажів та Волю Блажівську, Попелі – Попелі та Котів. Уже у наступному столітті такі можливості зникли, натомість використовувалися інші засоби. Це, насамперед, набуття вйтівств у короліщинах, усього 12 вйтівств у руках представників з Сяноччини. Друге – скуповування земських маєтків у перемиської шляхти. Цікаво, що таким трансакціям, як правило, передувало укладення шлюбів із представниками місцевих шляхетських родів.

У перспективі – дослідження інших напрямів міграції – як із Львівської та Галицької земель, так і з-поза меж Руського воєводства дасть змогу відтворити комплексну картину формування складу шляхетського стану Перемиської землі Давньопольського періоду.

Джерела та література

- I. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у м. Львові). – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 34.
- II. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 36.
- III. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 37.
- IV. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 60.
- V. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 61.
- VI. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 290.
- VII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 293.
- VIII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 295.
- IX. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 297.
- X. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 299.
- XI. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 301.
- XII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 302.
- XIII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 303.
- XIV. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 305.
- XV. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 306.
- XVI. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 307.
- XVII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 310.
- XVIII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 312.
- XIX. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 313.
- XX. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 316.
- XXI. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 321.
- XXII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 322.
- XXIII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 323.

- XXIV. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 325.
 XXV. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 326.
 XXVI. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 327.
 XXVII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 328.
 XXVIII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 329.
 XXIX. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 330.
 XXX. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 24.
 XXXI. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 34.
 XXXII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 35.
 XXXIII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 43.
 XXXIV. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 45.
 XXXV. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 46.
 XXXVI. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 47.
 XXXVII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 48.
 XXXVIII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 49.
 XXXIX. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 51.
 XL. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 57.
 XLI. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 59.
 XLII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 62.
 XLIII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 63.
 XLIV. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 65.
 XLV. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 67.
 XLVI. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 70.
 XLVII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 71.
 XLVIII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 72.
 XLIX. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 73.
 L. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 79.
 LI. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 81.
 LII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 89.
 LIII. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 90.
 LIV. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 92.
 LV. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 96.
 LVI. Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка. Відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф.П. Максименка (далі – НБ ЛНУ. ВРСРК). – Архів Самбірської економії. – Спр. 517/III.
 LVII. НБ ЛНУ. ВРСРК. – Архів Самбірської економії. – Спр. 518/III.
 LVIII. НБ ЛНУ. ВРСРК. – Архів Самбірської економії. – Спр. 548/III.
 LIX. Львівська наукова бібліотека НАН України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 5 “Оссолінські”. – Спр. 2837/III
 LX. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Zamojskich. – Nr. 2978.

1. Селянський рух на Україні 1569 – 1647 рр. Збірник документів і матеріалів. – К. : Наук. думка, 1993.
2. *Matricularum Regni Poloniae Summaria* (далі – MRPS). – Varsovia, 1961. – P. 5, vol. 1.
3. MRPS. – Varsovia, 1965. – P.5, V.2.

Смуток Игорь. Мелкошляхетские роды Сяноцкой земли на Перемышльщине в XVI – нач. XVII вв. В статье рассматривается миграция шляхты из Сяноцкой земли на восток в соседнюю Перемышльскую землю. Прослежено, какие роды или их ответвления принимали участие в этой миграции. Автор раскрыл обстоятельства миграции, показал, когда и где именно они разместились на Перемышщине. Он пришел к выводу, что миграция сяноцкой шляхты осуществлялась при наличии таких обстоятельств: приобретение земельной собственности, брак с выходцами из Перемышльщины, получение пожизненного владения в Самборском и Перемышльском староствах.

Ключевые слова: шляхта, род, переселение, Сяноцкая земля, брак.

Smutok Ihor. Small nobility kins of the Sanok land in the Peremyshl area in the 16th – beginning of the 17th century. The article deals with nobility migration routes from the Syanok land to the east to the neighbouring Peremyshl territory. The author has found out what kins or their branches were involved in the process of migration. He has described in detail the conditions under which the migration took place, shown when and where they began to appear in the Peremyshl area. The author has come to the conclusion that the migration of the Syanok nobility took place under several conditions: receiving land property, marrying Peremyshl land natives and receiving lifetime ownership in the Sambir and Peremyshl districts.

Key words: nobility, kin, migration, Syanok land, marriage.

УДК 4 (477. 82) “15”: 347

Б 56

Алла БОРТНІКОВА

**ФУНКЦІОНУВАННЯ
СТАРОСТИНСЬКОГО СУДУ У М. ЛУЦЬКУ
(ЗА СПРАВОЮ КНЯЗЯ РОМАНА САНГУШКА
З ПАНОМ МИШКОЮ ВАРКОВСЬКИМ 1564 р.)**

На основі налізу судової справи житомирського старости князя Романа Сангушковича з паном Михайлом Мишкою Варковським (вересень – грудень 1564 р.), опублікованої у книзі записів № 46 Литовської метрики, розглядається діяльність луцького старостинського (замкового) суду. Документ ілюструє розвиток правової думки у Великому князівстві Литовському серед. XVI ст.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, Волинь, Луцьк, суд, великий князь, король, маршалок, намісник, староста, князь, пан, бояри, зем'яни.

Старости на Волині були не лише управителями господарських володінь, відповідальними за збирання податків та мит, комендантами замків і начальниками місцевих збройних сил, а й головними судьями над господарськими підданими, що мали землі у підвідомчих їм територіях. Суд був тією ланкою, що об'єднувала жителів повітів, підвладних старостам.

У Великому князівстві Литовському (ВКЛ) судоустрій значно розвинувся і видозмінився, порівняно з попереднім періодом, коли стародавній звичай у підсудності був головним принципом його діяльності. Зміни розпочалися з обмеження дії принципу територіальності. Окремі особи отримували дозвіл на позбавлення від суду старости і переходили під юрисдикцію лише господаря. Переважно від суду старости звільнялися відкупщики мит, корчем та інші особи метою поставити себе у

незалежне становище від місцевих правителів. Підсудність, тривалий час залишаючись територіальною, водночас набувала станового характеру. Усі ці процеси позначилися на діяльності судів.

Судова система ВКЛ створювалася поступово та вдосконалювалася під впливом соціально-економічних та політичних обставин. Найважливіші справи держави розглядалися у *сеймовому суді*. Верховна судова влада у ВКЛ належала великому князю литовському і панам ради, які здійснювали *господарський суд*. На місцях від імені великого князя судили намісники, воєводи, старости і державці, які створили *замкові суди*. У державі також існували створені сільською і міською громадою *копні суди*, із запровадженням у містах магдебурзького права започаткували своє існування *війтівсько-лавницькі суди*, *бурмистрівсько-радецькі та радецькі суди*. З часу проведення у середині XVI ст. територіально-адміністративної реформи, прийняття Статуту ВКЛ 1566 р. у повітах були створені шляхетські *земські суди*, *городські суди*, *підкоморські суди*. В часи безкоролів'я шляхтою були створені *каптурові суди*. Суду *церковні* створювалися православними, католицькими та уніатськими ієрархами. Існував і *полюбовний суд*. У фінансових справах судив *Скарбовий трибунал*. Судові справи щодо державних маєтків розглядали *комісарські суди*. Вищою апеляційною інстанцією для привілейованих станів був *Трибунал Великого князівства Литовського*. У приватних володіннях діяли *вотчинні суди*, шляхетські конфедерації створили *конфедератські суди*. Єврейське населення судилося у *кагалах* [11, 640].

Глибина історичних знань залежать від ступеня розробки джерельної бази історичної науки, що, зі свого боку, передбачає запровадження у науковий обіг нових, передусім писемних джерел. Своєрідний кумулятивний ефект мають серійні публікації комплексних пам'яток писемності, до яких належить “Литовська метрика” (ЛМ). Саме її матеріали дають змогу простежити судову діяльність волинських старост у XV – серед. XVI ст.

Литовська метрика має значну археографічну традицію [1,13 – 25]. В історичній науці колекцію документів ЛМ

характеризують як державний архів Великого князівства Литовського [2], [17], [20, 69 – 70] або як колекцію документів литовської канцелярії та окремих офіційних осіб, що її очолювали (канцлерів, підканцлерів) [22]. Цінність цього високоінформативного, з широким хронологічним, географічним, тематичним та видовим діапазонами документального комплексу здобула широку апробацію в історіографії [5, 18 – 27], [6],[8, 142 – 159], [20], [21, 28 – 43].

Сучасний “ренесанс” у вивченні Литовської метрики розпочався в останні десятиліття XX – поч. XXI ст. Активно цей процес відбувається у Литві, Білорусії, Росії та Польщі [4]. В Україні процес “освоєння” метрики як історичного джерела в останні роки значно поживався [3], [7, 215 – 229], [18], [19, 29 – 45].

Проблема функціонування судів у Великому князівстві Литовському є темою спеціального дослідження [9, 263 – 301], [10]. В наш час тематика функціонування луцького старостинського (замкового) уряду в контексті судово-адміністративної системи ВКЛ і Волині у першій половині XVI ст. є предметом розвідок В.Поліщука [12, 196 – 239], [13, 185 – 215], [14, 3 – 14], [15, 266 – 298], [16, 108 – 125]. Документи колекції Литовської метрики доповнюють значним фактичним матеріалом історію функціонування судової влади на Волині, їхнє дослідження має безперечну практичну та наукову актуальність.

Метою публікації є аналіз функціонування механізму судової діяльності луцького старости, його заступників, інших посадовців Волині, здійснення ними процедури досудового розгляду справи за матеріалами книги записів № 46 Литовської метрики.

У 2006 р. вийшов у світ черговий том Литовської метрики – Книга записів № 46 [II]. Вона містить різнопланові документи за 1562 – 1565 рр. Як зазначає у передмові В.Менжинський, книга була створена у той час, коли канцлером ВКЛ був Миколай Янович Радивил, і переписана, як і інші ранні метрики, у кінці XVI ст. за розпорядженням тогочасного канцлера ВКЛ Лева Івановича Сапєги. Оригінал книги не зберігся. Тричі змінювалася нумерація книги-копії: в описі канцелярських книг

1623 р. вона числилася за № 66, у XVIII ст. у Варшаві, а пізніше у

С.-Петербурзі – за № 107, в описі С.Л.Пташицького – за № I. А. 46 [17, 87]. Тепер книга зберігається у Москві в Російському державному архіві давніх актів (РГАДА, ф. 389, од. зб. № 6).

Книга № 46 містить 21 документ. Серед них знаходимо джерело з історії Луцька і Волині XVI ст. Це найбільший за обсягом документ №1, що обіймає перші 15 архівних аркушів книги і містить 4 включених до нього акти, а саме: на 1 – 6 листах документа вміщені “випис” із книг уряду господарського замкового луцького (17. 09. 1564) і лист підстаростія Андрія Івановича Русина у тій справі (24. 09. 1564); ще два включені акти аналізованого документу за №1 – від 15.09. 1564 р. та 18.09. 1564 р. – листи: перший – луцького підстаростія Андрія Івановича Русина про призначення замість себе служебника Михна Лебедевича для ознайомлення з обставинами справи: другий – лист-свідчення господарських зем’ян у справі.

За змістом документ №1 є рішенням Жигимонта Августа від 24 листопада 1565 р. старості житомирському, князю Роману Федоровичу Сангушковичу у справі з ротмістром великокнязівським, паном Михайлом Мишкою Варковським про вбивство товаришем роти останнього Ярослава Федоровича Сангушковича (брата князя Романа). Документ називається: “Справа старосты житомирського кн(я)зя Романа Федоровича Санькушковича с паномъ Михайлом Мышкою Варковским о невыданье з двора ег[о] Валентог[о] Желеха, в забитью кн(я)зя Ярослава Санькушковича обвиненног[о] и припорученого” [III, 109 – 131].

Серед інших розміщених у книзі документів він відрізняється характером побудови, а саме змістом початкової частини протоколу, де визначається автор документа, що має скорочену інтитуляцію: “Г(о)с(по)д(а)рь король его м(и)л(о)сть и великий княз Жькгимонтъ Августъ”. В інших документах інтитуляція розширена і виглядає так: “Жикгимонт Август, Божью м(и)л(о)стью корол полский, великий княз лит(о)вський, русский, прусский, жомойтський, мазовецький, лифлянтський и иных”. Існують відмінності, у порівнянні з іншими документами книги, у датуванні: вказується кілька дат видачі документу:

1564.09.18 / 1564. 09. 15 / 1564. 09. 24 / 1564. 09. 17 / 1564.11. 24 (від вересня до грудня 1564 р.). Детальне ознайомлення з документом показує, що поява такої кількості дат була наслідком подій, які відбувалися навколо цієї справи, а разом з ними у канцелярські книги вносилися нові записи.

Основна частина тексту відкривається викладом мети складання документа, тобто аренгою, яка переходить у нарацію. Жигимонту Августу скаржився (“Объяжливие жаловаль... за листомъ манъдатомъ”) житомирський староста Роман Федорович Сангушкович на ротмистра пана Михайла Мишку Варковського. Ішлося про те, що 5 вересня 1564 р. в будинку княгині Матвеевої Четвертинської (у джерелі – Четвертенської) у Яровицькому дворі біля Луцька придворний королівський слуга Валентий Желех уночі прострелив брата князя Ярослава Сангушковича чотирма кулями зі старовинної рушниці (“гаркабузе”). Після підступного вчинку Желех разом із Мишкою-Варковським відбули з двору Матвеевої-Четвертинської до маєтку пана Мишки у Бородчичах, де і “тепер дей при немъ мешкаеть”. Князь Роман повідомляв Жигимонту Августу, що коли він переконався у тому, що брат його Ярослав був підступно вбитий Желехом, князь звернувся до Луцького замкового господарського уряду. Разом з урядовцями і кількома шляхтичами їздив до Мишки, де при ньому “у дворе его Бородчишкомъ засталь” (застав Желеха). Князь Роман звертався до пана Мишки з такими пропозиціями: 1) або видати йому Желеха; 2) або видати на уряд Луцький господарський, 3) або залишити у себе до королівського розпорядження (“науки его м(и)л(о)сти г(о)с(по)д(а)рское”); 4) або відразу разом із князем їхати до короля для розгляду справи про невинне вбивство його брата [III, 110]. Однак Михайло Мишка відмовився від усіх пропозицій і наказав Желеху перебувати у його домі. У відповідь князь Роман зафіксував цей факт свідченнями представників луцького уряду і шляхти, що прибули разом з ним, а Валентого Желеха “припоручил Мышце на г(о)с(по)д(а)ра короля его м(и)л(о)ст под стома тисечьми копами грошей”.

Факт “припоруки”^{*} був доведений Жигимонту Августу представленим “виписом” із книг Луцького господарського замку з печаткою та підписом луцького підстаростія Андрія Івановича Русина. Очевидно, луцький староста, на той час князь Богуш Корецький, не постійно перебував у Луцькому замку, тому передавав розгляд справ своєму заступнику – підстаростію.

У зв’язку з цим відмітимо, що дії князя Романа відповідали нормам Статуту 1529 р., який регулював у ВКЛ різні боргові зобов’язання (купівля/продаж, застава, порука, осуда, дарування). Підставою виникнення зобов’язань були різноманітні угоди. Статут визначав форму і порядок складання угод, вимагав письмового їхнього оформлення [IV, 213 – 214, 237]. Порука як своєрідний вид угоди (погодження) регламентувалася нормами Статуту. Крім того, процедура оформлення будь-якої угоди у ВКЛ передбачала й обов’язкову присутність трьох – чотирьох свідків шляхетського походження, які скріплювали запис своїми печатками.

У документі № 1 текст “випису” з книг Луцького замку наводився повністю “слово оть слова”. Документ (“випис”) цінний своїм ретельним описом подій, він дає змогу уявити специфіку побуту, поведінки різних категорій населення, зокрема луцьких урядовців і зем’ян. Його зміст надає можливість прослідкувати перебіг подій у проведенні слідства, його процедури, переконує в існуванні норм права та законності, наявності механізму взаємодії місцевої та центральної влади. Документ свідчить також про впливовість і авторитет луцької шляхти.

Після розміщеного “випису” з книги луцького господарського уряду (17. 09. 1564) в документі № 1 був представлений лист (“сознання”) луцького підстаростія Андрія Івановича Русина з печаткою і підписом (24. 09. 1564). Лист був вписаний до луцьких замкових книг, його також отримав князь

^{*} *Заклади або заруки* – йшли здебільшого на господаря, інколи й на місцевих посадовців. Закладом, або зарукою на господаря називався штраф, яким господар після прийняття скарги погрожував тій чи іншій стороні, що позивалися, з метою призупинити до закінчення розгляду подальші образи і правопорушення.

Роман і представив королю Жигимонту Августу. Отже, факт відвідування Андрієм Івановичем Русиним володінь пана Мишки Варковського в Бородчичах був юридично оформлений з дотриманням процедури розгляду справ у ВКЛ.

Аналізований документ №1 Книги записів № 46, крім “випису” луцького замкового уряду (17. 09. 1564) та листа луцького підстаростія Андрія Русина (24. 09. 1564), містив ще два включених акти. Перший від 15 вересня 1564 р. – лист-звернення старости житомирського князя Романа Сангушковича до луцького підстаростія Андрія Івановича Русина стосовно згаданої справи з проханням їхати разом з луцьким замковим господарським урядом до пана Мишки Варковського в Бородчичі. Однак Андрій Іванович Русин за станом здоров'я і у зв'язку з потребою перебування у луцькому господарському замку (причина не вказувалася) поїхати не зміг. Замість себе відправив свого служебника Михна Лебедевича. На вимогу князя Романа видав відповідний лист зі своєю печаткою, підписом і місцем видачі – м. Луцьк. Другий лист (18. 09. 1564) – від господарських зем'ян (шляхти), які були присутніми в домі Мишки, коли князь Роман залишив йому заставу (“приручить”) за Желеха. Лист з печатками зем'ян був переданий князю Роману: “кн(я)зю Роману дали сесь нашъ листъ вызнанный под печатъми своїми” [III, 125]. Написаний він був у Цевові 17 вересня 1564 р.

Картина, що вимальовувалася з аналізу документів, доповнюється новими барвами та деталями за допомогою фактів та подробиць, що містяться в актових книгах. Луцька гродська книга №2038 допомагає з'ясувати деякі обставини справи і події, що відбулася у домі княгині Матвеевої-Четвертинської на Яровиці. У ній знаходимо чимало відомостей про осіб, фігурантів справи. Зокрема, читач довідується, що відносини між братами князями Романом і Ярославом Сангушковичами були далеко не ідеальними. Задовго до події, що сталася у квітні 1564 р., житомирський староста князь Роман скаржився на свого брата князя Ярослава. Князь Роман заявляв про переслідування князем Ярославом селян у його маєтку Новому Ставі, про присвоєння “пытлеванной” муки, що відправлялася на річку Буг, на судна (“комяги”) [I, 55].

Господарський ротмістр пан Михайло Мишка-Варковський доволі часто був дійовою особою майнових суперечок, ініціатором та учасником пограбувань, нападів на селян, привласнення їхнього майна тощо [I, 60]. Зокрема, на нього скаржилася зем'янка Мар'я Гулевичівна як на свого опікуна “о дурном содержаніи и притесненияхъ”, внаслідок чого вона втекла від нього [I, 60]. Схожі скарги вміщені в актовій книзі № 2037, у якій вписана скарга зем'янина Івана Линевського про важке побиття його селян в селі Цєвові урядниками і слугами пана Михайла Мишки [I, 188]. Очевидно, що цього не могло статися без наказу самого пана. Луцькі актові книги у наступному 1565 р. були переповнені фактами зловживань пана Мишки-Варковського. Так, луцька гродська книга №2039 містить скаргу зем'янки Томили Шимковичевої-Скленської на пана Мишку Варковського про те, що він відібрав у неї частину поля, побив її селянина і перешкоджав їй користуватися ставком та млином у селі Бородчичах [I, 135]. Наступні дві скарги зем'ян Василя та Марка Холоневських свідчили про збройний наїзд пана Михайла Мишки-Варковського на дім першого та двір Марка, пограбування і побиття зем'ян, жінок і слуг, а також вижа, що перебував у будинку Василя [I, 219, 220 зв.]

За цей рік до луцьких гродських книг була вписана вже скарга самого пана Мишки-Варковського на панів Степана та Ільяша Борзобогатих-Красенських про їхній збройний наїзд на його маєток у селі Бородчичі. Подія цікава тим, що пан Мишка скаржився на крадіжку кількох сотень коней та іншої худоби, а також поранення його слуг [I, 229 зв.] Факт красномовно свідчить і про багатство, і про статок пана Мишки. У відповідь на пограбування його маєтку пан Мишка-Варковський з допомогою підпорядкованих йому німецьких найманців здійснив кілька наїздів на володіння братів Степана та Ільяша Борзобогатих-Красенських у селі Галичани. У результаті наїздів він тримав в облозі мешканців села, наніс Степанові Борзобогатому та його слугам важкі поранення, наказав убити двох селян і пограбувати їх та їхній хліб на полях. Про цю подію повідомила мати братів Марина Борзобогата-Красенська [I, 230 зв.] 29 липня 1565 р. датується скарга зем'ян Холоневських на того ж Мишку-Варковського, який під час наїзду на їхній маєток

наказав схопити вижа та двох слуг, один з них невідомо де зник, а останніх, після знущань, надіслав до луцького замку у в'язницю [I, 233 зв.] Розбійні напади пана Мишки Варковського тривали впродовж липня місяця. 30 липня 1565 р. датується скарга вижа Матяша Ігнатовича на пана Мишку, який під час нещодавнього наїзду на маєток зем'ян Холоневських наказав схопити його (вижа) разом зі слугами Холоневських і привести у свій маєток села Бородчичі, де протримав їх більше 6 тижнів ув'язненими ("продержаль ихъ более 6-ти недель в заключеніи") [I, 237].

Отже, з мозаїки окремих фактів складається картина образу головного фігуранта справи – волинського пана Мишки-Варковського, а також простежуються моральні цінності, що панували на досліджуваній території ВКЛ.

Багато додаткової інформації стосовно цієї справи знаходимо у луцькій гродській книзі №2038. Насамперед у книгу вписана скарга житомирського старости князя Романа Сангушка про те, що коли його брат Ярослав перебував у гостях у княгині Четвертинської, то невідомо хто поранив його. Запис датується 5 вересня 1564 р. [I, 199 зв.]. Королівський дворянин Валентій Желех на початку вересня цього ж року скаржився на князя Ярослава Сангушковича, який переслідував його, пограбував та важко побив [I, 199]. (Можливо, саме ця обставина підштовхнула його до злочину?) Запис яровицького селянина Мартина Максимовича, у якого квартирував Желех, свідчить, що вночі з 5 на 6 вересня (тобто в ніч вбивства) останній у нього не ночував і повернувся під ранок [I, 200]. 7 вересня надійшла заява князя Романа Сангушковича про зникнення у його брата Ярослава печатки з гербом [I, 201]. 8 вересня датується наступна заява тепер уже князя Ярослава Сангушковича про те, що він вмирає від ран, зрадливо нанесених йому Валентієм Желехом [I, 203]. 17 вересня князь Роман Сангушкович свідчив над тілом померлого свого брата Ярослава. Винуватцем його смерті князь Роман називав Валентія Желеха, а також виклав обставини того, що відбулося. Зокрема містилися покази свідків у цій справі та скарга князя Романа на Михайла Мишку-Варковського про укриття Желеха [I, 210].

Записи луцької гродської книги від 18 вересня 1564 р. містять зізнання пана Миколая Харлінського про те, що у його присутності Валентій Желех розповідав своїм приятелям полякам про вбивство ним князя Ярослава Сангушка [I, 216]. Існує запис-донесення вижа про вручення панові Мишці Варковському королівського “позва” у справі про переховування ним Валентія Желеха, вбивці князя Сангушковича [I, 245 зв.] Знаходимо і заяву королівських посланців панів Якуба Панковського і Василя Вериги, надісланих для проведення слідства у справі про вбивство Желехом князя Ярослава Сангушковича, про результати закінченого ними розслідування [I, 296]. Отже, розгляд цієї справи перебував під контролем верховного правителя, Жигимонт Август був обізнаним про ведення слідства у Луцьку, адже у місті працювали його уповноважені Якуб Панковський і Василь Верига.

Сукупність прикладів, що характеризували соціальні і правові відносини учасників тієї історичної драми, не вичерпується наведеними фактами, і перелік їх можна було б продовжувати, оскільки у джерелах їх безліч, проте і викладеного цілком достатньо для уявлення про існуючі тогочасні у правила співжиття Волинській землі.

Етапи судовиробництва. Викладом перебігу подій завершується нарація і розпочинається диспозиція – розгляд справи по суті. У нашому випадку йдеться про розгляд справи королем. Як свідчить документ, Жигимонт Август відклав розгляд справи до понеділка, а у понеділок наказав перенести слухання на середу 24 вересня 1564 р., у середу наказав розпочати процедуру розгляду.

Виписи та листи луцького господарського уряду і зем’ян князь Роман передав королю і просив його все розсудити справедливо та винести відповідний вирок. Як зазначалося у справі, Жигимонт Август наказав “тую справу ихъ отъложити до дня завтрешнего суботы”, дня святої Катерини.

У тексті документа №1 підкреслювалося, що вказані документи були зачитані королю. Після ознайомлення Жигимонта Августа з їхнім змістом, розпочалося слухання справи королем. За королівським листом-мандатом у призначений термін (“на року позваномъ”) Мишка з’явився

перед королем без Валентого Желеха. Князь Роман просив короля, щоб верховний правитель своїм господарським “вырокомъ” вказав Мишці про припоручену заруку і “присудити рачиль” сто тисяч кіп грошей за переховування вбивці його брата князя Ярослава. Далі відбулося слухання пана Михайла Мишки, який постав перед королем слухняним підданам, не відмовляючись від “обычаю права” протилежної сторони, однак за собою залишав право захисту (“въ обычай права стороне не отъказываючи и правные обороны при мощи себе zostавуючи”) і довірився королеві у вирішенні справи. Князеві Роману на виданий королем лист-мандат пан Мишка не вважав за потрібне відповідати, оскільки в ньому були викладені причини не лише “одно праву, але и пану Богу противные доложоны”. Свою позицію пан Мишка роз’яснював тим, що він не відмовлявся б жодними причинами ані хворобою, ані заслугами перед правителем і перед королівською милістю та у призначений термін особисто постав би разом із Желехом (“самъ перед его королевською м(и)л(о)стью сталь и того Желеха поставиль”). Пан Михайло Мишка посилався на звичаєву практику права посполитого і земський Статут (йшлося про Статут 1529 року), за якими будь-яку запрошену особу “на рокъ з маньдатомъ г(о)с(по)д(а)рськимъ зложоний” звільняли хвороба і вислуга перед верховним правителем та робили людину вільною [IV, 243 – 244, 247]. Далі пан Мишка запевняв, що ці причини (йшлося, очевидно про хворобу і заслуги) не були враховані у листі-мандаті, тому він просив короля звільнити його від розгляду справи і відпустити (“просиль его королевское м(и)л(о)сти Мышка жебы отъ того року и маньдату былъ онъ вольнымъ вделанъ”). Звучала вимога і до князя Романа, щоб він, у випадку потреби, знову до короля позивався (“знову перед г(о)с(по)д(а)ра короля его м(и)л(о)сть ку праву позываль”) [III, 118].

Оскільки пан Мишка звернувся до короля до призначеного “року”, на який він не з’явився, то Жигимонт Август, з метою запобігання затягування розгляду справи (“абы имъ з обудву сторонъ проволока в томъ не деялася”), наказав, щоб далі вони діяли згідно з правом (“водле права поступовали”).

Під час аудієнції у короля пан Мишка виклав правителю деталі події, що сталася. Зокрема Мишка заперечував твердження

князя Романа про направлення до місця перебування Желеха з письмовими свідченнями вижа луцького господарського уряду разом з “людьми добрими”. Натомість князь Роман доводив протилежне і вказував, що при ньому був посланець луцького уряду, і саме при ньому він покладав перед королем лист луцького підстаростія Андрія Івановича Русина про призначення у тій справі князю Роману з уряду луцького господарського службника Михна Лебедевича. Отже, з наведених свідчень виникають сумніви у правдивості показів як з однієї, так і з іншої сторони.

1 грудня 1564 р. князь Роман просив короля винести вирок, щоб Мишка у тій заруці і звинуваченні був вказаний. Мишка, як і раніше, вказував на свою невинність, а також на те, що від князя Романа Желех не був “приповедань” вижем господарського уряду. До того він нагадав, що свідки (“сторонньные люди”) і зем’яни господарські, яких запрошував князь Роман, були дуже близькими до князя, тому їх, на переконання Мишки, необхідно замінити. Серед зем’ян називався Федір Воютинський, який протягом трьох років служив князю Роману, тобто був його слугою.

На вказані звинувачення князь Роман відповідав королеві і посилався на хорунжого Волинської землі Микиту Сербина, на факти його розслідування, і “становиль шапку”^{*}. До цього додавав, що вказані зем’яни зі своїх маєтків завжди несли королівську земську службу. Жоден із вказаних у листах зем’янин йому не служив і службником не був.

Від імені князя Романа його уповноважений Мартин Межинський повідомив королю, що Мишка свої свідчення і промови викладав усно, тоді як князь Роман доводив свою правоту на письмі, мав виписи з урядових замкових книг. Тому уповноважений просив короля, щоб він “вырокомъ своимъ заруку сто тысячей копь грошей и тое обвиненье зрадецкое о

* “Ставити шапку” – символічний вираз у судовій практиці, який походить від процедури кидання шапок на стіл судді – своєрідне парі між сторонами, що судилися (передбачалося, що в шапках була сума закладу, який узяв би взяти посадовець із шапки того, хто програв справу).

забитье кн(я)зя Ярослава, брата его, кн(я)зю Роману на Мыще усказати рачиль” [III, 128].

Оголошення вироку у справі, що розглядалася, Жигимонт Август відклав до наступного дня, до суботи, а в суботу – до понеділка. І лише у понеділок 4 грудня в черговий раз вислухав обидві сторони, “уважывъши з добрымъ розмышленьемъ и уваженьемъ”, король виніс своє рішення, сутність якого зводилася не до конкретного вироку, а лише до апелювання до норм земського Статуту і звичаю, який є “давний, правный, посполитый паньства его королевское м(и)л(о)сти Великого Князства Литовьского, яко з давныхъ и до тыхъ часовъ есть хованъ”. Вирішувати, хто ж насправді здійснив злочин, мав суд.

Отже, наголос робився на пануванні старовинного звичаю в умовах дії земського Статуту [IV, 223]. Оскільки Валентий Желех уже був за межами ВКЛ, король ухвалив рішення про те, щоб з понеділка 4 грудня протягом дванадцяти тижнів залишалися в силі попередні ухвали і “припорука”.

Документ пояснив і механізм упровадження цієї ухвали. Якщо у призначений королем термін (“рокъ сложный”) пан Мишка не забезпечить явку Желеха, то протилежну сторону в особі князя Романа або його урядника необхідно було попередити королівським листом або листом луцького господарського уряду заздалегідь (за чотири тижні). Відправляти повідомлення про перенесення проведення “року” потрібно було до маєтку князя Романа в Турейську (нині село у Гродненській області Республіка Білорусь). У документі зазначалося, що це попередження необхідно було відправляти для того, щоб князь Роман мав змогу прийняти рішення про прибуття на “тоть рокъ ку той справе”. Далі роз’яснювалося, що у разі, коли Мишка не забезпечить явку Желеха, він повинен перебувати “захованъ в зложенью иныхъ роковъ” за земським Статутом. Перед кожним визначеним розглядом справи (“роком”) Михайло Мишка мав про це доповідати князю Роману у Турейськ за правилами, які раніше були описані. Відмітимо, що прийняті рішення узгоджувалися з положеннями Статуту 1529 р. Закон впроваджував норми, що встановлювали обов’язковий порядок запрошення на суд відповідача письмовими “позвами” [IV, 243 – 245, 247 – 248].

Запровадження письмової форми виклику до суду було важливим кроком у розвитку судовиробництва ВКЛ.

У кінцевій частині аналізованого документа №1 Литовської Метрики зазначалося, що після закінчення проведення засідань (“роковъ”), що передбачали “становенью перед его королевською м(и)л(о)стью тог[о] Валенътого Желеха Михайлу Мышце отъ г(о)с(по)д(а)ра короля его м(и)л(о)сти подле Статуту сложоны”, якби на остаточний третій “рокъ” Михайло Мишка явку Желеха не забезпечив, у такому випадку мав діяти вже князь Роман [Ш, 130]. В ухвалі Жигимонта Августа говорилося, що у цій справі закон був на боці князя Романа. Відтепер князь отримав право керуватися королівським вироком, відповідно до норм посполитого права, земського Статуту і виписів з книг урядових господарських луцького замку.

Документ засвідчувався королівською печаткою, королівським підписом та місцем видання (“Писанъ у Петръкове”), проте ім’я писаря не вказувалося.

Литовська Метрика залишається важливим джерелом середньовічної історії Волині. Вона займає винятково місце серед інших джерел. Документ, розміщений у книзі записів №46, відрізняється значною інформативною насиченістю. Матеріали справи разом з актовими документами допомагають історикам уявити особливості господарського і соціально-політичного розвитку великого регіону ВКЛ – Волині середини XVI ст. та її головного міста – Луцька. Вони також дають змогу зануритися у малодосліджену проблему – соціальну історію регіону.

У досліджуваний період на Волині старости були головними і вищими суддями. Юрисдикція луцького старости, так само як його військова та адміністративна влада, була значною. Луцький староста, у разі його відсутності, підстаростій здійснювали суд і досудовий розгляд. Лише після проведення цих обов’язкових процедур дозволялося звертатися до вищої судової інстанції – королівського суду.

Аналіз справи за документом №1 книги записів № 46 Литовської метрики дає змогу ознайомитися з нормами права того часу, що базувалися на “звычайхъ стародавнихъ” і положеннях Статуту Великого князівства Литовського 1529 р.

З матеріалів справи видно, що існуючі норми права ВКЛ в основному регламентували відносини людей, які займали достатньо високе становище в соціальній ієрархії, а на нижчих її ланках люди залишалися майже безправними, або норми права для них були “мертвою літерою”. Чого вартує лише один факт затримання Мишкою-Варковським у власному маєтку чужих селян на шість тижнів (!)

Відомості джерел дають змогу визначити владну структуру та ієрархію посад у місті Луцьк, прізвища посадовців. Видно, що луцький староста серед урядників Волинської землі займав особливе місце і був старшим за своїм становищем. Старостою на той час був князь Богуш Корецький, підстаростієм – Андрій Іванович Русин. Спеціальним воєнним урядником або керівником місцевих збройних сил був великокнязівський маршалок, пан Петро Загоровський. З часів ліквідації удільного стола на Волині (зі смертю Свидригайла) серед посадових осіб, що склали раду князя, залишилися луцький староста і земський маршалок, який став називатися маршалком Волинської землі, а також ключник і хорунжий. Наш документ називав ключника і городничого луцького, пана Олександра Марковича Жоравницького та хорунжого Волинської землі Микиту Сербина. Вони вже належали до нижчої ланки управлінців, що відповідали за окремі галузі господарського життя краю. Суддею та виконавцем судових справ Луцького повіту був Гаврило Васильович Бокей.

Джерела та література

I. Центральний державний архів України у Києві (далі – ЦДАУК). – Ф. 25: Луцький гродський суд. – Оп. 1. – Спр. 534. – Арк. 55 – 296.

II. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 46. 1562 – 1565. Кніга записаў 46 (копія канца XVI ст.) / Падрыхтаваў В.С. Мянжынскі. – Мінск : БеллЭн, 2006, 280 с.: іл. 9. (Далі – Метрыка ВКЛ. Кніга записаў 46).

III. Метрыка ВКЛ. Кніга записаў 46 // №1. – 1564. 09. 18 / 1564. 09. 15 / 1564. 09. 24 / 1564. 09.17 / 1564. 11. 24 – [1564]. 12. 04. – С. 109 – 131.

IV. Статут Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Т. 1 / За ред. С.Ківалова, П.Музиченко, А.Панькова. – Одеса : Юрид. література, 2002. – 460 с.

1. Амбросимова С. Археографічний “Ренесанс” Метрики Великого Князівства Литовського / С. Амбросимова // *Metriciana : Дакументи і матэрыялы Метрыкі ВКЛ*. – Мінск, 2001. – Т. 1. – С. 13 – 25.

2. Бережков Н.Г. Литовская метрика как исторический источник. Ч. I: О первоначальном составе книг Литовской метрики по 1552 год / Н. Г. Бережков. – М : Л., : Наука, 1946. – 269 с.

3. Білоус Н. Київ наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. Міська влада і самоврядування. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 360 с.

4. Вялікае княства Літоускае: гісторыя вывучэння у 1991 – 2003 гг. Матэрыялы міжнароднага круглага стала (16 – 18 мая 2003 г., г. Гродна). – Мінск : Медисонт, 2006. – 548 с.

5. Дубонис А. Литовская метрика: исследования и публикации в Литве / А. Дубонис // *Балты и Великое княжество Литовское. Историко-лингвистический взгляд. Памяти Эгидиуса Банениса*. – М. : Новое издательство, 2007. – С. 18 – 27.

6. Исследования по истории Литовской метрики / Редкол.: В.Т.Пашуто и др. – М. : Наука. – 1990. – Ч. 1 – 2. – 389 с.

7. Кириченко К. Історія Великого князівства Литовського в українській історіографії 1991 – 2003/4: основні тенденції // *Ruthenica*. Т. 4. – К : Основи, 2005. – С. 215 – 229.

8. Ковальский Н. П., Кулаковский П. М. Издание и изучение документов Литовской метрики на Украине в XIX – XX вв. / Н.П. Ковальский, П.М. Кулаковский // *Lietuvos Metrika: 1988 metų tyrimėjimai*. – Vilnius, 1992. – С. 142 – 159.

9. Лаппо И. И. Земский суд в Великом княжестве Литовском в конце XVI века / И. И. Лаппо // *ЖМНП*. – 1897. – № 6. – С. 263 – 301.

10. Лаппо И.И. Подкоморский суд в Великом княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII века / И.И.Лаппо. – СПб. – Б.и., 1890.

11. Позднякоу Валерый. Суд / В. Поздняков // Вялікае княства Літоускае: Энцыклапедыя. У 2 т. – Т. 2 : Кадэцкі коропус – Яцкевіч / редкал.: Г.П.Пашкоу (гал. рэд.) і інш.: З.Э.Герасімовіч. – 2-е выд. – Мінськ : БелЭн, 2007. – С. 640.

12. Поліщук В. Врядове виживство красносільських бояр у контексті замкових служб (Луцьке староство в 1545 – 1567 рр.) /

В. Поліщук // Молода нація. – Альманах. – Вип. 3. – К., 2001. – С. 196 – 239.

13. Поліщук В.В. Запровадження уряду возного в Луцькому повіті в 1567 р. // Український археографічний щорічник. – Вип. 6 / В.В. Поліщук. – К. : Український письменник, 2002. – С. 185 – 215.

14. Поліщук В.В. Луцький замковий уряд в адміністративній системі Великого князівства Литовського до реформ 1564 – 1566 рр. / В.В. Поліщук // УІЖ. – 2003. – № 2. – С. 3 – 14.

15. Поліщук В.В. Урядницький клан луцького старости Богуша Корецького (на прикладі Луцького замкового уряду, 1561 – 1567 роки) / В.В. Поліщук // Український археографічний щорічник. – Вип. 8/9. – К. : Український письменник, 2004. – С. 266 – 298.

16. Поліщук В.В. Луцький замковий уряд в адміністративній системі Великого князівства Литовського до реформ 1564 – 1566 рр. / В.В. Поліщук // УІЖ. – 2005. – №1. – С. 108 – 125.

17. Пташицкий С.Л. Описание книг и актов Литовской Метрики / С.Л. Пташицкий. – СПб. – Б.и., 1887.

18. Самоврядування в Києві: історія та сучасність. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500-річчю надання Києву магдебурзького права. – Київ, 26 – 27 листопада 1999 р. / Київська міська рада, Фонд ім. Фрідріха Еберта. – К.: Б.в., 2000 – 180 с.

19. Сидоренко О.Ф. Київське право складу: до питання про правові основи розвитку торгівлі у середньовічній Україні (IX – половина XVII ст.) / О.Ф. Сидоренко // Середньовічна Україна. Зб. наук. праць. – Вип. 1. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 29 – 45.

20. Хорошкевич А. Л. К истории издания и изучения Литовской метрики / А. Л. Хорошкевич. – Acta Baltico-Slavica, 1973. – Т. 8. – С. 69 – 70.

21. Хорошкевич А. Л. Проблемы издания Литовской метрики и первая белорусская публикация / А. Л. Хорошкевич // Балты и Великое княжество Литовское. Историко-лингвистический взгляд. Памяти Эгидиуса Банениса. – М. : Новое издательство, 2007. – С. 28 – 43.

22. Grimsted P.K., Sulkowska-Kurasiowa I. The “Lithuaniam Metrica” in Moscow and Warsaw : Reconstruction the Archives of the Grand Duchy of Lithuania. – Cambridge (Mass.), 1984/ Appendix 4. – P. A-41. – 458 s.

Бортникова Алла. Функционирование старостинского суда в г. Луцке (по делу князя Романа Сангушка с паном Мышкой Варковским 1564 г.). На основании анализа дела житомирского старосты Романа Сангушковича с паном Михаилом Мышкой-Варковским (сентябрь – декабрь 1564 г.), опубликованной в книге записей № 46 Литовской метрики,

рассматривается деятельность луцкого старостинского (замкового) суда. Документ иллюстрирует развитие правовой мысли в Великом княжестве Литовском середины XVI в.

Ключевые слова: Великое княжество Литовское, Волынь, Луцк, суд, великий князь, король, маршалок, наместник, староста, князь, пан, бояре, земяне.

Bortnikova Alla. Castle court functioning in Lutsk (on the basis of the case of Prince Roman Sanhushkovych with Pan Myshko Varkovskyi 1564). On the basis of the court case of Zhytomyr mayor Roman Sanhushkovych with Pan Myshko Varkovskyi (September-December 1564), published in Registry № 46 of the Lithuanian birth registration book, the activity of the Lutsk castle court has been explored. The document illustrates the development of legal thought in the Grand Kingdom of Lithuania in the middle of the 16th century.

Key words: Grand Lithuanian Kingdom, Volyn, Lutsk, court, great prince, king, governor (marshalok), vicar, mayor, prince, pan, boyars, small nobility (zemyany).

УДК 94(477) “17”

Л 17

Богдан ЛАЗОРАК

ОГЛЯД МАЛОВІДОМИХ ФАКТІВ З ІСТОРІЇ КАМ'ЯНЕЦЬКОГО ПЕТРОПАВЛІВСЬКОГО БРАТСТВА У XVIII СТ.

Відомі для історіографічної традиції дослідження історії церковних братств Кам'янець-Подільського періоду XVIII ст., здійснені подільськими істориками-краєзнавцями у XIX ст., неодноразово привертала увагу дослідників, проте ніколи не були об'єктом докладнішого вивчення. Стаття заснована на ретельному зіставленні та аналізі раніше невідомих архівних даних із маловідомими розвідками українських і польських дослідників історії Кам'янецького Петропавлівського братства. У статті йдеться про внутрішню організацію Кам'янецького Петропавлівського братства в період його оформлення як уніатської церковної інституції в межах парафіяльного середовища мирян.

Ключові слова: церковне братство св. Апостолів Петра і Павла, місто Кам'янець-Подільський, Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія, статут братства, “Подольские епархиальные ведомости”, візитація.

У попередніх розвідках [20], [21], [22], [23], [24] ми неодноразово звертали увагу на недостатнє вивчення історії уніатських церковних братств Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії [45, 258 – 276] періоду XVIII ст. в сучасній церковній історіографії. Досі актуальними залишаються пошук, аналіз та систематизація доступних джерел та маловідомих праць, присвячених проблемам інституційного розвитку уніатських братств, а також їхнього культурно-релігійного та фінансово-господарського видів діяльності у період XVIII ст. Скажімо, колекція братської документації (статути, книги реєстри прибутків та витрат, реєстри членів братств, судові справи та ін.), яка сьогодні зберігається у фондосховищах Національного музею

© Лазорак Богдан, 2010

ім. Андрея Шептицького у Львові, досі належно не проаналізована дослідниками. Це зокрема документи тих братств, які діяли в парафіях Львівського та Галицького єпархіальних крилосів, коли оригінали документації братств Кам'янець-Подільського крилосу в основному втрачені. Отже, актуальність запропонованої теми статті зумовлена необхідністю вивчення праць подільських дослідників, які у XIX – на поч. XX ст. змогли опрацювати та частково опублікувати документи з історії уніатських церковних братств Кам'янця-Подільського. Іншою актуальною складовою цієї теми є зростання наукового інтересу до історії уніатської церкви загалом, важливою складовою якої було парафіяльне середовище мирян.

Метою статті є спроба систематизувати факти до історії Кам'янецького Петропавлівського братства періоду XVIII ст., які останнім часом були віднайдені у текстах маловідомих студій українських та польських істориків Поділля XIX – XXI ст. На підставі цих фактів необхідно виявити особливості дослідницьких підходів до трактування проблеми переходу церковних братств Кам'янця-Подільського до унії, процесу дисциплінаризації їхньої діяльності з боку Львівського капітулу, а також функціонального призначення братств та напрямів їхньої діяльності у межах внутрішньої організації уніатської церкви.

Порівняно з іншими церковними братствами, які існували в Кам'янці-Подільському у XVIII ст., історіографія Петропавлівського братства є відносно невеликою, вона бере початок у XIX ст., коли ранньомодерну історію Подільських храмів ґрунтовно почали студіювати кам'янець-подільські історики-краєзнавці [43, 26]. Історію церкви та братства св. Апостолів Петра і Павла [16, 394 – 400] у різний час вивчали українські дослідники Б.Лотоцький [25], Ю.Сецінський [42], М.Орловський [28], Д.Синицький [44], М.Яворівський [60] та ін. [6]. Серед польських дослідників слід згадати праці А.Ролле [61], [69], М.Ролле [70], А.Урбаньського [71, 7 – 12], В.Кольбука [63, 226, 345, 351], [64, 329 – 336], М.Маркевича [67] та ін. [68, 137 – 198]. Варто зазначити, що працям польських істориків властива певна схожість у підходах до вивчення історії

кам'янецьких братств, підносячи на перший план контекстів соціотопографічного та соціально-економічного розвитку міста Кам'янця-Подільського, уникаючи при цьому аналізу релігійної діяльності братств. Окрім того, будучи позбавлені (через брак церковних джерел) достовірної інформації про функціональне призначення уніатських церковних братств та водночас займаючи позицію “ревних католиків”, польські дослідники часто плутали статус церковних братств у XVIII ст. зі статусом братств періоду XVI – XVII ст., які дуже різнилися навіть за напрямом ієрархічної підзвітності та ін. Нещодавно побачила світ монографія польської дослідниці Ренати Кароль-Мазур “Місто трьох націй. Дослідження з історії Кам'янця XVIII століття” [65], у якій дослідниця чи не вперше серед польських науковців зуміла простежити історію церковних братств Кам'янця-Подільського зазначеного періоду у контексті співжиття трьох релігійних (національних) громад: української, польської та вірменської. Серед сучасних українських дослідників міського життя Кам'янця-Подільського періоду XVI – XVIII ст. подібний підхід “трьох національних громад” застосував С.Крамар [18].

Згідно з локалізацією відомого подільського історика Юхима Сіцінського [55, 109 – 118], парафія кам'яної церкви Петра і Павла в Кам'янці-Подільському у XVIII ст. охоплювала північну та північно-східну частину Старого міста Кам'янця-Подільського: “...до скалы и по обеим сторонам р. Смотрича от старого моста до сада Витта” [41, 328, 37, 50 – 51, 39, 51]. На думку дослідника, церква була збудована у другій половині XVI ст. (приблизно у 1580-х рр.). План цієї церкви був дуже подібний до плану інших двох мурованих церков Кам'янця-Подільського: св. Трійці та Івана Хрестителя [37, 50 – 51, 39, 51, 30, 171 – 172]. Щоправда, Микола Жарких вважає, що храм св. Апостолів Петра і Павла все ж таки було засновано у 1591 р. [12].

На думку академіка Іона Винокура [9, 103 – 107], ще у XVI ст. при Петропавлівській церкві існували чоловіче та жіноче братства, які відстоювали інтереси місцевої української православної громади. На думку дослідника, російський купець Трифон Коробейников, відвідавши Кам'янець-

Подільський у 1593 р., подарував церкві і братствам золото для підтримки їхньої діяльності [9, 103 – 107].

У 1672 р. церква св. Петра і Павла була позначена на плані Кам'янця-Подільського, який був укладений польським міщанином Кипріяном Томашкевичем [41, 319, 28, 973, 59].

Перехід Петропавлівської парафії на унію, відповідно до гіпотези І.Винокура, слід відносити саме до 1672 р., коли турецька влада передала церкву разом із мирянами в управління уніатам [9, 103 – 107]. Однак свого часу Ю.Сіцінський та А.Ролле (Й. Антоні) вважали, що у 1672 р. храм було передано в управління не уніатам, а католикам, парафія яких колись належала костелу Св. Катерини, що попередньо був зруйнований турками під час бомбардування міста [41, 319, 39, 51, 61, 124 – 126, 244, 70, 19 – 20]. Правдоподібнішим є твердження М.Жарких [12], який вважає 1699 р. верхньою межею переходу парафії до унії. На думку Ю.Сіцінського, лише в 1700 р. усі кам'янецькі церкви перейшли до унії, перебуваючи з цього часу у віданні львівського уніатського єпископа, управляючись за посередництва кам'янецького офіціала [41, 320]. Станом на 1700 р. перехід парафій до унії відбувся нерівномірно, супроводжуючись певним протистоянням з боку священників, які часто агітували мирян до непокори. Така тенденційність у процесі переходу парафій до унії на Поділлі [4, 435 – 450] чітко простежується у тексті звіту (про візитацію) уніатського офіціала Дмитра Коритинського від 13 – 15 серпня 1700 р., який, у цей час відав справами поширення унії в м. Збараж [3, 312 – 313], [VII, 140 – 144]. Щоправда, Микола Андрусак, покликуючись на тексти Василя Біднова, вважав, що з часу прийняття Андрусівського перемир'я 1667 р. церковні братства Кам'янця-Подільського, членами яких були залишки дрібної шляхти і міщани, “не багато могли вдіяти в обороні прав православних” [2, 31, 5], тому відносно легко переходили до унії. Фактично після прийняття постанов сейму 1672 р. “православні братства не повинні були зноситися зі східними патріархами у справах віри, як це було раніше; якщо у них виникали спірні релігійні питання, то за вирішенням їх вони повинні були звертатись або до місцевих єпископів, або ж до світських судів” [3, 289]. Нездарма в період од 1700 р. і аж до

моменту прийняття засадничих постанов Замойського собору 1720 р. [33, 291 – 293, 66, 79 – 80, 52, 99 – 101, 103 – 112] католицька ієрархія продовжувала позиціонувати уніатську церкву на Поділлі, зокрема в Кам'янці-Подільському, як церкву “другого гатунку” [65, 355], незважаючи навіть не те, що, починаючи з кін. XVII ст., католицькі полемісти “справжню Русь” в основному розуміли як “Русь уніатську” [36, 110].

Навіть після того, як на поч. XVIII ст. церква св. Апостолів Петра і Павла разом із братством остаточно перейшли до унії [41, 329], турецьке панування [17, 116] ще довго відображалось у низькій чисельності мирян, а звідси – у доходах цієї парафії та доходах церковних братств зокрема [41, 319, 20, 232 – 233]. Тенденція до зменшення людності міст та сіл Поділля часто зумовлювалася значними міграціями на північ та захід (наприклад, на територію Волині) [62, 107]. До всього доклалися наслідки військової нестабільності 1700 – 1709 рр., а також катастрофічні пошесті 1721, 1730, 1733, 1737 – 1738, 1748, 1756, 1769 – 1771, 1780 – 1781 рр., періодичні пожежі 1771, 1774 рр. та голод 1711, 1787 рр. та ін. [20, 232 – 233, 65, 383 – 403]. Приріст населення на Поділлі спостерігався лише в останній третині XVIII ст. [62, 107].

Відповідно до реєстру духовенства, церков і монастирів Львівської єпархії, за владцтва Йосифа Шумлянського періоду 1700 – 1708 рр. у Кам'янці-Подільському було одинадцять церков: св. Трійці (катедральна), св. Миколая, св. Івана Хрестителя (Євангеліста), св. Архистратига Михайла, св. Різдва Христового, Успення Пресвятої Богородиці, Преображення Христового, Воздвиження Чесного Хреста, св. Преподобного Онуфрія, св. Апостолів Петра і Павла, Вознесіння Христового, Покрову св. Богородиці (замкова) [50, 582]. В цей час церква Петра і Павла розташовувалася на вул. Зантуській [31, 185, 201, 19, 196] і належала до духовного капітульного підпорядкування (*Duchowny kapitularny*) [50, 582].

Досліджуючи акти генеральних візитацій Кам'янецького деканату XVIII ст. [39, XX] (більшість їх не збереглися; найраніший збережений акт візитації церкви датовано 1730 – 1731 рр.) [48, 59], Ю.Сіцінському вдалось віднайти певну інформацію про внутрішнє планування церкви станом на 1740

р., коли, окрім головного вівтаря св. Апостолів Петра і Павла, в церкві були ще два бічні вівтарі: один – імені св. Миколая Мирлікійського, інший – св. Великомучениці Варвари [39, 52]. Інформацію про убогість зовнішнього фасаду храму дослідник віднайшов у текстах генеральної візити 1758 р.: “замість куполу церква була вкрита похилим дахом, дзвіниця була вмонтована на воротах, які через недостатність фінансових засобів не мали жодного покриття” [39, 52]. Така економічна ситуація частково спростовує думку польського дослідника Вітольда Кольбука, що приблизно в 1772 р. церква св. Апостолів Петра і Павла, перебуваючи під патронатом короля, отримала статус катедральної [64, 226]. Утім, таке твердження вперше було піддане сумніву польською дослідницею Ренатою Король-Мазур, яка вважає, що у цей час церква Петра і Павла залишалась однією із найменших святинь міста, не маючи достатніх фінансових можливостей для виконання функцій катедрального храму [65, 357]. У списку церков Львівсько-Кам’янецької єпархії періоду 1762 – 1796 рр., укладеному о. Дмитром Блажейовським, церква св. Петра і Павла внесена як типова мурована міська церква без статусу катедральної [7, 203]. Водночас у цьому ж списку відсутня інформація про існування катедральної василіанської церкви св. Трійці в період 60 – 90-х рр. XVIII ст., тому слушними були застереження професора А.Савича, що за відсутності джерел “важко судити, чи існувало петропавлівське братство у Кам’янці-Подільському рівнобіжно з Троїцьким, чи воно його заступило (замінило)” [35, 172].

Основний блок інформації про творців та діяльність Петропавлівського братства у XVIII ст. нині знаходимо у працях подільських істориків, які станом на XIX ст. мали доступ до втрачених на сьогодні кам’янецьких церковних архівів [47, 105 – 111]. Наприклад, із текстів візитації Івана Громницького 1758 р., Ю.Сіцінський вперше з’ясував, що у цей час при церкві св. Апостолів Петра і Павла українська громада зуміла водночас організувати три церковні братства [39, 52, 65, 365], які, подібно до братств Кам’янецької церкви Івана Хрестителя [21, 237], мали свій окремий статут. Статут старшого чоловічого братства св. Апостолів Петра і Павла був стверджений 1 травня 1736 р. львівським єпископом Атанасієм Шептицьким [25, 435]. У

1758 р. до складу братства входили якийсь Дмитро Краковецький, скарбій Антоній Царевський та парафіяльний священник Іван Угринович, який був закріплений за церквою за презентою кам'янецького магістрату від 20 вересня 1756 р. [39, 52]. 7 липня 1737 р. миряни організували при церкві молодше, жіноче (сестринське) братство Св. Великомучениці Варвари, статут якого також був стверджений А.Шептицьким. До цього братства входили зокрема Анастасія Мокрицька та Єлена Зборовська [39, 52]. Інший львівський владика Леон Шептицький, у 1754 р. ствердив статут для молодшого чоловічого братства св. Івана Хрестителя [16, 381 – 387], яке згодом також було стверджене кам'янецьким офіціалом Онуфрієвичем [39, 52]. Напевне, це були сини представників старшого братства. Чоловічі і жіночі молодші братства об'єднували неодружену молодь. На думку В. Фіголя, членство в молодших братствах автоматично припинялося вступом мирянина в монастир або одруженням. У разі одруження мирянин зобов'язувався “невідклично вписатися до старшого братства” [56, XVI, 146 – 147]. Не виключено, що молодші братства виникали при братських школах, оскільки часто до їх складу входили школярі [56, XVI, 146 – 147]. Проте так чи інакше молодші братства фактично готували парафіяльну молодь до вступу у старші братства, така тенденція чітко простежується у братських реєстрах молодших та старших братств [23, 304 – 305].

Потрібно зазначити, що під час візиту Петропавлівської церкви у 1758 р. кожне братство окремо представляло на огляд візитатору І. Громницькому свої статuti. Така ретельність із боку братств свідчить про пошкваллення процесу дисциплінаризації діяльності церковних братств в унійний період їхньої історії [23, 292 – 293].

Починаючи з 2 травня 1793 р., коли генерал-аншеф російської армії Михайло Кречетніков оголосив для Поділля маніфест про приєднання колишніх земель Речі Посполитої до складу Російської імперії [38, № 16], греко-католицькі церковні інституції починають зникати. У жовтні 1795 р. усі кам'янецькі церкви, в тому числі і Петропавлівська, разом із братствами були приєднані до православ'я. Найбільше до цього процесу

долучилися благочинний Кам'янецької округи М. Ісаєвич та його помічник протоіерей (благочинний декан, священник м. Жванця) І.Добровольський.

*Внутрішня організація братства
св. Апостолів Петра і Павла*

На думку польського дослідника Здіслава Будзинського [62, 240], з настанням XVIII ст. для церковних братств прийшла нова ера історії. У цей час кількість мирянських братств починає неухильно зростати, причому візитаційна статистика доводить їх повсюдне виникнення не тільки у великих містах, а й у невеликих містечках та дрібних сільських парафіях, часто за особистого сприяння єпископів [62, 240].

У 30-х рр. XVIII ст. львівським владикою Атанасієм Шептицьким було стверджено рекордну кількість братських статутів у Львівсько-Кам'янецької єпархії. На відміну від Львівського крилоського намісництва [23, 291], кількість братських статутів періоду XVIII ст., які збереглися для Кам'янецького крилоського намісництва до нашого часу, є нечисельною, причому їх тексти відомі, як правило, в у вигляді опублікованого матеріалу [23, 288]. Варто зазначити, що в опублікованих текстах цих статутів подільські дослідники намагались упускати титуляції Святійшого Папи Римського [23, 293], які у XVIII ст. були поширені майже у всіх текстах єпископських статутних грамот [42, 44, № 21, 687 – 691]. Публікація неповного тексту статуту Петропавлівського братства вказує на конфесійну заангажованість подільських дослідників, які намагались уникати питання переходу колишніх православних братств до унії.

Першого травня 1736 р. було підписано статут для кам'янецького старшого братства Петра і Павла [25]. У 1863 р. цей документ був виявлений в архіві церкви Петра і Павла, і цього ж року був опублікований подільським дослідником, протоіереєм Ю. Лотоцьким, який у 1832 – 1875 рр. був парохом цього храму [25, 39, 52 – 53]. Оскільки оригінал цього джерела не зберігся, інформаційна цінність та значення публікації статуту в “Подольских епархиальных ведомостях”

[11] (навіть без супровідного аналізу його артикулів) для сучасних дослідників уніатської церкви є надзвичайно вартісним історичним джерелом церковного походження.

На основі тексту статуту чітко простежується уніатський характер [24, 502 – 503, 22, 106 – 107, 23, 287 – 288] організації та діяльності Петропавлівського братства у XVIII ст. На думку Ю. Лотоцького, саме цей статут міг бути взірцем для тих церковних братств, які належали до в Кам'янецького крилоського намісництва, і приблизно у цей же час щойно створювалися або ж приймали унію [25, 435]. Порівнюючи текст цього статуту з текстами інших братств Львівсько-Кам'янецької єпархії, ми бачимо чимало схожих рис, а в окремих випадках навіть ідентичностей у текстологічній структурі та змісті братських артикулів, що вказує на уніфікацію текстів статутних документів (книг-статутів та одноаркушевих грамот) по всій єпархії в часі владцтва Атанасія Шептицького [23, 291 – 295].

Статут 1736 р. узаконив внутрішню організацію братства, закріплюючи в артикулах обов'язки кожного члена братства. Мирянин, який прагнув вступити до братства, зобов'язувався взяти участь у символічному акті присягання [25, 437] на вірність братству та уніатській церкві. Акт присягання відбувався згідно з давньою православною схемою [22, 118 – 119]: після сповіді та покаяння претендент у присутності членів братства та братського священика, виголошуючи своє ім'я, присягався вірно виконувати та зберігати приписи братських артикулів на користь церкви та братства Петра і Павла [25, 437]. Одразу після присягання новоприйнятого братчика вписували у братську метричну книгу (братський реєстр), у зв'язку з чим він зобов'язувався пожертвувати на користь братства 1 фунт воску (львівський фунт дорівнював 405,2 г) [15, 528], який вносився на зберігання до братської скриньки. Зазначимо, що серед львівських братств термін “скринька” часто позначався терміном “пушка” [56, XV, 224], а серед кам'янецьких – “кружка” [25, 437].

Слід підкреслити, що статут 1736 р. зобов'язував усіх братчиків систематично організовувати братські збори [25, 437 – 438], які повинні відбуватися в недільні дні, часто під час парафіяльних (наприклад, на св. Петра і Павла) та великих церковних свят. Такий час зборів був пов'язаний із тим, що в ці

дні братчики, як правило, були позбавлені турбот про свої світські буденні справи: наприклад, виконання повинностей на пана та ін. [23, 317 – 318]. Усі члени братства повинні були з'являтися в обов'язковому порядку. Зазначимо, що згідно зі статутом, засідання могло бути не тільки у храмі, а й у будинку старшого братчика. Під час зборів обговорювались питання релігійної та фінансово-господарської діяльності, також ретельно звірялися книги прибутку та витрат. Кожен член братства під час зборів вносив до братської скриньки по 3 гроші [25, 438]. Особливу роль у братській організації відігравали елекційні збори братчиків, які відбувались щороко в неділю апостола Фоми (наступна неділя після Великодня, провідна неділя). Під час таких елекцій старший братчик у присутності всіх членів братства звітував про прибутки та витрати братства за минулий рік [25, 438]. Після звіту відбувались вибори нового керівного складу братства: 2 старші та 2 молодші братчики. Якщо діяльність попередніх братчиків була визнана відповідальною, без жодних фінансових різниць та махінацій, братські збори, переважно, переобирали цих братчиків на новий термін. Зрештою, артикули братства Петра і Павла від 1736 р. зобов'язували старших братчиків присягати на чесному веденні фінансово-господарських справ [25, 438]. Контроль за братською скринькою належав до обов'язку одного старшого братчика, а ключ від неї утримував один молодший братчик. Отже, двоє осіб мало одночасний безпосередній доступ до матеріальних цінностей братства. Для того, щоб уникнути фінансових махінацій серед братства, артикули статуту обумовлювали заборону довіреним братчикам керувати скринєю самовільно, право відкривати її надавалося лише під час братських зборів [25, 438].

З приводу врегулювання можливих внутрішніх суперечок між братчиками статут Петропавлівського братства допускав існування братського суду, уникаючи тим самим вирішення дрібних справ на рівні єпископського консисторського суду [56, XV, 248, 46, 27]. Якщо справа торкалася винятково особистих образ братчика та його роду, то винуватця зобов'язували сплатити 4 фунти воску для братства, і привселюдно попросити у потерпілого пробачення. В іншому разі винуватець повинен був

сплатити 10 фунтів воску і відбувати карцер сидінням у дзвіниці, в неділю після Служби Божої, протягом 4-х годин, після чого він повинен був обов'язково просити вибачення в потерпілого [25, 438].

У сла�ніших суперечках, наприклад, у разі побиття братчика іншим братчиком, внутрішнім судом керував парафіяльний священник, який навіть у присутності всього братства часто сам виносив вирок. Якщо винуватець не виконував судових приписів (декретів) священника, згідно братськими артикулами, братчика викреслювали з братського реєстру, позбавляючи права брати участь в організації братства в майбутньому [25, 439]. Натомість у статуті 1736 р. нічого не сказано про порядок проведення тих судових справ, які часто могли виникати між священником та братством (миряними) у XVII – XVIII ст. [51, СП, 104 – 107, 23, 317 – 318].

На особливу увагу заслуговують артикули, які регламентували участь пароха в організації діяльності Петропавлівського братства загалом. Наприклад, в одному з артикулів зазначалося: “Прочіи же зде жіючіи братія, по длугь описаня, высшого мають радитися, и писаній на пользу душевную оть священника послушати; котрому, яко отцу своему, вшелякую належи тую почесть, референцію, и пошанованя ставати, заховуючи его при всѣх належитих молитв хоріи звыкли чиныты...” [25, 440]. Такі установки артикулів фактично забезпечували пароху провідне місце у братстві, закріпивши за ним особливі повноваження: постійну участь в засіданнях братства, голосування у виборах старших братчиків, а звідси також право першим приймати присягу від тих, хто вступає на місце старшого чи вперше приймається до братства. Значимо, що остаточно розвиток цієї тенденції завершився прийняттям Атанасієм Шептицьким у 1744 р. так званого “*Decretum reformationis Leopoliensis*”, який хоч і видавався спочатку для Львівських братств, однак потім був поширений на братства всієї єпархії. На думку львівського дослідника Володимира Фіголя, “Згідно з духом “*Decretum reformationis Leopoliensis*” братські священники-душпастирі мали сильний вплив на братські справи” [56, XVI, 142].

До прийняття постанов Замойського собору 1720 р. усі без винятку братства Кам'янця-Подільського разом із братськими священиками здавна підпорядковувалися владі кам'янецького намісника, який перебував при кафедральному Свято-Троїцькому храмі [44, № 20, 639]. Наприклад, під час виборів львівського владики Арсенія Желиборського у 1641 р. церковне братство св. Апостолів Петра і Павла (у числі трьох кам'янецьких братств) голосувало на чолі з кам'янецьким намісником Теодором [29, 10, 49, 83] (останні вибори львівського єпископа, у яких брали участь братства, були виборами Атанасія Шептицького 1715 р.) [13, 220]. На думку Д.Синицького, у XVIII ст. така ситуація певною мірою, перешкоджала Атанасію Шептицькому провадити перехід Кам'янецького крилосу до унії [44, № 20, 639]. У зв'язку з цим, у 1722 р. А. Шептицький замість намісника призначив при Святотроїцькій кафедрі офіціала з числа ордену василіан (у 1925 р. офіціалом став Інокентій Римбала) [44, № 20, 639], які, порівняно з білим духовенством ретельніше дотримувалися церковного права [22, 116, 58, 63 – 66]. Відповідно у 1723 – 1724 рр. А. Шептицький перевів з кафедральної церкви Св. Трійці до церкви св. Апостолів Петра і Павла пресвітера Стефана Краковецького [10, № 4, 154, 44, № 18, 578], який, проте, не одразу почав виконувати обов'язки парафіяльного священика. Така подія була зумовлена прагненням членів магістрату від української громади міста і членів Святотроїцького братства обрати о. С.Краковецького священиком до церкви Воскресіння Христового, що, зрештою, і було зроблено [44, № 20, 643]. Однак василіани силою не допускали С.Краковецького до Вознесенського храму, намагаючись підпорядкувати церкву монастиреві, тим самим розпочавши конфлікт з українською громадою міста [44, № 20, 643].

Братським священиком, який фактично прилучився до організації Петропавлівського братства у 1736 р., був Іван Пліський (1735 – 1740). Згодом у храмі служили священики: Іван Угринович (1756 – 1758), Дмитро Минка (1780), Василь Корендович (1790), Михайло Боровський (1795 – 1796) та ін. [39, 52]. У XVIII ст. за церковними братствами зберігалось право

самим обирати священика для парафії. На думку Меланії Бордун, у цей час церковні братства дуже часто просили єпископів висвятити конкретного священика [8, 59]. На думку дослідниці, більшість братських рекомендацій чи прошень надходило до єпископа з вільних містечок та сіл, причому миряни у своїх проханнях “відносять ся не раз з правдивим привязанем і любовію до своїх вибранців” [8, 59]. Недарма у XVIII ст. церковні братства в разі завдання священиком моральних (занедбання священичих обов’язків та ін.) і матеріальних (грошові та земельні здирства, побої) кривд мирянам, одразу звертались до духовного єпископського суду [8, 61 – 69]. Переважно братства скаржилися на часті відвідини священиками місцевих корчем, тим самим прагнучи зберегти християнське “лице” парафії та й, зрештою, бажаючи бачити “у своєму пароху здійснене свого дуже скромного і примітивного ідеалу душпастиря” [8, 61]. У разі, коли священик приходив на підпитку відправляти службу, братства наважувалися на більш кардинальні заходи, самосудно відбираючи у священика “ключ церковний” [8, 67, 86].

У статуті Петропавлівського братства також був закладений принцип взаємної фінансової допомоги між членами братства та між братством і парафіяльним середовищем мирян. Із цього приводу в артикулах було записано: “Мають теж братія едень другого в □ випадках □ допомагати, и ратувати и не только сами себе, но и иных □ християнських людей; а особливо, ежели бы брат □ которій в □ недостачество подупал □ повинни братія церковними п □ нязами его подпомагати” [25, 439]. Тим самим братство сприяло фінансовій стабільності в межах парафії, часто “рятуючи” своїми грошовими позиками чи іншими даруваннями загальну платоспроможність до пожертв, як серед братчиків (членські внески), так і серед прихожан (пожертви на Службу Богу та ін.).

Серед релігійних обов’язків братства, які обумовлювалися у статуті 1736 р., була опіка братства над обрядом поховання померлого братчика. Обряд передбачав участь усього братства в церемоніальному супроводі померлого до церкви, в якій правилася поминальна Служба Божа, заздалегідь зорганізована братством. Після чого ім’я померлого вписувалося в “книгу

успоших”, а його тіло ховалося в спеціально відведеному місці парафіяльного цвинтаря. У разі, коли братство організувало поховальний обряд для іншого парафіянина, який не був членом братства, статут зобов’язував сплачувати на користь братства 1,5 гривні [25, 439].

Братські артикули покладали на братство обов’язок організувати при церкві Петра і Павла шпиталь, де провадити опіку над бідними та хворими прихожанами. Братський шпиталь був також притулком для подорожуючих [25, 439], об’єднанням нужденних у межах парафії [32, 250]. Правдоподібно, що не кожне братство могло утримувати шпиталь, незважаючи навіть на приписи артикулів щодо його створення [259 – 265].

У тексті статуту братства Петра і Павла 1736 р. простежується певна диференціація структури братства. В одному з братських артикулів (які, до речі, в публікації Ю.Лотоцького не пронумеровані) у плані організації братства обумовлюється участь мирян, які не належали до парафіяльного середовища церкви Петра і Павла. З цього приводу у статуті записано: “Каждїй чоловѣк христіанскїй посторонній, и поближній, духовній, шляхетній купец и вшелякой кондиції, вписавшия в сіє братство, повинен бывать в схаццѣ, в недѣль четыре и грошій шесть до скринки дати. А кто бы так за далекостію края немогл бывать, то принаймнѣй в четверть року, albo и в цѣлій рокѣ, должень єсть бувати в схаццѣ и раду братерскую мѣти. И повинность дорочную до скринки отдавати” [25, 439 – 440]. Тобто до братства могли входити миряни навіть із навколишніх сіл чи міст. Вписування позапарафіяльних людей давало змогу братству розширювати потенційне поле для своєї релігійної та фінансової діяльності. Тому нерідко на користь братства у формі фондуку записувалось майно мирян, які проживали на території інших парафій, проте були членами братства Петра і Павла. Така практика зародилася при Львівському Успенському братстві, поширюючись протягом всього XVII ст. серед інших церковних братств. У разі, коли віддаль між братством і його членами була надто великою для безпосередньої участі у роботі братства, такі члени братства нерідко обмежувалися ширими внесками (мощі

святих, гроші та ін.), як, наприклад, у випадку Івана Виговського чи Павла Тетері, які були вписані до реєстру Львівського Ставропігійного братства після залишення гетьманського уряду [2, 181 – 188].

Так чи інакше, в статутах Петропавлівського братства 1736 р. було укладено давні православні принципи організації церковних братств, які були фактично копіями текстів православних артикулів Львівського Ставропігійного братства. Нововведення в основному стосувалися регламентації: участі братського священика у братстві та його взаємин з іншими учасниками братства – мирянами; взаємин братства з капітулом (чи єпископським намісництвом), зокрема в плані дисциплінаризації діяльності братства (фінансові звіти і т.д.), а також загальних правил виконання постанов епархіальних соборів [49, 45, 129, 289, 343, 359, 369].

Після ствердження статуту було здійснено реєстр братчиків новоствореного уніатського братства, який, на жаль, не зберігся до наших днів [25, 441].

Необхідно зазначити, що зміст артикулів Петропавлівського братства 1736 р. певною мірою підтверджує рефлексію Івана Франка: у XVIII ст. “братства мали тільки одну мету – дбати про “благоліпіє” обряду, про церковні знадоби, світло, про порядок у церкві і при всяких обходах” [57, 1]. Така однозначність позиції вченого при трактуванні діяльності уніатських церковних братств, очевидно, була зумовлена відносно невеликим колом братської документації періоду XVIII ст., доступної у XIX – на поч. XX ст. для самого І. Франка [I], [II], [III], [IV], [V], [VI]. Сучасні порівняльні дослідження уніатських статутів, виданих Атанасієм та Левом Шептицькими, усе ж, дають змогу твердити про існування різних видів діяльності братств у XVIII ст.: релігійну, харитативну та професійну (за напрямом фінансово-господарської спеціалізації), а часті судові справи братств із братськими священиками XVIII ст. нашттовхують на думку про можливість збереження певних ставропігійних стереотипів у братському колі мирян [8, 61 – 67, 53], проте таке твердження теж є двозначним і потребує спеціального дослідження.

Незважаючи на те, що згаданий статут Кам'янецького Петропавлівського братства не передбачав підпорядкування братства іншим мирянським організаціям, доконаним залишається той факт, що Петропавлівське братство у XVIII ст. все ж таки перебувало у віданні Кам'янецького Свято-Троїцького братства [44, № 20, 641], яке, подібно до Успенського Ставропігійного братства у Львові, займало у Кам'янці-Подільському головуюче місце.

Зрештою, так само, як і у Львові, діяльність церковних братств Кам'янця-Подільського у XVIII ст. була складовою діяльності української національної громади загалом, представляючи та захищаючи інтереси “латино-уніатів” з боку провладної польської громади [14, 66 – 67, 54]. Однак, насправді між братствами обох центрів крилоських намісництв, у плані “національної співпраці” існувала певна відмінність. На думку Р.Кароль-Мазур, церковні братства українських церков долучались до співпраці з вірменськими та польськими церковними братствами, створюючи для трьох національних громад Кам'янця-Подільського “винятково толерантний” стиль співжиття, безпечно займаючись кожен своїми релігійними та фінансово-господарськими справами [65, 365, 370 – 377]. Підтвердженням цього є, скажімо, відсутність у міських книгах жодної інформації про судові справи між учасниками братств відмінних конфесій [65, 377].

Джерела та література

I. Відділ рукописних фондів і текстології інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України (далі – ІЛШ). – Ф. 3. – Спр. 4823. – Арк. 7 – 19.

II. ІЛШ. – Ф. 3. – Спр. 4832. – Арк. 2 – 48.

III. ІЛШ. – Ф. 3. – Спр. 4833. – Арк. 1 – 35.

IV. ІЛШ. – Ф. 3. – Спр. 4834. – Арк. 1 – 97.

V. ІЛШ. – Ф. 3. – Спр. 4835. – Арк. 3 – 41.

VI. ІЛШ. – Ф. 3. – Спр. 4836. – Арк. 3 – 33.

VII. Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссією для разбора древних актов, височайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Ч. 1: Акты об унии и состоянии православной церкви с половины XVII в. ка. (1648 – 1798) – Т. 4. – К. : Университетская типография, 1871. – 746 с.

1. Андрусак М. Львівський Єпископ Йосиф Шумлянський та його змагання за права для духовенства й об'єднання церков // Логос. – Йорктон : Б. в., 1978. – Т. 29. – Ч. 1. – С. 23 – 58.

2. Андрусак М. Павло Тетеря та Львівська Ставропігія // Записник Наукового Товариства Імени Шевченка (далі – ЗНТШ). – Т. СЛІ. – Львів : Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, 1931.

3. Антонович В. Монографіи по исторіи Западной и Юго-Западной Россіи. – Т. I. – К. : Типографія Е. Я. Федорова, 1885. – 351 с.

4. Бантыш-Каменский Н. Историческое извѣстіе о возникшей в Польшѣ Унії. – М. : Синодальная Типографія, 1805. – 454 с.

5. Беднов В. Православная церковь в Польше и Литве (по Volumina Legum). – Минск : Лучи Софии, 2002. – 432 с.

6. Біла С. Краєзнавча тематика у дослідженнях подільських істориків Церкви // Студії з архівної справи та документознавства. – К. : Держкомархів України УНДІАСД Європейський університет, 2003. – Т. 10. – С. 75 – 79.

7. Блажейовський Д. Поважні осяги та великі втрати. Список епархій, парафій та монастирів від Попраду по Дніпро (1768 – 1991). – Львів : Каменяр, 2008. – 463 с.

8. Бордун М. З життя українського духовенства Львівської епархії в другій половині XVIII в. // ЗНТШ. – Т. СІХ. – Львів : Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, 1912. – С. 39 – 90.

9. Винокур І., Хотюн Г. Кам'янець-Подільський державний історико-архітектурний заповідник: Путівник / Худож. В.В. Ковальчук; Фотозйомка П.М. Березіна. – Львів : Каменяр, 1986. – 158 с.

10. Головацкий Я. Львовская русская епархія за сто лѣтъ назад. Описання в донесеніи, поданномъ, епископомъ львовскимъ, луцкимъ и каменецкимъ, в 1761 году // ПЕВ, н. о. – Каменець-Подольській: тип. Свято-Троїцького братства, 1865. – № 3. – С. 103 – 111; № 4. – С. 163 – 177.

11. Григоруk О. “Подольские епархиальные ведомости” як джерело до вивчення духовно-релігійної та церковної історії Поділля // Історія релігії в Україні. – Львів : Логос, 2009. – Кн. II. – С. 58 – 64.

12. Жарких М. Храми Поділля. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/xramypod/82kamjanec.html#KPPetroPCerk>

13. Зубрицький Д. Лѣтопись Львовскаго Ставропігіяльнаго братства // Временникъ Ставропігіяскаго института с мѣсяцесловомъ на обыкновенный годъ 1926. – Львов : Типографія Ставропігіяскаго Института, 1925. – 269 с.

14. Капраль М. Національні громади Львова XVI – XVII ст. (соціально-правові взаємини). – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 440 с.
15. Капраль М. Привілеї національних громад міста Львова (XVI – XVIII ст.) / Упор. М.Капраль, наук. ред. Я.Шашкевич, Р.Шуст. – Львів : МГО “Документальна скарбниця Львова”, 2000. – 576 с.
16. Катрій Ю. Пізнай свій обряд. – Львів : “Свічадо”, 2004. – 472 с.
17. Колодзейчик Д. Кам’янецький еялет: турецькі джерела до історії Поділля 1672 – 1699 років // Український археографічний щорічник. – Вип. 1. – Т. 4. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 113 – 118.
18. Крамар С. Місто Кам’янець на Поділлі у XVI – XVIII століттях: магдебурзьке право, судочинство та самоврядування громад. Історико-правовий нарис. – Кам’янець-Подільський : ПП “Медобори-2006”, 2010. – 336 с.
19. Крикун М. Люстрація Кам’янця-Подільського 1734 р. (до питання про житловий фонд українського міста у XVIII ст.) // Український археографічний щорічник. – К. : Наукова думка, 1993. – Вип. 2. – Т. 5. – С. 193 – 261.
20. Лазорак Б. Братство Мирян при церкві Святого Миколая в Кам’янці-Подільському (XVIII ст.) // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол. Т.Біленко (гол. ред.), Р. Попп, С. Макачук та ін. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. – Вип. 24. Історія. – С. 229 – 249.
21. Лазорак Б. Інституційне оформлення та діяльність церковного братства Івана Хрестителя в Кам’янці-Подільському // Питання історії України. Збірник наукових праць. – Т. 12. – Чернівці : Технодрук, 2009. – С. 233 – 252.
22. Лазорак Б. Інституційне оформлення церковного братства Різдва Христового в Жовкві (XVII – XVIII ст.) // Жовква крізь століття. Науковий збірник. – Вип. 1. – Жовква : Видавничо-виробниче підприємство “Місіонер”, 2010. – С. 106 – 132.
23. Лазорак Б. Рукописна книга-статут церковного братства Святого Архистратига Михайла в Запитові 1734 р. (інституційно-правова роль, зміст та формуляр документа) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 13. – Дрогобич : Коло, 2009. – С. 287 – 321.
24. Лазорак Б. Статут Лева Шептицького для Львівського Хрестовоздвиженського братства 1762 р. // Історія релігії в Україні. – Кн. 1. – Львів : Логос, 2010. – С. 502 – 511.
25. Лотоцкий Б. Правила для православного братства, учрежденного 1736 года при Петропавловской церкви в □ г.

Каменець-Подольськом // ПЕВ. н. о. – Каменець-Подольський: Тип. Свято-Троїцького братства, 1863. – № 11. – С. 435 – 441.

26. Матеріали для книгознавчого репертуару Поділля (1852 – 1923): Бібліограф. посібник / Укл. Т. Р. Соломонова; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського; Вінниц. обл. краєзн. Музей. – Вінниця : Діло, 2006. – 352 с.

27. Навроцька А. Найдавніша книга духовного суду Львівської православної єпархії 1668 – 1674 років (зі збірки національного музею у Львові) // Український археографічний щорічник. – Вип. 13 – 14. – Т. 16 – 17. – К. : Український письменник, 2009. – С. 284 – 302.

28. Орловский М. Краткие сведения о каменецких православных церквях и католических костёлах // ПЕВ. н. о. – Каменець-Подольський: Тип. Свято-Троїцького братства, 1865. – № 22. – С. 972 – 976.

29. Памятная книжка Подольской губернии на 1859 год, с двумя фотографич. видами г. Каменца / Под. ред. Подольских Губерн. Вѣдомостей. – Каменець-Подольськ : Тип. Губернскаго правленія, 1859. – 176 с.

30. Памятники градостроительства и архитектуры УССР: иллюстрированный справочник-каталог. – Т. 4. – К. : Будівельник, 1986. – 375 с.

31. Петров М. Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII – XVIII ст. (Історіографія. Джерела). – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. – 384 с.

32. Потимко О. Шпиталі Львова XIV – XVIII століть (Історіографічні спостереження) // ЗНТШ. – Т. ССЛІ. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів : НТШ, 2006. – С. 228 – 268.

33. Провінційний синод у Замості 1720 року Божого. Постанови / Ред. о. І. Пелехатий. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 304 с.

34. Ровінський В., Миханчук О. Православ'є на Подоліі. Історичні нариси. – Кам'янець-Подільський: Дзвін, 1995. – 176 с.

35. Савич А. Нариси з історії культурних рухів на Україні та Білорусі в XVI – XVIII в. – К. : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1929. – 333 с.

36. Савченко С. Руська (українська) церковна історія у висвітленні католицької полемічної літератури кінця XVI – XVII століть // ЗНТШ. – Т. ССЛІ. – Львів : НТШ, 2006. – С. 86 – 111.

37. Сецинський Е. Вплив візантійсько-атонської архітектури на будівництво мурованих церков на Поділлі // ЗНТШ. – Львів : Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, 1925. – Т. 138 – 140. – С. 45 – 65.

38. Сецинський Е. Древнїйшія православныя церкви в Подолїи // ПЕВ. н. о. – Каменец-Подольскій : Тип. Свято-Троїцкого братства, 1890. – № 16. № 17. – С. 319 – 324; № 37. – С. 835 – 847; № 891 – 903; № 40. – С. 915 – 926; № 42. – С. 951 – 965.

39. Сецинский Е. Исторические сведения и приходах и церквах Подольской епархии. Каменецкий уезд // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Т. 7. – Каменец-Подольский : Типография Подольскаго Губернскаго Правленія, 1895. – 611 с.

40. Сецинский Е. Переход г. Каменца-Подольскаго под Россійскую Державу 21 апрѣля 1793 года // ПЕВ. н. о. – Каменец-Подольскій : Тип. Свято-Троїцкого братства, 1893. – № 16. – С. 257 – 267.

41. Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской Епархии. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2009. – 996 с.

42. Сецинский Е. Устав православногo братства, учрежденнаго, 1736 г. при Николаевской церкви мѣстечка (нынѣ села) Бахтына Ушицкаго уѣзда // ПЕВ. н. о. – Каменец-Подольскій: Тип. Свято-Троїцкого братства, 1865. – № 14. – С. 627 – 639.

43. Сецинский Е., Беднаровский С. Указатель “Подольских епархиальных ведомостей”. 1862 – 1902. – Каменец-Подольский: тип. Свято-Троїцкого братства, 1907. – 1087 с.

44. Синицкій Д. Каменецкій Свято-Троїцкій первоклассный монастыр // ПЕВ. н. о. – Каменец-Подольскій : Тип. Свято-Троїцкого братства, 1868. – № 18. – С. 576 – 586; № 19. – С. 615 – 624; № 20. – С. 637 – 660; № 21. – С. 687 – 691; №22. – С. 743 – 751.

45. Сковчиляс І. Намісницький поділ Львівсько-Галицько-Кам’янецької православної єпархії на Поділлі в другій половині XVI – XVII ст. // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету. Історичні науки. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2004. – Т. 13. – С. 258 – 276.

46. Сковчиляс І. Акти духовних судів українських церковних установ XVII – XVIII ст. (За матеріалами виїзних засідань єпископсько-консисторського суду Львівської єпархії 1700 – 1725 років) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 34. – Львів : Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка, 1999. – С. 425 – 438.

47. Сковчиляс І. Архіви унійної церкви на Поділлі XVIII століття: спроба реконструкції // Український археографічний щорічник. – Вип. 8 – 9. – Т. 11 – 12. – Київ – Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 2004. – С. 105 – 111.

48. Сковчиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII – XVIII століть Львівсько-Галицько-Кам’янецької

епархії. – Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. – 511 с.

49. Скорчилиас І. Собори Львівської епархії XVI – XVIII століть. – Львів : Вид-во Українського Католицького Університету, 2006. – 464 с.

50. Скорчилиас Н. Недатований реєстр духовенства, церков і монастирів Львівської епархії за владцтва Йосифа Шумлянського // ЗНТШ. – Т. ССXL : Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів : НТШ, 2000. – С. 530 – 589.

51. Созанський І. З минувшини м. Бродів (Причинки до історії міста в XVII ст.) // ЗНТШ. – Т. ХСVII. – Львів : Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, 1910. – С. 5 – 25; Т. ХСVII. – Львів : Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, 1910. – С. 10 – 30; Т. СII. – Львів : Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, 1911. – С. 88 – 115.

52. Сутгер Е.-К. Значення Замойського (1720) та Віденського (1773) синодів для уніатів Речі Посполитої та Габсбурзької монархії. // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів : Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. – Число 1. – С. 99 – 114.

53. Тимошенко Л. Ставропігія церковних братств у контексті Берестейської унії. Історіографічний аспект // Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. – Львів : Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006 – 2007. – С. 250 – 267.

54. Томашівський С. Образок з львівського життя XVII ст. // ЗНТШ. – Т. XIX. – Львів : Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, 1897. – С. 11 – 19.

55. Трембіцький А. До історії бібліографії праць Єфимія Січинського // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка. – Вип. 11. – Львів, 2003. – С. 109 – 118.

56. Фіголь В. Церковні братства Галицької Гр. кат. Провінції у XVIII ст. // Богословія. Тримісячник. – Львів: Богословське Наукове Товариство, 1937. – Т. XV. – Кн. 2 – 3. – С. 91 – 101; Кн. 4. – С. 243 – 252; 1938. – Т. XVI. – Кн. 1. – С. 31 – 39; Кн. 2 – 3. – С. 137 – 157; Кн. 4. – С. 215 – 232.

57. Франко І. До історії церковних братств на Галицькій Русі // ЗНТШ. – Т. XXI. – Львів : Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, 1898. – С. 1 – 5.

58. Хіхляч Б. Уніатські місії на Поділлі у XVIII ст. // Збірник матеріалів всеукраїнської конференції “Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя

Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору”. – Вінниця : Планер, 2008. – С. 62 – 67.

59. Шкурко С. Там, де виник Кам’янець // Подолянин. – Кам’янець-Подільський : Б. в., 2007. – № 7. – С. 7.

60. Яворовскій Н. Историческія свѣдѣнія о Каменцѣ-Подольскомъ и его православныхъ церквахъ, въ связи съ гражданскою и церковною жизнію Подоліи // ПЕВ. н. о. – Каменецъ-Подольскій : Тип. Свято-Троїцкого братства, 1889. – № 19. – С. 407 – 421; 1889. – № 21. – С. 463 – 471; 1889. – № 24. – С. 555 – 563; 1889. – № 27. – С. 628 – 637; 1889. – № 30. – С. 701 – 711; 1889. – № 51. – С. 1299 – 1313; 1890. – № 9-10. – С. 211 – 214; 1891. – № 32. – С. 759 – 764.

61. Antoni J. [Rolle A.] Zameczki podolskie na kresach multańskich. – Warszawa : Gebeithner i Wolff, 1880. – Т. 1. – 308 s; Т. 2. – 304 s; Т. 3. – 290 s.

62. Budzyński Zd. Kresy południowo-wschodnie w drugiej połowie XVIII wieku. – Т. III. Studia z dziejów społecznych. – Przemyśl – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2008. – 592 s.

63. Kołbuk W. Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne. – Lublin : “Wschód” Agencja Usługowa, 1998. – 451 s.

64. Kołbuk W. Ustawy i statuty unickich bractw cerkiewnych // Unia brzeska: geneza, dzieje i konserwencje w kulturze narodów słowiańskich. – Kraków: Drukarnia uniwersytetu Jagiellońskiego, 1994. – S. 329 – 336.

65. Król-Mazur R. Miasto Trzech Nacji. Studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku. – Kraków : Avalon, 2008. – 690 s.

66. Kryptakiewicz Unia Święta. W 300. letnią unii Brzeskiej. – Lwów : Drukarnia nar. St. Maniecki i Ska. Hotel Żorża, 1897. – 162 s.

67. Markiewicz M. Historia Polski. 1492 – 1795. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2002. – 1003 s.

68. Przedziecki A. Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów. – Т. 1. – Wilno : Nakład i druk Teofila Glücksberga, 1841. – 212 s.

69. Rolle A. [Antoni J.] Do dziejow Kamieńca Podolskiego (z popierów pozostałych po śmierci pana dr Dr Antoni J. (Rolle) // Przegląd naukowy i literacki. Dodatek do “Gazety Lwowskiej”. – Lwów : Wydawnictwo “Gazety Lwowskiej”, 1907. – № 2. – S.120 – 142.

70. Rolle M. Kamieniec Podolski // Biblioteka szkolna. – Warszawa : Instytut wydawniczy “Biblioteka Polska”, 1925. – № 21. – 40 s.

71. Urbański A. Z carnego szlaku i tamtych rubieży. Zabytki polskie przepadłe na Podolu, Wołyniu, Ukrainie. – Warszawa : Dom książki polskiej, spółka akcyjna, 1928. – 135 s.

Лазорак Богдан. Обзор малоизвестных фактов из истории Каменецкого Петропавловского братства в XVIII в. Известные историографической традиции исследования истории церковных братств Каменца-Подольского периода XVIII века, осуществленные подольскими историками-краеведами в XIX веке, неоднократно привлекали внимание исследователей, однако никогда не были объектом детального изучения. Данная статья основана на тщательном сопоставлении и анализе ранее неизвесных архивных данных малоизвестными материалами украинских и польских исследователей истории Каменецкого Петропавловского братства. В статье идет речь о внутренней организации Каменецкого Петропавловского братства в период его оформления как униатской церковной институции в пределах приходской среды мирян.

Ключевые слова: церковное братство св. Апостолов Петра и Павла, город Каменец-Подольский, Львовско-Галицко-Каменецкая епархия, устав братства, “Подольские епархиальные ведомости”, визитация.

Lazorak Bohdan. Review of the little-known facts from the history of the Kamyanets St. Peter and Paul fraternity in the 18th century. Known for the historiographical tradition of the historical research of the church fraternities in Kamyanets-Podilskyi in the period of the 18th century, which were carried out by historians-ethnographers in the 19th century, repeatedly attracted scholars' attention but they have never been a subject of a thorough research. The article is based on a detailed comparison and analyses of the little-known investigations of the Ukrainian and Polish history researchers of the church fraternity of St. Peter and Paul in Kamyanets and is enriched with newer, previously unknown, archival data. The article discusses the internal organization of the church fraternity of St. Peter and Paul in Kamyanets during its registration, as the Uniate church institutions within the parish surroundings of the laymen.

Key words: St. Peter and Paul church fraternity, Kamyanets-Podilskyi City, L'viv-Halych-Kamyanets diocese, fraternity statute, “Podolskie Eparchalnye Vedomosty”, visitation.

УДК 930.1

Б 61

Світлана БІЛА

РОЗВИТОК УНІЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано історіографічну літературу з унійної проблематики, показано основні здобутки і тенденції теми. Доведено, що польська наука у дослідженні особливостей розвитку унієзнавства має більш давні традиції. Значною об'єктивністю характеризуються узагальнюючі оцінки польськими науковцями концепцій, еволюції поглядів, здобутків і недоліків церковної історіографії з унійної проблематики. Стверджується, що праці українських дослідників містять значний аналітичний матеріал про генезу та особливості унієзнавчих студій, внесок у дослідження проблеми церковно-історичних шкіл, наукових центрів та осередків.

Ключові слова: унієзнавство, унійні процеси, унійна проблематика, церковна історіографія.

Актуальність теми дослідження пов'язана з особливістю розвитку унієзнавства та церковної історіографії на зламі ХХ – ХХІ ст., що характеризується підвищенням уваги до проблематики, в якій аналізується генеза історіографічних досліджень, процес збагачення історіографічних знань, внесок провідних учених у розуміння історіографічного процесу у дослідження церковно-історичних шкіл, інституцій, краєзнавчих осередків. Перші спроби узагальнення унієзнавства як галузі історико-церковної історіографії фіксуються на прикінці ХІХ ст. Вони значно примножились у ХХ ст., проте досі відсутня спеціальна праця, в якій би підсумовувалися результати вивчення історії унії. У більшості випадків історіографічні огляди стосуються генези Берестейської унії наприкінці ХVІ ст. та перших поунійних десятиліть. Література про унійну церкву ХVІІ – ХVІІІ ст.

© Біла Світлана, 2010

взагалі ніким ще не простудійована, що є великою лакуною в церковній історіографії. Праці українських і польських дослідників містять значний аналітичний матеріал про генезу та особливості унієзнавчих студій, внесок у дослідження проблеми церковно-історичних шкіл, наукових центрів та осередків, однак спеціальних розвідок щодо історіографії унійних процесів у західних єпархіях Київської митрополії XVII – XVIII ст. немає.

Короткий аналіз історіографічних напрацювань білоруських, українських та російських істориків міститься у монографіях С.Морозової [7], [8]. Дослідниця виокремила три історіографічні комплекси східнослов'янського унієзнавства: 1) кінець XVI – перша половина XVII ст.; 2) друга половина XIX – перша третина XX ст.; 3) кінець XX ст. [8, 7 – 49]. У польській історіографії достатньо виразно виділяються такі періоди: друга половина XIX – початок XX ст.; 20 – 30-ті рр.; 80 – 90-ті рр. XX ст. [8, 7].

Генеза історіографічних пошуків українських та зарубіжних науковців з проблем унієзнавства та оцінка цих напрацювань сучасниками викладена у працях Л.Тимошенка [14], [15], [16] та С.Білої [1].

Розуміючи, що зроблено небагато у з'ясуванні цієї важливої проблеми, ставимо собі за мету проаналізувати історіографічні праці з унійної проблематики та відзначити їх позитивні аспекти і недоліки.

Польська наука у дослідженні особливостей розвитку унієзнавства має більш давні традиції [21]. Наприкінці XIX ст. з'являються перші узагальнюючі оцінки здобутків і недоліків церковної історіографії. Так, В.Закшевський відзначив незадовільний стан церковно-історичних досліджень [30]. У 1925 р. стан унієзнавчих досліджень був предметом наукового обговорення на IV з'їзді польських істориків у Познані [24]. Питання розвитку унієзнавства спеціально обговорювалося на VI з'їзді польських істориків у Вільно (1935). Так, з'їзд звернувся до Головної управи Польського історичного товариства з пропозицією утворення спеціального Комітету досліджень церковної унії [26].

На сучасному етапі одним із перших спеціальну історіографічну розвідку з історії унії написав А. Міронович [25]. Дослідник правильно відзначив, що унійна проблематика вивчалася не тільки для потреб історичних досліджень, а й для політичних цілей. З'ясовуючи мотиви зацікавлення унійною тематикою різними науковими школами, він зауважив, що російські науковці акцентували на політичних факторах унійних процесів, а польська історіографія підкреслювала теологічні фактори, розглядаючи унію як прагнення Апостольської столиці до єдності християнства. Польську історіографію А. Міронович поділив на три періоди. До 1918 р. вона характеризується різноманітністю опрацювань і відсутністю наукового об'єктивізму. У міжвоєнний період церковна унія розглядалася у ширшому історичному контексті, однак була обмежена у використанні джерельних матеріалів. Повоєнний етап характеризується меншою кількістю напрацювань, однак більш критичним підходом. А. Міронович з'ясував, що широке зацікавлення польської історіографії унійною проблематикою припадає на другу половину XIX ст., а також на міжвоєнний час. У другій половині XIX ст. це стало можливим завдяки публікації джерел [25, 167]. У міжвоєнний період унаслідок актуалізації проблеми унії розробляється питання її впливу на суспільно-політичну, національну й культурну ситуацію в Речі Посполитій та ставлення сусідніх держав, в основному Росії, до релігійних змін. У повоєнний час унійні дослідження проводилися переважно духовними істориками. Отже, автори часто репрезентували конфесійні погляди й аналізували поширення унії на підставі селекційно відібраних джерел та напрацювань [25, 168]. Здобутком таких досліджень було висвітлення відносин між православною й католицькою конфесіями та опрацювання регіональної історії православної церкви. У світській повоєнній польській науці унійна проблематика розглядалася лише на маргінесі світської історії.

Заслугують на увагу й деякі рефлексії А. Міроновича стосовно основних концепцій польського унієзнавства. Так, наприклад, польська історична література часто підкреслювала роль Берестейської унії як доповнення до політичної унії 1569 р., що не завжди підтверджується фактографічно. Концепція

інтеграційної функції церковної унії земель Речі Посполитої перебуває в суперечності з поглядом, який вбачає в ній додатковий імпульс до формування націотворчих і сепаратистичних тенденцій на руських теренах. Тракткування унії як політичного явища релігійного характеру призвело до гальмування історіографічного процесу і тим самим – до спаду зацікавлення науковцями цією темою [25, 170]. Багато польських істориків намагалися все ж аналізувати генезу унії на широкому тлі внутрішніх та зовнішніх змін Речі Посполитої, а її наслідки – в різних площинах.

Слушними є також зауваги дослідника стосовно концепції російської історіографії, яка також наголошує на політичному характері Берестейської унії. Більшість дослідників ыз православних конфесійних позицій показують народно-релігійну боротьбу руської шляхти та православного духовенства проти католиків і церковної унії. На думку А.Міроновича, російська історіографія концентрувалася в основному на вивченні негативних наслідків унії як розколу церкви. Незважаючи на серйозний археографічний доробок, значна частина праць російських істориків грішила описовим характером і обмежувалась акцентуванням конфліктів між православними і католиками. Проте науковці започаткували дослідження низки істотних проблем, розвинутих радянською історіографією.

Автор високо оцінив і доробок радянської історіографії, яка, на його думку, подала ґрунтовний аналіз унійних процесів у контексті економічних, культурних і суспільних змін. Новим явищем у радянській історичній літературі було трактування унії як одного зі способів суспільного утиску народних мас панівними класами і духовенством [25, 173].

На думку А.Міроновича, історіографія католицького спрямування звертає увагу на початки унії, а також на роль, яку вона мала виконати в Речі Посполитій (ідеться про універсальні засади латинського костюлу, який прагнув до єдності християн під зверхністю Риму). Натомість православні дослідники зосереджувалися в основному на причинах, які допровадили до занепаду уніатської церкви, трактуючи унію як подію, що сталася унаслідок діяльності польського уряду і католицької ієрархії, спрямованої на зміцнення і фаворизацію католицизму на теренах,

де колись домінувала православна церква. Світська польська історіографія підкреслювала насильницькі способи ліквідації унії російським урядом і боротьбу за її збереження. Російська історіографія зосереджувалася в основному, на висвітленні методів її впровадження та на антиунійній опозиції. Загалом, історики розглядали окреслену тему з церковного (католицького чи православного), національно-політичного (польського, російського, українського) погляду.

Найбільш докладно проаналізувала еволюцію поглядів польських науковців на історію православ'я та унії М.Папежинська-Турек [28]. Досліджуючи концептуальну парадигму праць XIX – початку XX ст., вона зазначила, що для ґрунтовної оцінки їхнього доробку необхідно брати до уваги те, що історіографія окреслювала не тільки традиційні міжконфесійні стосунки, але й політичну ситуацію. Так, польська історіографія певною мірою була спробою відповіді на русифікаційну політику російського уряду та православної церкви на землях, що належали колись Речі Посполитій. Унію трактовано як велику місійну справу, побудову мосту до православного Сходу [28, 44]. Дослідниця виокремила і певні напрями дослідження унійної проблематики в цей період. Підсумовуючи сказане, М.Папежинська-Турек зауважила, що для тогочасної історичної літератури характерне надмірне емоційне ставлення до проблеми. Автор стверджує, що тоді утвердився образ православ'я як меншовартісної конфесії, ворожої римо-католицькому костюлу і “польськості”; образ уніатства як кращого від православ'я, ближчого до католицизму і пов'язаного з “польськістю” [28, 48]. Цінними є рефлексії М.Папежинської-Турек стосовно контексту розвитку польської церковної історіографії у міжвоєнний період. Тоді на історико-церковні дослідження впливали радикалізація національно-визвольного руху українців, тогочасні польсько-українські конфлікти, загострення міжконфесійного протистояння, зміна статусу католицької та православної церков і ототожнення конфесійної належності з національною.

Предметом загальної дискусії в польській церковній історіографії стала оцінка значення унії в історії Польщі, тобто відповідність її державним інтересам Речі Посполитої та

католицького костьолу. Дослідниця виокремила в польській історіографії т. зв. “противників” і “прихильників” унії. Перші обстоювали погляд, що кориснішим для костьолу та держави було зміцнення на східних землях католицизму в латинській версії, і на підтвердження цього вказували на роль греко-католицизму у формуванні українського сепаратизму в Східній Галичині. Інші й надалі акцентували, що унія була найкращою формою державної асиміляції українців і білорусів і відповіддю на експансію православного російського Сходу.

У повоєнній історіографії автор виділила три напрями дослідження теми: світський, конфесійний православний і конфесійний католицький. У представників першого напрямку під впливом польсько-українських непорозумінь та натиском радянської історіографії сформувалося негативне ставлення до церковної унії. Конфесійна польська історіографія протягом кількох останніх десятиліть перебуває під впливом екуменічних ідей [28, 51 – 53]. Вона відрізняється також від історіографії попередніх етапів. Це проявляється, по-перше, у більш досконалішій формі викладу, збагаченні інтерпретаціями, насиченості висновками на основі фактографічного матеріалу, відсутності емоційного ставлення, ґрунтовній аргументації. Дослідниця зауважує і виразну тенденцію до пом'якшення негативних оцінок стосовно православної конфесії. Змінюється, на думку М.Папезинської-Турек, і образ греко-католицької церкви, розкриваються чинники, що зумовлювали слабкість унії. Водночас у польській історіографії зберігаються погляди на унійні процеси як найкращу дорогу до церковного зближення та вдосконалення східної церкви [28, 56]. Цьлком обґрунтованими виглядають прикінцеві висновки, що сучасна польська історіографія еволюціонує до об'єктивної оцінки історії конфесій, попри те, що існують певні стереотипи, характерні для давньої історіографії.

М.Папезинська-Турек спробувала також проаналізувати історіософські засади дослідження унії в російській, польській та українській історіографіях XIX – XX ст. [29]. Наукові візії стосовно унії, на її погляд, зумовлювалися двома факторами: конфесійною належністю громадськості, яка керувалася

“добром” для власної церкви, а також національною і державною ідентифікацією.

Розкриваючи національно-політичні чинники, що впливали на концепції науковців при висвітленні історії унійних рухів, М.Папежинська-Турек зауважила дві протилежні позиції: з одного боку, націй, політично, економічно і культурно домінуючих – російської і польської, а з другого – української і білоруської. Російська історіографія при висвітленні унійних процесів ставила собі за мету зміцнення політичного панування на західних теренах імперії та узаконення поділів Речі Посполитої. У наукових дослідженнях акцентувалося, що на землях Речі Посполитої проживав руський народ, який зазнавав національно-релігійних утисків, прикладом яких була Берестейська унія. Доводилося, що Росія мала моральний обов’язок прийти на допомогу цьому народу й історичне право захопити польські території. Ліквідація унії розглядалась як можливість уніатської людності повернутися до “віри батьків”. Отже, з імперсько-російської точки зору, боротьба з унією означала, з одного боку, боротьбу з польськими незалежницькими прагненнями, а з другого – з тенденціями формування української і білоруської національної свідомості. У радянській концепції унії, за М.Папежинською-Турек, “православ’я” і “руська народність” замінилися на “комунізм” і “радянський народ”. Унія і надалі пов’язувалася з польськістю або українським і білоруським національно-сепаратистичним рухом, який окреслювався як реакційний та націоналістичний [29, 46]. Науковець ретельно простежила і еволюцію поглядів польської історіографії на історію унійних процесів, відзначивши їхню різноманітність.

Вагомими підставами поглядів білоруських та українських істориків були потреби збереження етнічної, національної та релігійної самобутності. Так, у суспільній свідомості православних домінував одновимірний негативний образ унії. Згідно з ним, унія становила яскравий вияв одвічної загрози Заходу для греко-візантійської традиції та власної культурної окремішності. Її генезу та наслідки найчастіше інтерпретовано “Єзуїтською інтригою” та інтересами польського уряду. “Зрадниками” названо православних “архітекторів” унії, яких

звинувачено у розвалі рідної церкви, насланні на неї багатьох нещастя та зла. Відмінним був образ унії у свідомості уніатів.

В іншій своїй розвідці дослідниця зазначила, що в українській історичній науці виразно виокремилися дві орієнтації: східноукраїнська і галицька [27]. У межах першої сформувалась візія історії української церкви, в якій православ'я становило головний націотворчий чинник в історії України. Історики галицького напрямку, навпаки, підкреслювали значення уніатської церкви. Лише дехто (наприклад, В.Липинський) відзначав націотворче значення обох конфесій.

Цінними є погляди М.Папезинської-Турек щодо умов розвитку української церковної історіографії у міжвоєнний період [10]. Вона насвітлила цивілізаційну дискусію, яка велася в українській пресі Галичини стосовно значення візантизму та латинства в історії України. Ця дискусія, на думку історика, мала важливе значення для тогочасного розуміння історичних витоків греко-католицької церкви й України загалом.

Дискусії в польській історіографії стосовно оцінки і значення Берестейської унії у XVII ст. та в подальший період аналізувала Т.Хинчевська-Геннель [19]; [20]; [22]; [23]. Вона охарактеризувала два найсуттєвіші напрями, кардинально відмінні між собою. Представники першого стверджували, що унія загалом була некорисною ні для польської, ні для руської спільнот Речі Посполитої, а навпаки, завдала непоправної шкоди їм обом; рація державного життя вимагала створення у XVII ст. автокефального патріархату в Києві, що, ймовірно, вберегло б Польщу від багатьох катастроф. Прихильники другого вважають, що унія була корисною для культурних процесів слов'янських народів як міст між латинським Заходом і грецьким Сходом. Її екуменічні культурні здобутки на терезах історії перевищують негативний внесок у розвиток українсько-польських відносин.

В українській історіографії І.Франко першим спробував проаналізувати здобутки унієзнавства XIX ст. Дослідник відзначив “надзвичайний і дивний факт”: протягом тривалого часу історики уніатської церкви недвозначно вважали унію нещастям Русі, плодом зради народу і батьківської віри, результатом єзуїтських інтриг (дослідник мав на увазі

львівських істориків М.Гарасевича, М.Малиновського та А.Петрушевича). Водночас молодша генерація уніатських богословів, за І.Франком, намагалася у своїх працях відновити апологетичне ставлення до унії в душі Петра Скарги [18, 167].

Після Другої світової війни основні етапи розвитку української церковної історіографії охарактеризував О.Оглоблин [9], вказавши на її молодий вік. Він окреслив історіографічні напрями, школи, інституції, які займалися проблематикою унієзнавства.

У другій половині ХХ ст. теоретико-методологічні підходи західної історіографії у дослідженнях церковної унії відзначено у статті Б.Гудзяка [3]. Дослідник вказав, що для західного церковно-історіографічного дискурсу останніх десятиліть характерна дискусія в методологічному плані. Історики шукають відповіді на запитання: чи культура Західної Європи була єдиною за своєю суттю – “християнською католицькою”, або, іншими словами, чи елітарна, книжна і клерикальна культура відрізнялася від фольклорної культури – т.зв. “народу” [3, 133]. Така постановка питання, як зазначив Б.Гудзяк, спонукала науковців до вивчення проблеми релігійної свідомості простих людей. Отже, щоб пізнати епоху, історики спрямували увагу від поодиноких героїв і подій на довготривалі процеси, суспільні ритми і колективну свідомість. Критичним є аналіз ученим доробку української церковної унієзнавчої історіографії в діаспорі. Найбільшим її досягненням, на думку Б.Гудзяка, є видання джерел з римських архівів.

Б.Гудзяк окреслив і перспективні напрями досліджень української церковної історіографії в галузі унієзнавства. Під сучасну пору перед істориками унії, за Б.Гудзяком, стоїть завдання остаточно зібрати джерельну базу, передусім у радянських архівосховищах. Необхідним є застосування антропологічної і соціологічної методології. Загалом, Б.Гудзяк дійшов висновку, що докорінне зрозуміння української церковної історії потребує ширшої постановки питання і спроб збагнути причини ключових поворотів на церковно-історичному шляху. Для цього необхідно передусім бачити українську релігійну історію на просторовому тлі східного й західного християнства,

використовуючи здобутки світової церковно-релігійної історіографії та методологію богословських і суспільних наук.

Доробок польського світського унієзнавства ХХ ст. проаналізовано у статті Г.Білякова і О.Білякової [2]. На їхню думку, польськими істориками унія оцінювалась неоднозначно, однак вони солідаризувалися в тому, що вона призвела до розколу руського народу, а для польської держави обернулася головно негативними наслідками. Характерною рисою досліджень 50-х – 80-х рр. ХХ ст. з історії Польщі та України, в яких окреслювалися проблеми церковної унії, було бачення історії Речі Посполитої ХVI – ХVII ст. крізь призму класової боротьби та діалектико-матеріалістичної методології наукових досліджень. Підкреслимо, що поза увагою авторів залишився доробок конфесійної історіографії цього періоду. Загалом, дана розвідка є надто вибірковою в аналізі праць.

Теоретико-методологічні засади та особливості досліджень Київської церковної історичної школи в галузі унієзнавства висвітлені у праці В.Ульяновського [17]. У ній виділено характерні риси Київської церковно-історичної школи, відзначено високий документалізм напрацювань.

Стереотипи українського унієзнавства ХІХ – ХХ ст. спробував “викрити” І.Паславський [11, 10 – 11]. Він підкреслив, що українська церковна історіографія ХІХ ст. розвивалась у вкрай несприятливій духовній атмосфері. З одного боку, це вплив московського православ'я, з другого – позитивізму, який розвинувся на методологічних засадах європейського протестантизму і породжував релігійний нігілізм. Окрім того, українські історики ХІХ – поч. ХХ ст., на думку автора, вкрай некритично сприйняли відповідні оцінки великодержавної історичної науки щодо генези, рушійних сил і політичних мотивів Берестейської унії 1596 р. На висвітлення унійних тенденцій впливав антиунійний пафос козацького літописання [11, 10 – 11]. Унієзнавство радянського періоду не слід сприймати надто серйозно, оскільки історія церкви зазнала безпрецедентної фальсифікації. Історію української греко-католицької церкви радянська історична наука розглядала винятково з позицій великоросійських державних інтересів (москвоцентризм).

Основні візії історіографії унії проаналізовано в історіографічному огляді М.Довбищенка [6, 8 – 12]. Дослідник виділив головні напрями дослідження унії. Перший, репрезентований істориками православної орієнтації, поділяється на дві групи. Найбільшу становили викладачі Київської Духовної Академії і світські науковці, виховані в антикатолицькому дусі. В їхніх працях генеза унії пов'язується майже без винятку з єзуїтсько-католицькою експансією та зрадою лідерів унії. Науковець зазначив, що такий украї тенденційний підхід пояснюється тісним переплетенням конфесійних та політичних інтересів, які для них є визначальними критеріями в наукових дослідженнях. Традиції православної історіографії ХІХ ст. були сприйняті радянською наукою, при цьому було взято під опіку інтереси православної церкви. Водночас історик підкреслив, що визначальним критерієм досліджень був заідеологізований класовий підхід. Його застосування, а також украї упереджений аналіз історичних подій призвели до трансформації радянською історіографією історії церкви з науки в одну із форм ідеологічної роботи КПРС [6, 10]. Другу (меншу) групу також становлять науковці православної орієнтації (М.Грушевський, М.Костомаров, О.Левицький, С.Голубев, П.Жукович), які багато зробили для неупередженого вивчення історії унії. Засуджуючи унію, вони, все ж, ставилися до неї досить спокійно та врівноважено. Заслугою цих дослідників було, на думку автора, впровадження до наукового обігу великої кількості документів. Доволі високо М.Довбищенко оцінив і наукові розвідки істориків-краєзнавців.

Уніатський напрям в українській історичній науці, за М.Довбищенком, сформувався доволі пізно. Галицькі дослідники першого покоління – М.Гарасевич, А.Петрушевич, які перебували під впливом москвофільства, – у своїх наукових поглядах солідаризувалися з істориками православної орієнтації. У другій половині ХІХ ст., коли в Галичині з'явились історики з університетською освітою, започаткувався власне уніатський напрям, першим представником якого вчений вважає єпископа Юліана Пелеша [6, 11].

Щодо католицької і світської історіографії Польщі,

слушними є зауваги М.Довбищенка, що на їхні оцінки унійних процесів впливала трагічна доля Польської держави. Характерною рисою сучасної польської історіографії є уявлення, що унія завдала шкоди як польській, так і українській спільноті Речі Посполитої. Дослідник зауважив тенденцію до об'єктивності досліджень унійних процесів сучасними українською, польською та російською історіографіями.

На незадовільний стан досліджень історії греко-католицької церкви та перспективні завдання української церковної історіографії під сучасну пору вказав Я.Дашкевич [4]; [5]. Здобутки української греко-католицької історіографії міжвоєнного Львова у дослідженні унійної проблематики розглянуто у роботах Л.Тиміш [12]; [13]. Нею з'ясовано, що у концепціях науковців простежується переважно конфесійне бачення проблеми, яке реалізовується у спробах довести унійний характер української церкви; акцентовано, що дослідники міжвоєнного періоду виробили національні засади дослідження проблеми та продемонстрували її бачення з позицій поліваріантності релігійних процесів на українських теренах.

Підсумовуючи, зазначимо, що найбільш повно українськими та польськими науковцями проаналізовано еволюцію поглядів, концепції дослідників про передумови та наслідки поширення унії у західних єпархіях Київської митрополії. На нашу думку, більш повного історіографічного аналізу потребують дослідження, в яких розкривається багатоетапний процес переходу до унії західноукраїнських єпархій від Берестейського собору 1596 р. до початку XVIII ст. та роль у ньому церковних ієрархів.

Джерела та література

1. Біла С. Причини переходу Перемиської, Львівської та Луцької єпархій до унії (кінець XVII – початок XVIII ст.). До історіографії проблеми // Історія релігій в Україні: Праці XI-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 16 – 19 травня 2001 року). – Львів : Логос, 2001. – Кн. I. – С. 95 – 101.

2. Біляков Г.Ф., Білякова О.Г. Берестейська унія в працях істориків ХХ ст. // Український історичний журнал. – 1996. – № 4. – С. 33 – 40.

3. Гудзяк Б. Західна історіографія і Берестейська унія // Богослов'я. – 1990. – Т. 54. – С. 123 – 136.

4. Дашкевич Я. 2000-річчя Ісуса Христа та українська історична наука // Історія релігій в Україні: Матеріали VIII Міжнародного круглого столу. – Львів, 1998. – С. 82 – 84.

5. Дашкевич Я. Унія українців та унія вірменів: порівняльні аспекти // Берестейська унія (1596 – 1996). Статті й матеріали. – Львів : Логос, 1996. – С. 74 – 86.

6. Довбищенко М. Уніатська церква на Волині кінця XVI – першої половини XVII ст. (регіональний, соціальний та духовний аспект) / Пам'ятки. Архів Української Церкви. – Т. 3. – Вип. 1. Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. – К. : Б.В., 2001. – С. 7 – 92.

7. Марозава С.В. Берасцейская царкоўная унія 1596 г. у беларускай гістарыяграфіі. – Гродна : ГрДУ, 2002. – 132 с.

8. Марозава С.В. Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596 – 1839 гады). – Гродна : ГрДУ, 2001. – 352 с.

9. Оглоблин О. Українська церковна історіографія // Український історик. – 1969. – № 1 – 4. – С. 12 – 29.

10. Папезинська-Турек М. Візантинізм чи латинство? Дискусія в українській пресі Галичини міжвоєнного періоду про культурні цінності // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Львів : Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. – Число 3. – С. 403 – 417.

11. Паславський І. Між Сходом і Заходом. – Львів : Стрім, 1994. – 144 с.

12. Тиміш Л. Наукові семінари Миколи Чубатого в Греко-католицькій Богословській Академії (до питання про розвиток церковно-історичних досліджень у міжвоєнному Львові) // Вісник Київського національного університету. Історія. – Випуск 58. – К. : Київський університет, 2001. – С. 66 – 70.

13. Тиміш Л. Церковно-історичні дослідження у Львові у міжвоєнний період // Історія релігій в Україні: Праці X-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 16 – 19 травня 2000 року). – Львів : Логос, 2000. – Кн. I. – С. 375 – 378.

14. Тимошенко Л. Польська історіографія Берестейської унії (кінець XIX – 30-ті рр. ХХ ст.) // Історія релігій в Україні: Праці XIII-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 20 – 22 травня 2003 р.). – Львів : Логос, 2003. – Кн. I. – С. 578 – 586.

15. Тимошенко Л. Як у 300-річчя оцінювала Берестейську унію російська православна церква? // Патріархат. – Нью-Йорк, 1995. – Ч. 11. – С. 21 – 26.

16. Тимошенко Л. *Aurea mediocritas* російського унієзнавства: зміна парадигми чи реанімація старих концепцій? // Український гуманітарний огляд. – Вип. 11. – 2005. – С. 104 – 120.

17. Ульяновський В. “Третя складова” історико-церковної школи КДА (замість післямови) // Просемінарії. Медієвістика. Історія церкви, науки і культури. – Вип. 1. – К., 1997. – С. 134 – 144.

18. Франко І. З історії Берестейського собору 1596 р. // Франко І. Збір. творів: У 50-ти т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 166 – 178.

19. Хинчевська-Геннель Т. Берестейська унія в XVII столітті з польської точки зору // Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII столітті. Матеріали Других “Берестейських читань” (Львів, Дніпропетровськ, Київ, 1 – 6 лютого 1995 р.). – Львів : Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 1996. – С. 87 – 108.

20. Хинчевська-Геннель Т. Польський погляд на Берестейську унію в XVII ст. // Берестейська унія (1596 – 1996). Статті й матеріали. – Львів : Логос, 1996. – С. 65 – 74.

21. Brückner A. Spory o unię w dawnej literaturze // Kwartalnik Historyczny. – T. X. – Lwów, 1896. – S. 578 – 644.

22. Chynchewska-Hennel T. Spory wokół unii brzeskiej (koniec XVI – XVII w.) // Warszawskie Ukrainoznawcze Zapiski. – T. 2. – Warszawa, 1994. – S. 28 – 35.

23. Chynchewska-Hennel T. Unia brzeska XVII stulecia w polskiej historiografii // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – 1996. – № 2. – S. 31 – 40.

24. Fijałek J. Historjografja kościelna w Polsce dawniej i dzisiaj // Pamiętnik IV Powszechnego zjazdu historyków polskich w Poznaniu 6 – 8 grudnia 1925. – T. I. Referaty. – Lwów : Polskie Towarzystwo historyczne, 1925. – S. 1 – 8.

25. Mironowicz A. Unia brzeska w świetle historiografii. Uwagi o stanie badań // Chrześcijanin w świecie. – Warszawa, 1988. – № 8 – 9. – S. 161 – 175.

26. Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie. – T. II. Protokoły. – Lwów, 1936. – S. 163 – 171.

27. Papierzyńska-Turek M. Grekokatolicyzm i prawosławie jako wyznaczniki tożsamości narodowej w świetle ukraińskiej historiografii i myśli politycznej // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 1997. – № 4 – 5. – S. 277 – 290.

28. Papierzyńska-Turek M. Prawosławie i grekokatolicyzm w polskiej historiografii i publicystyce historycznej // Spotkania polsko-ukraińskie / Red. Z. Mańkowski. – Lublin, 1992. – S. 45 – 57.

29. Papierzyńska-Turek M. Wizje unii brzeskiej w świadomości historycznej // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – Białystok, 1996. – № 2. – S. 41 – 50.

30. Zakrzewski W. O historii Kościoła w Polsce. Przegląd najnowszych prac w tym przedmiocie // Przegląd Polski. – R. XVIII. – Kraków, 1884. – T. 72. – S. 152 – 179, 369 – 386, 531 – 551.

Била Светлана. Развитие униеведческих исследований: историография проблемы. В статье проанализирована историографическая литература по унионной проблематике, показаны основные достижения и тенденции темы. Доказано, что польская наука в исследовании особенностей развития униеведения имеет более давние традиции. Значительной объективностью характеризуются обобщающие оценки польскими учеными концепций, эволюции взглядов, достижений и недостатков церковной историографии по унионной проблематике. Утверждается, что труды украинских исследователей содержат значительный аналитический материал о генезисе и особенностях униеведческих студий, вклад в исследование проблемы церковно-исторических школ, научных центров и ячеек.

Ключевые слова: униеведение, унионные процессы, унионная проблематика, церковная историография.

Bila Svitlana. The development of the Uniate Church Studies: historiography of problem. In the article historiography literature from the Uniate church issues has been analyzed, basic achievements and tendencies of theme shown. It has been proved that the Polish science in research of development peculiarities of the Uniate Church Studies has older traditions. Summarizing estimations, done by the Polish research workers of conceptions, evolutions of views, achievements and drawbacks of church historiography from the Uniate church issues have been characterized. It becomes firmly established that Ukrainian researchers' works contain considerable analytical material about the genesis and peculiar features of the Uniate Church Studies studios, contribution to the research of the issue of church historical schools, scientific centers.

Key words: Uniate Church Studies, Uniate church processes, Uniate church issues, church historiography.

Микола ІВАНИК

**ПОЛЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ
СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ
ГРОМАДСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ГАЛИЧИНІ
(друга половина XIX – перша третина XX століття)**

У другій половині XIX ст. в Австро-Угорщині були проведені глибокі інституційні зміни в системі управління імперією, зокрема запроваджено інститут місцевого самоврядування. Це вже тоді викликало значний науковий інтерес і сприяло появі низки досліджень різних аспектів цієї проблеми. У статті аналізуються здобутки польської історіографії запровадження та діяльності самоврядних органів у Галичині другої половини XIX – першої третини XX ст. Окреслено напрями подальших досліджень.

Ключові слова: польська історіографія, Австро-Угорщина, Галичина, місцеве самоврядування.

Проблема реформування системи місцевого самоврядування є для України актуальною і вже тривалий час залишається предметом дискусій політиків і науковців. Досвід сусідньої Польщі, яка ефективно реформувала адміністративно-територіальний устрій та місцеве самоврядування, може слугувати для політичної еліти України наочним прикладом наукового підходу до розв'язання важливої суспільної проблеми. Лише реформи, які враховують глибокі історичні традиції самоврядування українців та особливості їхнього менталітету, можуть бути ефективними.

Актуальність запропонованого дослідження посилюється ще й тим фактом, що саме в Галичині ще у другій половині XIX ст. українці вперше безпосередньо ознайомилися з

австрійською системою самоврядування, яка з певними модифікаціями проіснувала у краї до початку Другої світової війни.

Метою статті є аналіз досягнень польських дослідників цієї проблеми та артикуляція напрямів подальших наукових пошуків.

Історіографія цієї проблеми досліджена недостатньо. Окремі праці С.Подвінського [23] та Ф.Седлячека [28], які побачили світ ще у міжвоєнний період, мають суто бібліографічний характер. Тому є нагальна потреба проаналізувати здобутки польської історіографії місцевого самоврядування Галичини та окреслити ті аспекти проблеми, які ще не знайшли належного висвітлення в історичній літературі.

Першою спробою узагальнити підсумки діяльності новостворених органів самоврядування, визначити ступінь їхньої ефективності та відповідність вимогам часу стала праця Т.Пілата, опублікована через 11 років після набуття чинності громадського закону від 12 серпня 1866 р. [22]. У передмові автор зазначив, що під час голосування за закон більшість депутатів Галицького Сейму усвідомлювала, що закон є недосконалим і не повністю відповідає потребам громад та в подальшому потребуватиме змін [22, 1]. Ця праця позбавлена оціночних суджень, хоча загалом автор позитивно поставився до проведеної реформи та акцентував увагу на проектах змін і доповнень до діючого закону, запропонованих протягом 1866 – 1877 рр. Галицьким Сеймом. Головним недоліком нового устрою самоврядування автор вважав відсутність необхідних матеріальних та інтелектуальних ресурсів, необхідних для здійснення ними своїх повноважень.

У подальшому увагу дослідників привертала діяльність Галицького Сейму в справі реформування громадського самоврядування. Саме цьому аспекту проблеми присвячена праця В.Левицького [14]. Детально охарактеризувавши процес обговорення та прийняття Сеймом нового закону, автор головну увагу у своїй праці приділив спробам депутатів у наступні роки внести зміни до чинного законодавства. Автор критично поставився до того стану, в якому перебували органи самоврядування у перші пореформенні десятиліття, слушно зауваживши, що найбільш ліберальне законодавство діяло на

абсолютно невідготовленому ґрунті. Окресливши три основні проблеми, а саме: взаємовідносини між сільською громадою та панським двором, компетенція повітового самоврядування та проблема створення збірних громад, автор зазначив, що по жодному з цих напрямів Галицький Сейм так і не спромігся внести зміни до чинного законодавства.

Цінним джерелом до вивчення історії міського самоврядування в Галичині автономічної доби є колективна праця “Місто Львів в період самоврядування 1870 – 1895” [18], яка дає вичерпну картину діяльності Міської ради та Магістрату Львова протягом перших 15 років після набуття чинності Статуту м. Львова у 1870 р. Величезний фактологічний матеріал робить цю працю незамінною для розуміння тих процесів, що відбувалися в міських органах самоврядування не лише Львова, а й решти галицьких міст.

Найбільш повною працею з проблеми громадського самоврядування є дослідження П.Гурського [8], другий том якого вийшов у 1907 р. уже після смерті автора. Спираючись на великий фактичний матеріал, П.Гурський подав вичерпну картину того стану, в якому перебувало самоврядування в Галичині у другій половині XIX – на початку XX ст. Головну увагу автор звернув саме на стан громадського самоврядування в галицьких селах, окресливши головні його недоліки, а саме: слабке фінансове становище, недостатня кваліфікація вїттів та громадських радних, всесилля громадських писарів, які фактично керували громадами, масові зловживання при управлінні громадським майном. Автор доходить висновку, що систему самоврядування необхідно удосконалювати, проте влада у цьому напрямку нічого не зробила, а всі спроби актуалізувати проблему закінчуються безрезультатно.

Своєрідним узагальнюючим дослідженням місцевого самоврядування в Галичині є праця Т.Меруновича “Підсумки самоврядування в Галичині” [17]. Спираючись на дослідження своїх попередників та значний фактологічний матеріал, автор підсумував наслідки діяльності органів самоврядування протягом останніх 50-ти років з дня набуття чинності закону від 1866 р. Це дало йому змогу зробити кілька важливих теоретичних висновків та висловити кілька практичних порад.

Зокрема він погодився з тезою своїх попередників, що австрійське законодавство у цій сфері найбільш ліберальне порівнянно із сусідніми країнами. Проте влада не вжила жодних заходів для наповнення самоврядування реальним змістом. Одиначні галицькі громади, в абсолютній своїй більшості, у фінансовому відношенні були повністю залежні від адміністративної влади. Заслугою автора є також те, що він одним з перших звернув увагу на національний аспект в діяльності органів самоврядування в Галичині.

Отже, польська історіографія цього періоду характеризується підвищеним інтересом до проблеми діяльності органів самоврядування, головними напрямками досліджень стали насамперед історико-правові аспекти процесу запровадження та діяльності самоврядних інституцій, спроби Галицького сейму реформувати чинне законодавство та фінансове становище громад. Поза увагою дослідників залишився національний аспект проблеми, який, в умовах Галичини з її поліетнічним складом населення, набирав усе більшої ваги.

Перша світова війна докорінно змінила політичну карту Європи, призвівши до появи низки нових держав, в тому числі і Другої Речіпосполитої. Включення західноукраїнських земель до складу Польщі і пов'язана з цим адміністративно-територіальна реформа та процес відновлення діяльності органів самоврядування закономірно сприяли підвищеному інтересу до проблеми. Інтриги ситуації додавав той факт, що на території Польщі діяли відмінні системи самоврядування, причому відмінні не лише за формою, а й за концептуальними засадами побудови. Не менш жвавий інтерес викликала полеміка між провідними фахівцями в цій галузі стосовно шляхів реформування устрою самоврядування. Унікальність Галичини в цьому плані полягала в тому, що австрійське законодавство в галузі місцевого самоврядування продовжувало діяти з незначними змінами до 1933 р., включаючи таку архаїчну норму, як куріальне виборче право.

У міжвоєнний період цілісної праці, присвяченої місцевому самоврядуванню в Галичині, не було опубліковано. Фахівці, які займалися цією проблематикою,

свою увагу концентрували на історико-правових аспектах. Висвітленню особливостей функціонування органів самоврядування австрійського типу, пристосування їх законодавчої бази до вимог польської конституції присвячені роботи К.Куманецького [13], М.Ярошинського [11], В.Васютинського [31], Я.Стажинського [29]. З'явилась аналітична стаття, в якій автор В.Броновський [4] намагався повернути увагу до того складного становища, в якому опинилося місцеве самоврядування в Польщі. Теоретична полеміка між двома найбільш авторитетними фахівцями в галузі самоврядування Є.Панейко [20] і Т.Біго [1] стосувалась визначення статусу самоврядування в системі політико-адміністративного устрою Польщі. У цьому питанні вчені займали діаметрально протилежні позиції. Якщо Т.Біго в певному сенсі протиставляв органи самоврядування державним органам і стверджував, що самоврядування – це децентралізація публічної адміністрації, то Є.Панейко розглядав самоврядування як додаток до державних адміністративних органів, покликаних лише до виконання доручень влади. Юридичним аспектам статусу самоврядних інституцій присвячена праця Г.Дембінського [5].

У міжвоєнний період з'явилося дослідження, в якому вперше було проаналізовано кількісне представництво українців у громадських, міських і повітових радах східно-галицьких воєводств. Проте автор М.Фелінський обмежився лише наведенням статистичних даних стосовно кількості радних-українців у громадських радах різних рівнів [6].

У 1933 р. устрій самоврядування в Польщі був уніфікований. Найбільш суттєвих змін у цьому плані зазнала саме Галичина. Ці зміни та їх наслідки аналізує у своїй праці З.Паздро [21]. Піддавши докладному аналізу правовий бік питання, автор вказує на два ключових моменти проведених змін, а саме: скасування куріального виборчого права та утворення об'єднаних (збірних) громад. Негативним наслідком реформи дослідник вважав суттєве обмеження повноважень та посилення контролю над органами самоврядування з боку адміністративної влади та втручання останньої в їхню діяльність.

Повоєнну польську історіографію доповнило кілька праць, об'єктами дослідження яких стали органи місцевого самоврядування міжвоєнної Польщі. Комплексно дослідив їх А.Літвін [15]. Намагання охопити широкий спектр проблем та аналіз системи самоврядування в усіх регіонах Польщі не дали йому змоги докладніше зупинитись на з'ясуванні особливостей діяльності органів самоврядування саме на теренах Галичини. Значна увага тут приділена виборчим акціям та технологіям. Поза увагою, проте, залишився національний аспект функціонування самоврядних органів та особливості урядової політики щодо них. Подібні аспекти проблеми розглядаються і в монографії А.Прухніка [25]. Значну методологічну цінність становить фундаментальна «Історія держави та права Польщі [10], в якій об'єктивно відтворено процес становлення і реформування інституту місцевого самоврядування на західноукраїнських землях упродовж міжвоєнного двадцятиліття. Аналогічні аспекти проблеми висвітлені і в праці К.Гжибовського [9].

Монографія А.Лучака [16] присвячена ставленню польських партій лівого крила політичного спектру до інституту самоврядування. Коротко проаналізував перебіг, проведення та підсумки виборів до міських рад у 1933 – 1934 рр. Я.Борковський [3].

У 90-ті рр. польська історіографія збагатилась публікаціями про різноманітні аспекти діяльності органів територіального самоврядування. Є.Новацька визначила місце територіальних громад у системі публічної влади [19], Р.Швед зупинився на аналізі позиції Польської партії соціалістичної (ППС) у виборчих акціях до органів самоврядування [30]. Об'єктом дослідження А.Бонусяка стала діяльність міської ради Львова у період з 1918 по 1934 рр., в якій автор торкнувся, зокрема, питання представництва українців у міській раді Львова [2].

У зв'язку з проведенням у Польщі адміністративно-територіальної реформи та реформи органів місцевого самоврядування закономірно зріс інтерес до проблеми. З'явилося кілька фундаментальних узагальнюючих праць, у яких автори на тлі загальної картини історії становлення самоврядування Польщі розкривають особливості діяльності

самоврядування в Галичині. Насамперед це стосується праць П.Самуся [27], С.Вуйціка [32], В.Витронжека [33], М.Карпюка [12] та колективних праць “Сільська громада та її самоврядування” [7] і “Польща самоврядна” [24]. Проте в цих працях самоврядування в Галичині досліджено поверхово, без урахування особливостей краю в контексті національної структури населення. Докладно проаналізував позицію стосовно самоврядування однієї з найбільш впливових політичних партій міжвоєнної Польщі – національних демократів (ендеків) – Г.Радомський [26].

Взагалом польська історіографія за більш ніж столітній період нагромадила значну кількість наукової літератури з цієї проблеми. Окремі аспекти знайшли докладне висвітлення. Це насамперед стосується таких питань як прийняття відповідної законодавчої бази, її реформування та приведення до норм діючої конституції, ставлення окремих провідних політичних угруповань до самоврядної проблематики та низка інших конкретних вузькоспеціальних питань прикладного характеру. Деякі аспекти малодосліджені або не розглядалися взагалі. Насамперед це стосується національного аспекту в діяльності органів місцевого самоврядування, зокрема українсько-польських стосунків у цій сфері. Для Галичини саме цей аспект, ще починаючи з австрійського періоду, набував усе більшої ваги та значення. Важливим є і дослідження міжнаціональних стосунків у міському самоврядуванні, зважаючи на чисельність та економічний вплив єврейського населення в галицьких містах.

Джерела та література

1. Bigo T. Związki publiczno-prawne w świetle ustawodawstwa polskiego / T. Bigo. – Warszawa, 1928. – 186 s.; Bigo T. Samorząd terytorialny w nowej Konstytucji / T. Bigo. – Lwów, 1936. – 246 s.
2. Bonusiak A. “Niedemokratyczna demokracja”. Rzecz o Lwowie w latach 1918 – 1934 / A. Bonusiak. // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. – Kraków : W.S.P., 1998. – Т. II. – S. 215 – 228.
3. Borkowski J. Samorządowe wybory miejskie. 1933 – 1934 / J. Borkowski // Z pola walki. – 1976. – Nr. 3. – S. 61 – 93.
4. Bronowski W. O naprawie podstaw samorządu na ziemiach wshodnich / W. Bronowski // Droga. – 1927. – № 4 – 5. – S. 58 – 62.

5. Dembiński H. Osobowość publiczno-prawna samorządu w świetle metody dogmatycznej i socjologicznej / H. Dembiński. – Wilno, 1934. – 49 s.
6. Felinski M. Ukraińcy w Polsce odrodzonej / M. Felinski. – Warszawa, 1931. – 140 s.
7. Gmina wiejska i jej samorząd / Pod red. H. Brodowskiej. – W.: Ludowa Spółdzielnia Zbiorowa, 1989. – 710 s.
8. Górski P. Samorząd gminny / P. Górski. – Kraków. – T. I., 1894. – 375 s.; T. II., 1907. – 356 s.
9. Grzybowski K. Galicja 1848 – 1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii / K. Grzybowski. – Kr. – Wr. – War. : PAN, 1959. – 322 s.
10. Historia państwa i prawa Polski. 1918 – 1939. – Warszawa : P.W.N., 1962. – Cz. I. – 416 s.
11. Jaroszyński M. Samorząd terytorjalny w Polsce. Stan obecny. Wnioski do reformy / M. Jaroszyński. – Warszawa, 1923. – 123 s.
12. Karpiuk M. Samorząd terytorialny a państwo. Prawne instrumenty nadzoru nad samorządem gminnym / M. Karpiuk. – Lublin : W-wo KUL, 2008. – 294 s.
13. Kumaniecki K. Ustrój gminy wiejskiej w Polsce / K. Kumaniecki. – Kraków: Krakowska spółka wydawnicza, 1920. – 88 s.; Kumaniecki K. Polskie prawo administracyjne w zarysie / Kumaniecki K., Wasiutynski B., Panejko J. – Cz. I. – Kraków : Księgarnia powszechna, 1929. – 1172 s.; Kumaniecki K. Zarys ustroju, postępowania i prawa administracyjnego w Polsce / Kumaniecki K., Langrod J., Wachholz S. – Kraków – Warszawa : Księgarnia powszechna, 1939. – 1001 s.
14. Lewicki W. Samorząd gminny w Galicji i dzieje jego reformy / W. Lewicki. – Lwów, 1888. – 200 s.
15. Litwin A. Samorząd w Polsce burżuazyjno-obszarniczej w latach 1918 – 1939 / A. Litwin. – Warszawa : P.W.N., 1954. – 263 s.
16. Łuczak A. Samorząd terytorialny w programach i działalności stronnictw ludowych 1918 – 1939 / A. Łuczak. – Warszawa: P.W.N., 1973. – 346 s.
17. Merunowich T. Wyniki samorządu w Galicyi. Z powodu 50-lecia istnienia urzędzeń automistycznych w Galicyi / T. Merunowich. – Lwów, 1916. – 134 s.
18. Miasto Lwów w okresie samorządu 1870 – 1895. – Lwów : Nakł. Gminy m. Lwowa, 1896. – 719 s.
19. Nowacka E. Samorząd terytorialny w systemie władzy publicznej w Polsce / E. Nowacka. – Wrocław : W-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1993. – 160 s.

20. Panejko J. Geneza i podstawy samorządu europejskiego / J. Panejko. – Wyd. 2. – Wilno, 1934. – 184 s.; Panejko J. Ustrój samorządu terytorialnego w Polsce / J. Panejko // Jaworski W. Projekt konstytucji. Cz. II: Załączniki. – Kraków : Leon Frommer, 1928. – S. 275 – 329.
21. Pazdro Z. Przemiany ustrojowe samorządu terytorialnego na obszarze b. Galicji (1918 – 1939) / Z. Pazdro. – Lwów, 1939 – 22 s.
22. Pilat T. Pogląd historyczny na urzędnia gminne w Galicyi / T. Pilat. – Lwów: Nakładem Wydziału Krajowego, 1878. – 46 s.
23. Podwiński St. Bibliografja polskiej literatury o samorządzie terytorjalnym (1860 – 1925) / St. Podwiński. – Warszawa, 1926. – 46 s.
24. Polska samorządna. Ilustrowane dzieje administracji i samorządu terytorialnego na tle historii Polski. – Warszawa : PWN, 2010. – 400 s.
25. Próchnik A. (H.Swoboda). Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej / A. Próchnik. – Wyd. 2. – Warszawa : P.W.N., 1983. – 411 s.
26. Radomski G. Samorząd terytorialny w myśli politycnej narodowej demokracji. 1918 – 1939 / G. Radomski. – Toruń : W-wo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2009. – 534 s.
27. Samuś P. Tradycje samorządu terytorialnego w Polsce XIX i XX wieku / P. Samuś // Zeszyty Naukowe Szkoły Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku. – Płock. – 1999. – Wol. 11. – S. 45 – 53.
28. Sedlaczek Fr. Bibliografja dotycząca działalności samorządu w zakresie oświaty pozaszkolnej. (1905 – do 1. IV. 1930) / Fr. Sedlaczek. – Warszawa, 1931. – 33 s.
29. Starzyński S. Współczesny ustrój prawno-polityczny Polski i innych państw słowiańskich / S. Starzyński. – Lwów, 1928. – 287 s.
30. Szwed R. Samorząd terytorialny w polityce i działalności PPS, 1919 – 1939 / R. Szwed. – Łódź : W-wo Uniwersytetu Łódzkiego, 1989. – 186 s.; Szwed R. Polska Partia Socjalistyczna w wyborach samorządów terytorialnych w latach 1919 – 1939 / R. Szwed. – Częstochowa : W.S.P., 1993. – 136 s.
31. Wasiutynski B. Ustrój władz administracyjnych państwowych i samorządowych / B. Wasiutynski // Encyklopedia prawa obowiązującego w Polsce. – Poznań : Fisher i Majewski, 1925. – Cz. 1. – Zesz. 2. – 149 s.
32. Wójcik St. Samorząd terytorialny w Polsce w XX wieku. Myśl samorządowa – historia i współczesność / St. Wójcik. – Lublin : W-wo KUL, 1999. – 396 s.
33. Wytrzązek W. Samorząd terytorialny w XX wieku w Polsce / W. Wytrzązek. – Lublin : W-wo KUL, 2009. – 196 s.

Иванык Николай. Польская историография создания и деятельности местного самоуправления в Галичине

(вторая половина XIX – первая треть XX века). Во второй половине XIX века в Австро-Венгрии были проведены глубокие институциональные изменения в системе управления империей, внедрен институт местного самоуправления. Это уже тогда вызвало рост научного интереса и способствовало публикации ряда исследований по разным аспектам данной проблемы. В статье анализируются достижения польской историографии процесса создания и деятельности местного самоуправления в Галичине второй половины XIX – первой трети XX века. Обозначены пути дальнейших исследований.

Ключевые слова: польская историография, Австро-Венгрия, Галиция, местное самоуправление.

Ivanyk Mykola. Polish historiography of the formation and activity of public self-government in Galicia (second half of the 19th century – first third of the 20th century). In the second half of the 19th century, profound institutional changes were made in Austria-Hungary in the system of empire government; in particular, an institute of local self-government was established. This generated a substantial scientific interest and furthered a series of research of various aspects in this issue. The article deals with the analysis of progress of the Polish historiography in the establishment and activity of self-government bodies in Galicia in the second half of the 19th century – first third of the 20th century. The course of subsequent research has been outlined.

Key words: Polish historiography, Austria-Hungary, Galicia, local self-government.

НАШІ АВТОРИ

Біла Світлана, доцент кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін ДДПУ імені Івана Франка, кандидат історичних наук, доцент.

Бортнікова Алла, доцент кафедри історії стародавнього світу і середніх віків Волинського національного університету імені Лесі Українки, кандидат історичних наук, доцент.

Галик Володимир, доцент кафедри всесвітньої історії ДДПУ імені Івана Франка, кандидат історичних наук.

Галів Микола, доцент кафедри нової та новітньої історії України ДДПУ імені Івана Франка, кандидат педагогічних наук, доцент.

Гриценко Галина, аспірант кафедри всесвітньої історії ДДПУ імені Івана Франка.

Захарчин Наталія, доцент кафедри історії України, політології та права Національного лісотехнічного університету України (Львів), кандидат історичних наук, доцент.

Іваник Микола, доцент кафедри історії України, політології і права Національного лісотехнічного університету України, кандидат історичних наук, доцент.

Ільницький Василь, старший викладач кафедри нової та новітньої історії України ДДПУ імені Івана Франка, кандидат історичних наук.

Комарницький Ярослав, завідувач кафедри правознавства, соціології та політології ДДПУ імені Івана Франка, кандидат історичних наук, доцент.

Лазорак Богдан, аспірант кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін ДДПУ імені Івана Франка.

Лозинська Ірина, доцент кафедри всесвітньої історії ДДПУ імені Івана Франка, кандидат історичних наук, доцент.

Медвідь Оксана, доцент кафедри нової та новітньої історії України ДДПУ імені Івана Франка, кандидат історичних наук, доцент.

Попп Руслана, доцент кафедри нової та новітньої історії України ДДПУ імені Івана Франка, кандидат історичних наук, доцент.

Романюк Михайло, молодший науковий співробітник Інституту українознавства імені І.Крип'якевича НАН України (Львів).

Сеньків Михайло, завідувач кафедри нової та новітньої історії України ДДПУ імені Івана Франка, доктор історичних наук, доцент.

Смуток Ігор, доцент кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін ДДПУ імені Івана Франка, кандидат історичних наук, доцент.

Тимошенко Оксана, завідувач кафедри всесвітньої історії ДДПУ імені Івана Франка, кандидат історичних наук, доцент.

Химиця Наталія, доцент кафедри історії, теорії та практики культури Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету “Львівська політехніка”, кандидат історичних наук, доцент.

Шептицька Любов, доцент кафедри історії України, політології та права Національного лісотехнічного університету України (Львів), кандидат історичних наук.

OUR AUTHORS

Bila Svitlana, docent of the Ancient History of Ukraine and Special Historical Disciplines department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (History), docent.

Bortnikova Alla, docent of the History of the Ancient World and Middle Ages department, Volyn' Lesya Ukrainka National University, candidate of sciences (History), docent.

Haliv Mykola, docent of the New and Modern History of Ukraine department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (Pedagogics), docent.

Halyk Volodymyr, docent of the World History department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (History).

Hrytsenko Halyna, a post-graduate student of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Zakharchyn Nataliya, docent of the History of Ukraine, Politic and Law Studies department, National Forest Engineering University, candidate of sciences (History), docent.

Ivanyk Mykola, docent of the History of Ukraine, Politic and Law Studies department, National Forest Engineering University, candidate of sciences (History), docent.

Ilitskiy Vasyl', a senior teacher of the New and Modern History of Ukraine department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (History).

Khymytsya Natalia, docent of the History, Theory an Practice of Culture of the Institute of Humanitarian and Social Sciences, National University "L'vivska Politekhnikha", candidate of sciences (History), docent.

Komarnytskiy Yaroslav, the head of the Politic, Social and Law Studies department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (History), docent.

Lazorak Bohdan, a post-graduate student of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Lozynska Iryna, docent of the World History department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (History), docent.

Medvid' Oksana, docent of the New and Modern History of Ukraine department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (History), docent.

Popp Ruslana, docent of the New and Modern History of Ukraine department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (History), docent.

Romanyuk Mykhailo, a junior scientific researcher of Ivan Kryp'yakevych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Sciences of Ukraine.

Sen'kiv Mykhailo, the head of the New and Modern History of Ukraine department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (History), docent.

Smutok Ihor, docent of the Ancient History of Ukraine and Special Historical Disciplines department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (History), docent.

Tymoshenko Oksana, the head of the World History department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, candidate of sciences (History), docent.

Sheptytska Lybov, docent of the History of Ukraine, Politic and Law Studies department, National Forest Engineering University candidate of sciences (History), docent.

ЗМІСТ

ХИМИЦЯ Наталія. Вільне козацтво у загальнонаціональній боротьбі за відновлення української державності періоду Центральної Ради.....	4
МЕДВІДЬ Оксана. Дмитро Паліїв про національно-визвольні змагання українців у 1914 – 1920 рр.....	16
ТИМОШЕНКО Оксана. Обстоювання ідей федералізму ліберально-демократичними партіями Наддніпрянської України на початку ХХ століття.....	26
ЗАХАРЧИН Наталія. Ставлення партії конституційних демократів та її друкованих органів до проекту створення Холмської губернії у 1909 – 1912.....	48
ЛОЗИНСЬКА Ірина. Організація управління російського воєнного генерал-губернаторства у Галичині у 1916 р.....	59
ГАЛИК Володимир. Соціально-економічне становище населення Самбірсько-Турківського Підгір'я другої половини ХІХ ст. в оцінці Івана Франка.....	71
ШЕПТИЦЬКА Любов. Перші політичні кроки Степана Барана та формування його світогляду під впливом Івана Франка.....	85
ГРИЦЕНКО Галина. Українська культура Галичини у творах Максима Богдановича.....	97
КОМАРНИЦЬКИЙ Ярослав. Політична діяльність Василя Мудрого (1935 – 1938).....	107

РОМАНЮК Михайло. Військові дії відділів УПА Золочівської округи в період нацистської окупації.....	118
ГАЛІВ Микола. Вчительство загальноосвітніх шкіл Дрогобиччини в період нацистської окупації (1941 – 1944).....	131
ПОПП Руслана. Формування соціальної структури населення Дрогобицької області (середина 40-х – 50-ті рр. XX ст.).....	145
СЕНЬКІВ Михайло. Деякі питання колективізації західноукраїнського села (1944 – 1952 рр.).....	161
ІЛЬНИЦЬКИЙ Василь. Антирадянська діяльність на теренах Дрогобицької області у початковий період “хрущовської відлиги” (1955 – 1957 рр.).....	172
СМУТОК Ігор. Дрібношляхетські роди Сяноцької землі на Перемищині у XVI – на поч. XVII ст.....	183
БОРТНІКОВА Алла. Функціонування старостинського суду у м. Луцьку (за справою князя Романа Сангушка з паном Мишкою Варковським 1564 р.).....	195
ЛАЗОРАК Богдан. Огляд маловідомих фактів з історії Кам’янецького Петропавлівського братства у XVIII ст.....	212
БІЛА Світлана. Розвиток унієзнавчих досліджень: історіографія проблеми.....	235
ІВАНИК Микола. Польська історіографія становлення та діяльності громадського самоврядування в Галичині (друга половина XIX – перша третина XX ст.).....	250
НАШІ АВТОРИ	260

CONTENTS

<i>KHYMYTSYA Nataliya.</i> The Free Cossacks in the national struggle for the establishment Ukrainian statehood in the period of Central Rada.....	4
<i>MEDVID'Oksana.</i> Dmitri Paliyev's publicity national liberation movement 1914 – 1920.....	16
<i>TYMOSHENKO Oksana.</i> Defending the Ideas of Federalism of the liberal-democratic Parties of Naddniprianska Ukraine at the beginning of the XX-th century.....	26
<i>ZAKHARCHYN Natalia.</i> The attitude of the party of constitutional democrats and their organs of the press to the project of the establishment of Kholm province 1909 – 1912.....	48
<i>LOZYNSKA Iryna.</i> Organization of management of the Russian military governor-general in Galichina in 1916 year.....	59
<i>HALYK Volodymyr.</i> Socio-economic status Sambirsko-Turkivskogo Pidhirya in the second half of the nineteenth century in the assessment of Ivan Franko.....	71
<i>SHEPTYTSKA Lybov.</i> Stepan Baran's the first political steps and his views formation under the influence of Ivan Franko's creative work.....	85
<i>HRYTSENKO Halyna.</i> The Ukrainian cultural of Galician in the Maxym Bohdanovych writing works.....	97
<i>KOMARNYTSKYY Yaroslav.</i> Political activity of Vasyl Mudry in 1935 – 1938.....	107

ROMANYUK Mykhailo. Military actions of UPA units of the OUN Zolochiv district during the Nazi occupation.....	118
HALIV Mykola. The teachers personnel of the Drohobych region comprehensive schools in Nazi occupation period (1941 – 1944).....	131
POPP Ruslana. The social structure of Drohobych’s region population (mid 40’s – 50 years of the XX century).....	145
SEN’KIV Mykhailo. Some questions of the collectivization of the peasants of the west-Ukrainian region (the second half of 40-s – the beginning of 50-s).....	161
ILNITSCIY Vasily. Anti-soviet activity on the walks of life of the Drohobitscoi region in the initial period of “hroushovscoi thaw” (1955 – 1957).....	172
SMUTOK Ihor. Small gentry families of Syanok land in Peremyshl land in XVI – beginning of XVII cent.....	183
BORTNIKOVA Alla. Functioning starostinskogo court in Lutsk (on the right of Prince Roman Sangushko with Pan Mishka Varkovskim 1564).....	195
LAZORAK Bohdan. Review of the little-known facts from the history of the Kamyanets fraternity of St. Peter and Paul in the XVIII-th century.....	212
BILA Svitlana. The development of the Union-science: historiography of problem.....	235
IVANYK Mykola. Polish historiography of the formation and activity of public self-government in Galicia (second half of the 19 th century – first third of the 20 th century).....	250
OUR AUTHORS	260

ВИМОГИ

до матеріалів фахового наукового видання ДДПУ
“ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:
НАУКОВІ ЗАПИСКИ ДДПУ”
(ФІЛОСОФІЯ, ПСИХОЛОГІЯ, ФІЛОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ)

Президія Вищої Атестаційної Комісії НАН України Постановою від 15.01.2003 року ухвалила (серед іншого): “3. Редакційним колегіям організувати належне рецензування та ретельний відбір статей до друку. Зобов'язати їх приймати до друку у виданнях, що виходитимуть у 2003 році та у подальші роки, лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку”.

Статті збірника повинні відповідати цій ухвалі.

1. Приймаються одноосібні статті (без співавторів). Текст обсягом від 0,5 авторського аркуша (**20000 символів з пробілами**) до повного авторського аркуша (**40000 символів з пробілами**) подавати в комп'ютерному наборі (дискета і роздрук – два примірники): редактор Microsoft Word 95 і наступні версії, шрифт Times New Roman 14, інтервал 1,5. У разі надсилання статті електронною поштою (zbirnyky@drohobych.net) паперовий роздрук (усі береги по 2,5 см) **треба долучити** до інших документів. **У тексті заборонити переноси**. Ретельно вивірені цитати треба засвідчити підписом на берегах біля кожного посилання. **Подати УДК та ключові слова**.

2. Статті друкуються українською мовою, резюме до кожної – трьома мовами: українською, російською, англійською

(кожне – до **500 символів з пробілами**; два останні обов'язково повинні мати переклад імені, прізвища автора і назви статті).

3. Список літератури – за абеткою (спочатку кирилиця, потім – латинка); у тексті в квадратних дужках позначається позиція та сторінка – [5, 100].

4. Бібліографія оформляється відповідно до вимог ВАК України (Бюлетень ВАК України, № 3, 2008).

Архівні джерела подаються окремим блоком з римською нумерацією (за абеткою назв архівів) перед списком літератури.

5. До статей додається рекомендація кафедри (відділу) установи, де автор працює, і рецензія доктора чи кандидата наук; для статей докторів та кандидатів наук рецензії не потрібні.

6. Авторська картка: прізвище, ім'я, по батькові, посада, місце праці, вчений ступінь, звання, адреса (службова, домашня, поштова, електронна), телефони.

Редколегія відхиляє статті з порушенням цих вимог.

Збірник виходить за серійним принципом: у червні – філософія і психологія (статті приймаються до 1 квітня), у грудні – історія та філологія (статті приймаються до 1 жовтня).

7. Видання здійснюється із залученням коштів авторів (**5 гривень за 1000 символів з пробілами**). Гроші за статті з **філософії** надсилати **поштовим переказом** Янко Жанні Василівні, з **психології** – Стець Валентині Іванівні, з **історії** – Попп Руслані Петрівні, з **філології** – Котович Вірі Василівні на адресу: вул. Івана Франка, 24; ДДПУ імені Івана Франка, Дрогобич, 82100.

Адреса редколегії збірника наукових праць

“Проблеми гуманітарних наук”:

каб. 18, вул. Івана Франка, 24

Державний педагогічний університет імені Івана Франка

м. Дрогобич, 82100 Україна,

тел./факс: (03244) 38376

Координатор Олена Швед. E mail: zbirnyky@drohobych.net

Головний редактор Тетяна Біленко. E mail: bilenko@drohobych.net

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць ДДПУ

ВИПУСК ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ

ІСТОРІЯ

Головний редактор **Тетяна Біленко**

Редактор розділу **Руслана Попп**

Редактор **Ніна Хом'як, Ольга Чайковська**
Технічний редактор **Богдан Шмігельський**
Коректори **Маряна Маркова, Надія Кушина,**
Роман вишнівський

Здано до набору 20.12.2010 р. Підписано до друку 27.12.2010 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times. Наклад 300 прим.
Ум. друк. арк. 16,87. Зам. 159.

Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 2155 від 12.04.2005 р.). 82100, Дрогобич, вул. І.Франка, 24, к.43, тел. 2 – 23 – 78.